

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

BAŞÖRTÜSÜ KULLANMAYI BIRAKAN KADINLAR
ÜZERİNE PSİKO-SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA

Teşrife Ümmühan AKSARAY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
Doç. Dr. ARİF KORKMAZ

KONYA-2022



T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü



Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Teşriye Ümmühan AKSARAY		
	Numarası	18810201021		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Sosyolojisi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	<input checked="" type="checkbox"/>	
		Doktora	<input type="checkbox"/>	
Tezin Adı	Başörtüsü Kullanmayı Bırakan Kadınlar Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Teşriye Ümmühan AKSARAY
(İmza)



ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Teşriye Ümmühan AKSARAY		
	Numarası	18810201021		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Sosyolojisi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Arif KORKMAZ		
Tezin Adı	Başörtüsü Kullanmayı Bırakan Kadınlar Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma			

ÖZET

İslam dünyasında kadınıla ilgili tartışılan her konu onun düşünce, istek ve ihtiyaçlarına bakılmaksızın konuşulmuştur. “Eğitim alabilir mi? Miras, velayet, evlilik ve boşanmada hakları nelerdir? Kıyafetleri nasıl olmalı?” hatta “Çarşı pazara çıkabilir mi?” sorusuna varıncaya kadar bütün detaylar erkekler tarafından konuşulmuş ve karara bağlanmıştır. 19. yüzyıl kadınların dini ve sosyal anlamda kendilerine biçilen rollere bağlılığın yıkıldığı bir çağ olmuştur. Moderniteyle beraber hayatımıza giren bireyselliğin bir uzantısı olan bireysel din algısı kadın dindarlığının dönüşümünün arka planını oluşturan önemli bir etkidir. Kadınların dindarlıklarıyla ilişkilendirilen başörtüsü topluma bir kimlik sunma biçimi ve aynı zamanda kendi için tamamlayıcı aidiyet duygusu yaratan bir olgudur.

Biz bu çalışmada başörtüsüyle yaşamak ve onu bırakmak gibi iki durumu da deneyimleyen kadınların düşünsel serüvenlerini dinleyelim istedik ve sözü kendilerine verdik. Tercihlerin biricikliğine inanarak yaptığımız görüşmelerle kadınların neden saçlarını örtmekten vazgeçtiklerini, karşılaştıkları baskıyı, aldıkları tepkileri, düşüncelerini, duygularını ve tavırlarını kendi ifadeleri üzerinden anlamaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Başörtüsü, Kadın Dindarlığı, Tesettür, Kadın Algısı



ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Teşriye Ümmühan AKSARAY		
	Student Number	18810201021		
	Department	Philosophy and Religious Science / Sociology of Religion		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree		
	Supervisor	Arif KORKMAZ		
Title of the Thesis/Dissertation	A Psycho-Sociological Study on Women Who Stop Using the Headscarf			

ABSTRACT

Every subject which is discussed about women in the Islamic world has been talked regardless of her thoughts, wishes and needs. “Can she get an education? What are their rights in inheritance, custody, marriage and divorce? such as What should her clothes be like?” even “Can she go to bazaar or market?” of all the details up to it's question were talked and decided by the men. The 19th century was an age when women's commitment to religious and social roles was destroyed. The individual sense of religion, which is an extension of the individuality that entered our lives with modernity, is an important factor forming the background of the transformation of women's piety. The headscarf, which is associated with women's religiosity, is a way of presenting an identity to the society and at the same time a phenomenon that creates a complementary sense of belonging for yourself. In this study, we wanted to listen to the intellectual adventures of women who have experienced both conditions by living with the headscarf and leaving it, and we gave the word to them. Believing in the uniqueness of choices, we tried to understand why women gave up covering their hair, the pressure they faced, the reactions they received, their thoughts, feelings and attitudes through their own expressions.

Keywords: Headscarf, Women's Piety, Hijab, Perception of Women

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası	i
Özet	ii
Abstract	iii
İÇİNDEKİLER	iv
Önsöz	vi
GİRİŞ	1
1. Konu ve Problem	2
2. Önem ve Amaç	2
3. Evren ve Örneklem.....	3
4. Veri Toplama Araçları ve Veri Analizi	3
I. BÖLÜM / KAVRAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVE: BAŞÖRTÜNÜN ALTINDA NE VAR?	6
1. Kavramsal Çerçeve: Başörtüsü	6
1.1. Tesettür.....	6
1.2. Hımar (Başörtüsü)	7
1.3. Cilbab	10
1.4. Hicab	11
1.5. Nikab (Peçe/Burka)	12
1.6. Türban	13
2. Tarihsel Çerçeve: Farklı Din ve İnançlarda Başörtüsü	14
2.1. Eski Uygarlıklarda Başörtüsü	14
2.2. Semavi Dinlerde Kadın Algısı	15
2.3. Yahudilikte Başörtüsü	18
2.4. Hıristiyanlıkta Başörtüsü	20
2.5. Cahiliye Döneminde Başörtüsü	21
2.6. İslâm'da Başörtüsü	22
2.7. Diğer İnanç Sistemlerinde Kadının Örtünmesi	26
II .BÖLÜM / KURAMSAL ÇERÇEVE: MODERNİZM, SEKÜLERİZM VE FEMİNİZM TARTIŞMALARI BAĞLAMINDA BAŞÖRTÜSÜ	29
1. Modernleşme Bağlamında Türkiye' de Başörtüsü	29
1.1.Modern Kavramı ve Modern Kadının Tarihi	29
1.2.Türk Modernleşmesi	32
1.3.Osmanlı-Türk Modernleşme Sürecinde Kadın	35
1.4.Kamuda Başörtüsü	37
1.5.Modernleşmenin Baş Örtme Meselesine Etkisi	38
2. Feminist Yaklaşımların Dini Yaşam Üzerindeki Etkileri	40
3. Sekülerleşmenin Dini Yaşam Üzerindeki Etkileri	44
4. Sosyal Medyada Baş Örtmeyle Mücadele	49
4.1.Yalnız Yürümeyeceksin	49
4.2.Başörtüsü Mücadelesinin Değişen Yolculuğu	51
4.3.Büyüdük, Güzelleştik, Özgürleştik:#10YearsChallenge	52

III. BÖLÜM / AMPİRİK ÇERÇEVE: BAŞÖRTÜSÜ KULLANMAYI BIRAKAN KADINLAR ÜZERİNE PSİKO-SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA	54
1. Katılımcıların Sosyokültürel ve Demografik Özellikleri ve Görüşmelerin Nitelikleri	54
1.1. Katılımcıların Sosyokültürel ve Demografik Özellikleri	54
1.2. Görüşmelerin Nitelikleri	54
2. Verilerin Değerlendirilmesi	55
2.1. Dinî İnanç ve Tutumların Teşekkülünde Ailenin Rolü	55
2.2. Anne-Baba Tutumlarının Dini Yaşama Düzeyine Etkisi	57
2.3. Dinde ve Yaptırım Gücünün Değerlendirilmesi.....	60
2.4. Başörtüsüyle Tanışma ve Bırakma Süreci	63
2.5. Yaşanılan Zorluklarla Başa Çıkma, Sosyal Medyada “Yalnız mıyım?” Taraması	73
2.6. Başörtüsüz İlk Gün	76
2.7. Başörtüsü Bırakma Kararına Çevreden Alınan Tepkiler	82
2.8. Başörtüsüz Kamusal Alan	87
2.9. Tesettür Sadece Başörtüsü müdür?	91
2.10. Tanrı Tasavvurunun Dini Yaşama Biçimine Etkisi	95
2.11. Neden Özellikle Saç?	102
2.12. Ahlak, Din ve Başörtüsü İlişkisi	105
2.13. Başörtü ve Dindarlık İlişkisi	110
2.14. Kişilik Gelişiminde Dinin Etkisi	114
2.15. Din Eğitimi Yaşı.....	116
2.16. Bilgiye Ulaşma Yöntemi	117
2.17. Verilen Karardan Emin Olma	124
2.18. Türkiye’de Din Eğitimi	125
2.19. Sosyal Yaşamda Dini Referansların Yeri	128
2.20. Din-Siyaset İlişkisinin Karar Aşamasında Etkisi	129
2.21. Türkiye’de Başörtüsüyle Verilen Mücadelenin Yönü	130
2.22. Başörtünün Farz Olmasına Dair Katılımcı Görüşleri.....	132
SONUÇ	134
KAYNAKÇA	139
EKLER	149

ÖNSÖZ

Temelleri 17.yüzyılda atılan modernlik içerisinde kültürel, sosyal, ekonomik, dini ve hukuki pek çok alanda değişimin yaşandığı bir süreçtir. Toplum yapısının omurgasını oluşturan din bu süreçte modern insanın değişen dünya görüşü, sosyal ve ekonomik ihtiyaçları ve yaşam tarzıyla paralel bir değişime uğramıştır. Dini konulara getirilen farklı açılımlar ve kutsal metinlerden çıkarılan farklı anlam ve yorumlar bu değişimi hızlandırmıştır. Bu süreçte küreselleşen dünyada farklı anlayışlar ve inanışlarla karşılaşan modern birey geleneksel toplumun pasif insanından yeni düşünceler ve görüşler üreten aktif bireyine dönüşmüştür. Müslüman toplumlarda bu dönüşümün tezahürü en çok kadın dindarlığı üzerinden deneyimlenmiştir. Kadının çalışma hayatına katılması, eğitim düzeyinin artması ve dine bağlı biçimlenen Müslüman kadının kıyafetinin bu süreçte yaşanan değişime bağlı olarak farklılaşması bu değişimin parametrelerini oluşturmuştur. Bu bağlamda Müslüman kadının başörtüsü masum bir inanıştan öte İslam'ın bir sembolü olarak kabul edilmiş ve ideolojik bir imgeye dönüşmüştür.

Günümüzün tartışma konusu olan toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadın hakları, kadının dindeki ve toplumdaki yeri gibi konular kadınların kimliklerini yeniden sorgulamasını sağlamış, geleneksel cinsiyet rollerini sarsıntıya uğratmıştır. Müslüman kadınların dini otoriteleri sorgulayan yaklaşımlarından ortaya çıkan yeni söylemler bağımsız bir din anlayışı oluşturmuştur. Fakat ortaya atılan yeni fikirler, anlayışlar veya eğilimler muhafazakâr çevreler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu bağlamda çalışmamızın konusu olan başörtüsü kullanmayı bırakan kadınlar verdikleri kararla İslam'ın “Müslüman kadın saçlarını kapatmalı” kuralının dışına çıkmışlardır. Bununla beraber bu kararın alt metninde neyin altını çizdikleri bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Esasen bizi bu konuyu çalışmaya istekli hale getiren itici güç kadınlardaki bu değişimin muhafazakâr çevreler tarafından haz, arzu veya zevk merkezli yaşanan modern hayatın yozlaştırıcılığına dair sunulan trajik bir örneği olarak gösterilmesiydi. Bu yüzden çalışmamızda tarihte kadın algısı ve kadının örtünmesi konusunu genel anlamda ele aldıktan sonra dindar olup olmadıkları başkaları tarafından tartışılan bu kadınlara kendilerini nasıl tanımladıklarını sorduk. Bu bakımdan bu tez Türkiye’de bu konuda yapılmış ilk çalışmadır. Öte yandan kadınların bu kararı almalarında ekonomik özgürlük, eğitim düzeyi, medeni hal veya yaş gibi faktörlerin etkileri konusunda yapılacak çalışmaların bu hususa daha da açıklık getireceği kanaatindeyiz.

Araştırmamız dört kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın konusu, problemi, amacı, önemi, evreni, örnekleme, yöntemi ve tekniği hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde başörtüsüyle ilgili kavramlar ele alınmış, ardından başörtüsünün dini ve sosyal anlamda tarihine değinilmiştir. Üçüncü bölümde başörtüsü ve kadın algısı modernizm, sekülerleşme ve feminizm bağlamında ele alınmıştır. Dördüncü bölümde ise başörtüsünü bırakan kadınlarla yaptığımız görüşmelerden elde ettiğimiz veriler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın ortaya çıkmasında ve ilerlemesinde gösterdiği sabır ve fikirleriyle destek olan saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Arif Korkmaz’a ve çalışma süresince beni motive eden ve cesaret veren değerli hocam Fatih Toktaş’a çok teşekkür ederim. Elde ettiğim veriler üzerinde görüşlerimin netleşmesine yardımcı olan sevgili dostum Sibel Özdemir’e teşekkürü bir borç bilirim. Araştırma esnasında maddi manevi desteklerini esirgemeyen sevgili aileme, çocuklarıma ve değerli arkadaşlarıma teşekkür ediyorum. Araştırmaya samimi ve içten cevaplarıyla katılan görüşmecilerime ilgilerinden ve yardımlarından dolayı tüm içtenliğimle teşekkür ediyorum. Yaptığımız bu çalışmanın başörtüsü ve kadın dindarlığı üzerine yapılan güncel tartışmalara katkı sağlamasını ve yeni araştırmalara ilham kaynağı olmasını umuyorum.

Teşrifeye Ümmühan Aksaray

Antalya - 2022

GİRİŞ

Moderniteyle birlikte gündeme gelen modernlik, modern toplum, sekülerleşme, toplumsal değişim ve bireyselleşme gibi olgu ve süreçlerin içeriği, dine etkileri ve dinin bu olgu ve süreçler üzerindeki etkileri sosyal bilimcilerin ve özellikle de din sosyologlarının önem verdiği konular arasındadır. Bu bağlamda modern insanın anlam krizi yaşadığı, gelenekle bağını kopardığı, zihinlerindeki bazı dini kabullerin çöktüğü gibi iddialar ortaya atılmış; modernleşmenin kaçınılmaz bir şekilde sekülerleşmeye yol açacağı, bunun toplumda kurumsal dine itibar kaybettireceği ve din olmadan da hayatlarının devam edeceğine inanan insanların ortaya çıkacağı ileri sürülmüştür. Modernleşmenin din üzerindeki etkileri çerçevesinde bazı toplumlarda insanların din algısının ve dine dair söylemlerinin değişmeye, eski teolojik kavramların, dogmaların, ilkelerin ve kurumların anlamlarını yitirmeye başladığı gözlemlenmektedir.

20. Yüzyıl Türkiye'si Osmanlı'da başlayan ve Cumhuriyet döneminde de devam eden hukuk, eğitim, sosyal hayat, kılık-kıyafet ve sanat alanlarında Batılı değer ve kurumları yürürlüğe koyan uygulamalarıyla modernlik projesinin Müslüman bir ülkede de yol kat edebileceğine dair bazı örneklere sahne olmuştur. Bu özelliğiyle de Tunus ve Endonezya gibi birçok Müslüman ülkeye örnek teşkil etmiştir. Türkiye modernleşme projesinde kadınlar önemli siyasal aktörler olarak görünürlük kazanmışlardır. 1970'lerin Kemalizm-İslamcılık çekişmesinde laisizmin en tartışmalı konularından biri olan kadın kıyafeti ve başörtüsü konusu kadının toplumdaki konumunu aşan hatta kutuplaşmaya doğru evrilen bir sembol haline gelmiştir. 80'li yıllarda başörtülü kadınlara getirilen kısıtlamaların günümüzde geçerliliği kalmamasına rağmen başörtüsü üzerinden yapılan tartışmalar form değiştirmiş ve farz olup olmadığı, siyasi bir sembol olup olmadığı, şekli, başörtülü modern kadın... gibi başlıklarla gündemde kalmaya devam etmiştir.

Ancak 80'li yıllarda başlayan başörtülü kadının hak arama mücadelesinin günümüzde başörtüsünü çıkaran kadınların özgürlük mücadelesine dönüşmeye başladığını görmek oldukça ilginçtir. "Başörtüsü mücadelesini kazandık ama tesettürü kaybettik" başlıklı yazısında kaygılı bir tonla bu konuya değinen gazeteci yazar Yusuf Kaplan durumu bir çözülme, yozlaşma ve tefessüh olarak değerlendirerek bu konudaki rahatsızlığını dile getirmiştir.¹ Kimileri bu durumu önemsemezken kimileri de değişen din algısının bir tezahürü olarak değerlendirmektedir. Diğer taraftan başörtüsünü çıkaran ve çıkarmak isteyen kadınlar oluşturdukları "Yalnız Yürümeyeceksin" platformuyla kendilerine yöneltile eleştirilere cevap vermekte, karşılaştıkları baskı ve şiddetle ilgili deneyimlerini, verdikleri mücadeleyi ve getirdikleri çözümleri kamuoyu ile paylaşmaktadırlar.² Türkiye'deki kadınların başörtüsüyle ilgili yaşadığı siyasi sorunlar çözülsün bile dindar bir toplumda yaşanan değişim ve dönüşümü gösteren en dinamik olgulardan biri olarak başörtüsü konusu güncelliğini korumaya devam edecek gibi görünmektedir.

¹ <https://www.yenisafak.com/yazarlar/yusufkaplan/basortusu-mucadelesini-kazandik-ama-tesetturu-kaybettik-2049511> Erişim Tarihi: 05.05.2022

² <https://yalnizyurumeyeceksin.com/>

1. Konu ve Problem

Son yıllarda Türkiye kuruluşundan bu yana sosyal hayat ve çalışma alanındaki konumu, giyim kuşamı, toplumsal statüsü, toplumsal rolü erkekler tarafından belirlenen kadınların özellikle genç kızların ataerkil toplum yapısına ve toplumsal baskılara itiraz etmelerine tanık olmaktadır. Arka planında çok daha derin zihinsel değişimlerin yaşandığı, sorgulamaların yapıldığı, zor kararların alındığı kadın dindarlığında yaşanan bu dönüşüm çok farklı yönleriyle birçok araştırmaya konu olacak kapsamdadır. Dolayısıyla kadınların başörtülerini çıkarma süreçlerini etkileyen düşüncelerin, tecrübelerin, psikolojik ve toplumsal nedenlerin ele alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada pek çok başlık altında ele alınabilecek bu konu salt ideolojik, dini ve siyasi bir bakışla araştırılmamış, bizzat hikâyenin kahramanlarına söz verilerek onların dünyasında neler olup bittiği anlaşılmalı, başörtüsü kullanmayı bırakma sürecinde yeniden şekillenen ve bazı değişikliklere sebep olan öğeler bulunmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda bu araştırmanın konusunun kısaca “başörtüsünü çıkaran kadınların psiko–sosyolojisi” olduğu söylenebilir. Bu çerçevede çalışma iki temel probleme cevap arayacaktır: (1) Başörtüsünü çıkarma süreci nasıl işlemektedir? (2) Başörtüsünü çıkaran kadınların din ve dünya görüşü nedir? Birinci problem ile daha çok kararın psikolojik boyutuna; ikinci problemle ise sosyolojik boyutuna ışık tutulmaya ve çalışma sonucunda söz konusu psikolojik ve sosyolojik faktörlerinin analizi yapılmaya çalışılmıştır.

2. Önem ve Amaç

Yukarıda da değinildiği üzere, Türkiye’de kadın dindarlığında yaşanan değişim ve dönüşümün teorik ve pratik boyutlarda geçirmiş olduğu serüvenin din sosyolojisi açısından ele alınması elzemdir. Başörtülü kadınların yaşadıkları zorluklar, verdikleri mücadele, başörtüsü yasağı ve genel anlamda başörtü sorunuyla ilgili pek çok akademik çalışma yapılmış olmasına rağmen başörtüsünü çıkaran kadınlarla ilgili henüz bir araştırma yapılmamıştır. Dolayısıyla bu konunun akademik olarak bugüne kadar ele alınmadığını söylenebilir. Bu açıdan bizi bu konuyu çalışmaya iten en önemli sebeplerinden birisi de akademik alandaki bu boşluğa alana bir nebze de olsa katkı sunabilmektir.

Öte yandan, bu araştırmanın amacı başörtüsünü çıkaran kadınlara yönelik bir savunu ya da reddiye yapmak değildir. Bu çalışmanın amacı, temel olarak başörtüsü sorunundan en çok etkilenen ve fikirleri, ne düşündükleri, ne istedikleri önemsenmeyen, bir nevi gizli özne konumunda olan kadınların saçlarını açma süreçlerini betimlemeye; onlarla yapılacak mülakatlara/görüşmelere dayalı bir araştırma çerçevesinde bu kadınların “başörtülerinden vazgeçme süreçleri” ile onları bu karara götüren dünya görüşlerini anlamaya çalışmaktır. Dolayısıyla araştırmada, “Başörtüsü onlar için ne ifade etmektedir?”, “Bu kararı almalarının zihinsel veya duygusal arka planı nedir?”, “Karar öncesi ve sonrası yaşadıkları ailevi veya sosyal baskılar nelerdir?” gibi sorularla başörtülü kadınların artık başlarını örtmek istememe nedenlerinin cevabını bulmak ve araştırma sonuçlarını Weberyen bakış açısının bir uzantısı olan yorumsamacı/anlamacı yaklaşımın da yardımıyla değerlendirmek amaçlanmaktadır.

3. Evren ve Örneklem

Nicel araştırmalar genellemeleri hedeflediği için evreni temsil edecek büyüklükte örneklemeye ihtiyaç duyar. Nitel araştırmalar ise genellemeden çok anlamayı amaçladığı için gözlem ve görüşmelere dayalı olarak problemin çözümüne en iyi katkıyı sunacak örneklem kitlesine ulaşmaya çalışır. Nitel araştırma yapan araştırmacı için verilerin çeşitliliğinden çok detaylandırılması önem arz etmektedir. Dolayısıyla konuyla ilgili doğrudan birinci elden verilerin toplanması gerektiğinden çalışılacak alanla ilgili ön bilgiler edinilmeli ve alan yakından tanınmalıdır. Nitel araştırmalarda bir genelleme hedeflenmediği için istatistiksel tekniklerden ziyade araştırmacının amacı doğrultusunda daha fazla bilgiye ulaştıracığı düşünölen durumların detaylı incelemesi için kullanılan “amaca yönelik örnekleme(olasılıklı olmayan)” tercih edilmektedir. Amaçlı örnekleme çerçevesinde araştırmacı katılımcıların cinsiyet, yaş, statü, rol, ideoloji, inanç, felsefe gibi özelliklerini dikkate alarak araştırmanın amacı doğrultusunda seçim yapabilmektedir. Dolayısıyla örnek birimlerinin seçilmesi nitel araştırmalarda daha çok “amaçlı” yani amaca yönelik olarak gerçekleştirilmektedir.³

Araştırmanın evreni Türkiye’de yaşayan başörtüsünü kullanmayı bırakmış kadınlardır. Bu kadınlar arasında ev hanımı, memur, işçi ve öğrenciler olduğu gibi ilkokul, lise, üniversite ve lisansüstü mezunu olanlar da vardır. Nitel araştırmalarda amaç genelleme yapmak değil de daha derin ve zengin bilgiye ulaşmak olduğundan araştırmanın örnekleme öğrenciden memura, ilkokul mezunundan lisansüstü mezuna kadar her kesimden kadını kapsayacak şekilde oluşturulmaya çalışıldı. Bunun için araştırmaya katılan 20 kadın “tabakalı amaçsal örnekleme” yöntemi ile belirlendi.⁴

4. Veri Toplama Araçları ve Veri Analizi

Bilindiği üzere bilimsel araştırma bir olayı ya da olguyu tanıma, tanımlama, çözümleme ve bu olay ve olguları etkileyen faktörleri tespit etme faaliyetidir. Bu bağlamda bilinen/görünen fenomenden yola çıkıp bilinmeyen/görünmeyen ortaya çıkarma da araştırmanın amaçlarından biridir. Dolayısıyla bu amaca ulaşabilmek için bilimsel bir araştırmada belli yöntem ve tekniklere başvurulmalıdır. Sosyal bilimlerde araştırmalar zaman, amaç, kullanılan araçlar vb. gibi çeşitli analiz birimlerine göre farklı yollarla yapılabilir. Kullanılan yöntem bakımından araştırmalar nitel ve nicel olmak üzere iki sınıfa ayrılır. Bu yöntemler her ne kadar rakip gibi görünse de karma araştırma yaklaşımı çerçevesinde birlikte çalışmaya başlamışlardır.⁵ Çoğunlukla sayısal verilere sahip olan nicel araştırmalar nesnel bir temele dayanmakta iken nitel araştırmalar daha öznel bir bakış açısına sahiptir.⁶ Nicel araştırmalarda amaç önceden belirlenen hipotezlerin test edilmesiyle nitel araştırmalarda verilerden elde edilen içerikten hipotezler türetilir. Nicel araştırmalar

³ Ali Baltacı, Nitel Araştırmalarda Örneklemeye Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, 2018, s.231-274

⁴ A.g.m. s.257

⁵ Beyhan Akarsu, Bilimsel Araştırma Tasarımı, 1.Baskı, Cinius Yay., İstanbul, 2019, s.4

⁶ A.g.e., s.8

teknik olarak kullandığı anket veya deney gibi yöntemlerle elde ettiği sayısal verilerin matematiksel hesaplama teknikleriyle ulaştığı sonuçlarından sosyal düzeni sağlayan genel kurallar bulup çıkarmaya çalışır ya da grupların ortak özelliklerini genelleyebilecek ortak noktalar arar. Öte yandan çoğunlukla görüşme, gözlem ve belge analizi gibi veri toplama teknikleriyle yapılan nitel araştırmalar genel geçer bir yargıya ulaşmaktan çok problemi kendi bağlamında ve doğal ortamında yorumlayıcı bir yaklaşımla ele alır. Burada araştırmacıya düşen sorumluluk incelemek istediği olay ve olguyu kendi gerçekliği içinde sunmak ve anlamaya çalışmaktır. Nitel araştırmalarda en sık kullanılan yöntem görüşmedir. Burada araştırmacının amacı görüşmeciye sorduğu sorularla olay veya olguya ilgili derinlemesine bir bilgiye ulaşmak ve görüşmecinin anlam dünyasına vakıf olmaktır. Bu bakımdan nitel araştırmalar yorumlayıcı yaklaşıma dayanır.

Sosyolojide kullanılması gereken yöntemler sosyologların tartıştığı önemli konulardan biridir. Pozitivist yaklaşımı savunan sosyologlara göre doğal yaşamda olduğu gibi toplumsal yaşamda da doğal bir belirlenim vardır. Buna bağlı olarak tıpkı doğada olduğu gibi toplumsal yaşamda da nedenselliğe bağlı yasalar söz konusudur. Bu yasalara ulaşmak için de daha çok niceliksel verileri kullanmak gerekir. Buna karşılık yorumlayıcı yaklaşımı savunan sosyologlara göre sosyal olay ya da olgular toplumun üyelerinin etkileşiminden kaynaklandığı için pozitivistlerin söylediği gibi sabit ve değişmez değildir. Pozitivistlerin ileri sürdüğü gibi orada dışarıda duran bir toplumsal gerçeklik yoktur bilakis gündelik yaşamda ve süreç içerisinde inşa edilen bir toplumsal yaşam vardır.⁷ Dolayısıyla yorumlayıcı yaklaşım toplumsal yaşamın inşa sürecine katılan özneye has bakış açısına odaklanır. Amacı öznenin iç dünyasını onun penceresinden anlamaya çalışmaktır.⁸ Bu bağlamda araştırmamız yorumlayıcı yaklaşıma dayanan nitel bir araştırmadır.

Nitel araştırmalarda genellikle gözlem, yapılandırılmış veya yarı yapılandırılmış görüşme, odak grup görüşmesi, söylev ve metin analizi gibi veri toplama teknikleri kullanılmaktadır. Verilerin geçerliliği ve ulaşılan sonuçların doğruluğu önemli olduğu için araştırmacı konusuna ve hedef kitlenin özelliğine göre birden çok araştırma metodundan yararlanabilmektedir. Araştırmanın genişliğine bağlı olarak veri toplama teknikleri değişkenlik gösterebilir. Görüşme sürecinde soruların açık ve anlaşılır bir şekilde katılımcıya yöneltilmesi ve gerekli durumlarda ek sorularla araştırılan konunun derinleştirilmesi sağlanmalıdır. Katılımcıların sözel ifadeleri gözlem ve doküman inceleme yöntemleri kullanılarak doğrulanmalıdır. Birden çok veri toplama yönteminin kullanılması elde edilen bulguların geçerliği ve güvenilirliğini artırma açısından önemlidir.⁹ Bu çerçevede bu araştırmada “doküman incelemesi” ve “görüşme” olmak üzere iki nitel veri toplama aracı kullanılmıştır. Teorik çerçeve verileri literatür taraması yapılarak; ampirik çerçeve verileri ise görüşme/mülakat tekniği kullanılarak toplanmıştır. Görüşmenin temel amacı görüşme yapılan bireyin iç dünyasına girerek onun bakış açısını anlamaya çalışmaktır. Bu aynı zamanda katılımcıların iç dünyalarına erişerek onların özgün bakış açılarının da belirlenmesini sağlar. Görüşme araştırılan konu hakkında bireyin

⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=n18vhLxM7Fw> , Erişim Tarihi 26.04.2022

⁸ Ferat Kaya, Yorumsamacı Yaklaşımda Anlama Kavramının Önemi ve Pozitivizm Eleştirisi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Nisan, 2019, sayı.22, s.272-278

⁹ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, 6. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2008, s.88-89

yaşanmışlıkları, deneyimleri, tutumları, düşünceleri, niyetleri, yorumları, zihinsel algıları ve tepkileri gibi gözlenemeyen bilgilere ulaşılmasına imkân verir.¹⁰

Araştırma sürecinde toplanan verilere genellikle betimsel, içerik, söylev ve metin analizi gibi farklı ayrıştırma işlemleri uygulanır.¹¹ Nitel araştırmalarda toplanan verilerin analizinde yaygın olarak betimsel analiz veya içerik analizi kullanılır. Betimsel analiz elde edilen verilerin özgün şekline mümkün olduğunca bağlı kalınarak ve gerektiğinde katılımcıların ifadelerinden doğrudan alıntı yapılarak betimsel bir yaklaşımla verilerin sunulmasıdır. İçerik analiziyse araştırmanın özüne ilişkin temaları belirlemek için verilerin dikkatli, detaylı ve sistematik olarak incelenmesi ve yorumlanmasıdır. Veriler betimsel bir yaklaşımla sunulmakla birlikte bazı temalar belirlenerek temalar arasında ilişkiler de kurulur. Betimsel analizle özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analiziyle derinlemesine bir işleme tabi tutulur ve yeni kavramlar veya kavramlar arası ilişkiler keşfedilir. Veriler daha önceden belirlenmiş temalara göre sınıflandırılır, özetlenir ve yorumlanır. Bulgular arasında neden-sonuç ilişkisi kurulur ve gerekirse olgular arasında karşılaştırmalar yapılır. Özetle betimsel analiz dört aşamadan oluşur.¹² (1) betimsel analiz için bir çerçeve oluşturma, (2) tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi, (3) bulguların tanımlanması, (4) bulguların yorumlanması. Bu çerçevede bu araştırmada da veriler betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir.

¹⁰ Ali Baltacı, Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2019, Cilt 5, Sayı 2, s.374

¹¹ A.g.m., s.377

¹² Yıldırım ve Şimşek, a.g.e., 2008, s.221-224

BİRİNCİ BÖLÜM / KAVRAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVE: BAŞÖRTÜNÜN ALTINDA NE VAR?

1. Kavramsal Çerçeve: Başörtüsü

1.1. Tesettür

İnsanın doğa karşısında kendini korumak için ürettiği bir araç olan örtünme insanın içine doğduğu toplumun kültürüne, örf ve adetlerine, inanışına, toplum tarafından kabul edilen ahlakî yargılara, yaş, cinsiyet, meslek ve ekonomik duruma, yaşanan coğrafyanın tabiat şartlarına göre şekillenmiş ve ülkeden ülkeye farklılıklar göstermiştir.

Hali hazırda var olan örtünme vahyin müdahalesi ve örtünmenin ölçülerini belirlemesiyle özel bir anlam kazanmış ve adı İslam literatüründe “tesettür” olmuştur. Tesettür/örtünme kavramını İslam özelinde ele alacak olursak Müslümanlar arasında da sözü edilen farklılıklarla karşılaşırız. Bu konuda Müslümanlar genel itibarıyla serbest bırakılmış, örtünmenin şekli, rengi vb. gibi özelliklerini kendi geleneklerine göre belirlemişlerdir. Örneğin bir İranlı ile Türk, Malezyalı, Hint veya Avrupalı bir Müslümanın örtünme tercihi arasında farklılıklar vardır.

Sözlükte “örtünmek, kuşanmak, başkaları ile kendisi arasına perde koymak, bir şeyin içinde veya arkasında gizlenmek” gibi anlamlara gelen “tesettür” kelimesi Arapça “setr” kökünden türemiştir. Tesettür konusu fıkıh kitaplarının daha çok namaz, yasaklar (kerahiyye/hazır) ve mubahlar (ibaha) bölümünde yer alır ve “setr-i avret” başlığı altında namazda örtünmenin hükmü, örtünmenin asgari sınırları ve örtünme hükmüne riayetsizliğin namazın sıhhatine etkisi gibi hususlar incelenir.¹³ İslam’da tesettürün/örtünmenin hükmü icma ile farzdır.¹⁴ Örtünmenin sebebiye toplumda fitneye yol açmamak, nesebi ziyandan korumak ve kadını yabancı erkeklerin¹⁵ bakışlarından kurtarmaktır.¹⁶ Avret kelimesi Arapça “ari” (عار) kelimesinden gelir ve çıplak demektir. Yine İbranice çıplaklık, edep yerleri, ayıp anlamlarına gelen “erwa” ve Akaçta “uru” kelimeleriyle eş kökenlidir.¹⁷ İslam fıkıhında “avret” yani beden örtülmesi gereken yerlerinin örtülmesi kadın, cariye ve erkeklere göre değişiklik gösterir. Kadın ve erkeklerin örtünmesi gereken yerler Kur’an’da açıkça belirtilmediği için erkeklerin avret yerleri Hz. Peygamberin hadislerinden hüküm çıkarılarak “göbekte diz kapağı arası” olarak belirlenmiş ve bu sınırlar bütün mezhep fıkıhçılarınca da kabul edilmiştir. Hür kadınların örtünmesi de hadislere dayandırılarak fıkıhçılar tarafından belirlenmiştir. Cariyelerin örtünmesinde fıkıhçıların görüşü kadın olmalarına rağmen erkeklerin örtünmesi gibi olacağı şeklindedir. Cariyeler alınıp satılırken iyiden iyiye bakılması¹⁸ gerektiği için hür kadınlar gibi giyinemezler.

¹³ H. Yunus Apaydın, “Tesettür” md., <https://islamansiklopedisi.org.tr/tesettur>. , (05.12.2020)

¹⁴ Yunus Apaydın, Klasik Fıkıh Literatüründe Örtünme, İslâmiyat, 2001, ss. 96-97.

¹⁵ Nur Suresi,24/31

¹⁶ Konyalı Mehmet Vehbi, Ahkâm-ı Kur’aniye, Bahar Yay., İstanbul, 1966, s. 167

¹⁷ <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/avret>

¹⁸ Şahin Filiz, “Başörtüsü” Söyleminin Dinsel Temelsizliği Ve İslam Felsefesi Açısından Eleştirisi, Yeniden Anadolu Ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 8. Baskı, Antalya, 2008, s. 36

Kur'an'da Hz. Âdem ve eşinin yaşadığı dram anlatılırken insanın örtünme karşısındaki hassasiyetine vurgu yapılmış¹⁹ ve ardından “Ey insanoğulları! Ayıp yerlerinizi (sevatüküm) örtecek giyimlikle sizi süsleyecek elbiseler gönderdik. Takva örtüsü ise bunlardan daha hayırlıdır.”²⁰ denilerek takvanın önemine vurgu yapılmıştır. Her ne kadar ayette bütün bir insanlık muhatap alınmışsa da tesettür/örtünme kavramı daha ziyade kadınlar için kullanılmıştır. Tesettürle ilgili ayetlere yapılan yorumlarla beraber tesettür kavramı kulluk, iffet, sorumluluk, edep ve şuurlu olmak gibi dini ve ahlakî vasıflarla ilişkilendirilmiştir. Kadının cinselliği toplumsal düzeni tehdit eden bir unsur olarak kabul edilmiş, bu yüzden düzensizlik ve fitne yaratmamak için kadının örtünmesi gerekli görülmüştür. 80’lerin İslami dergilerinden olan Mektup dergisi yazarlarından Hatice Tuman’ın bir yazısında geçen şu ifadeler toplum düzenini muhafaza etme vazifesinin kadına ait olduğu yargısının Müslüman kadınlar üzerinde nasıl etkili olduğunun çarpıcı bir örneğidir: “Hiçbir zaman evdeki kıyafetle sokağa çıkamayız; çıkarsak kendimizi şehvetli bakışlara arz etmiş oluruz, Müslümanlar için bir fitne olur çıkarız... Evimizde beyimize karşı cazibemizi artırmak, dışarıdaysa tam tersine cazibemizi azaltmak temel düsturumuzdur. Yani içerde çekici, dışarıda itici olacağız”.²¹ Türk modernleşmesinde muhafazakârların milli bir sembolü olan kadının örtünmesi iffetlilik olarak tanımlanırken, yabancı kadına²² benzemek iffetsizlik olarak algılanırdı.²³

Sanayi devrimiyle toplumların yeniden biçimlenmesi, insanların değişen yaşam tarzları, ekonomi, hukuk ve siyaset gibi alanlardaki hızlı değişimler dini alanda birçok tartışmaya neden olmuş fakat bunların en hararetlisi kadın ve kadın hakları üzerine yapılmıştır. Araştırmamızın ilerleyen bölümlerinde kadının örtünmesine daha detaylı ve farklı açılardan değinilecektir.

1.2. Hımar (Başörtüsü)

Sözlükte gizlemek, örtmek, saklamak, başörtüsü, sarık gibi anlamlara gelen “hımar” (خمار) kelimesi Arapça örtmek anlamına gelen “hamera” (خمر) kökünden türemiştir. Yine aynı kökten türeyen “hamr” (خمر) kelimesi de “aklı örtmesinden” dolayı “sarhoş edici ve uyuşturucu maddeler” anlamında kullanılmıştır.²⁴ Örtünmeyle ilgili ayetlerden biri olan Nur Suresi 31. ayette geçen “hımar” kelimesi “kadının başına örttüğü örtü, başörtüsü”²⁵ olarak tercüme edilmiştir: “Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Açıkta kalanlardan başka süslerini göstermesinler. Başörtülerini (bi-humurihinne) de yakalarının üzerinden bağlasınlar”.²⁶

Ayette tarif edilen bu örtünme şekli ilk defa Kur'an'da/İslam'da ortaya çıkmış bir örtme biçimi değildir. Cahiliye döneminde de bölgenin iklim şartlarına,

¹⁹ Araf 19/22

²⁰ Araf 19/26

²¹ Nilüfer Göle, Modern Mahrem, 1.Baskı, Metis Yay., İstanbul,1991, s.91

²² Batılı kadınlar ve tesettür kurallarına uymayan Müslüman kadınlar

²³ Serpil Sancar, Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti, 1.Baskı, İletişim Yay., 2012, İstanbul, s.146

²⁴ Bakara Suresi 2/219, Maide 5/90-91

²⁵ H.Yunus Apaydın, a.g.k., <https://islamansiklopedisi.org.tr/tesettur> , (05.12.2020)

²⁶ Kur'an Yolu Tefsiri, c. 4, ss.70-75, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/N%C3%BBr-suresi/2822/31-ayet-tefsiri> , Erişim Tarihi 07.12.2020

sosyokültürel yapısına, örf ve adetlerine bağlı olarak pek çok değişik tarzda baş ve yüz örtüsü çeşitliliği vardır. Yüz örtüsü olan peçenin kadının kirpiklerini kapatacak şekilde göz hizasında örtülmesine “vesvas”, burun ucundan örtülmesine “lifam”, dudak hizasından örtülmesine de “lisam” adı verilirdi.²⁷ Cahiliye devrinde kadın gerdanı açık dolaşır, takılarını, saç örgülerini dışarıda bırakacak şekilde hımarı/başörtüsünü arkadan bağlardı. İslam böyle bir uygulamayı hazır bulmuş ve yeni bir hüküm getirmek yerine, takılış biçimine çekidüzen vermek suretiyle varlığını onaylamakla yetinmiştir.²⁸

Örtme şekilleri farklı olsa da ayette geçen “hımar” kelimesi “başörtüsü” demektir²⁹ ve örfte bir kadının başını örttüğü örtüdür. “Hımar”ın özel olarak saç kapatmak için kullanılan bir örtü olmadığı genel anlamda kullanılan bir örtü olduğunu belirten farklı görüşler de vardır. Bu görüşe göre örtülmesi gereken saç değil “Başörtülerini yakalarının üstüne koysunlar.” ifadesi gereğince gerdandır yani yakanın üst kısmıdır. Bu görüşe göre saçların örtülmesine dair kesin bir hüküm olmamakla beraber açılmasına ilişkin kesin bir yasaklama da bulunmamaktadır.³⁰ Kadın ayette asıl örtülmesi gerektiği belirtilen yaka üstü kısmı yani gerdan bölgesini başta olan örtünün uzun kısımlarıyla kapatabileceği gibi başka bir kıyafetle de kapatabilir.³¹ Benzer bir yorumu Yaşar Nuri Öztürk de benimsemektedir: Allah ile aldatanların dayandıkları geleneksel Emevî yapımı fıkıh kadın ve örtünme konusunda iki ayrı icmadan söz eder: (1) Köle ve câriye kadınların avretlerine (örtünmesi gereken yerlerine) baş ve göğüsler dâhil değildir. (2) Hür (câriye olmayan) kadınların el ve yüz dışındaki tüm vücut bölgeleri avret kapsamındadır ve sonuç olarak da örtülmesi gerekir. Şimdi bu icmalar doğru ise hür kadınların belirtilen şekilde örtünmeleri bir dini emir olmaktan çıkarak sosyal konumu gösteren bir örf olur. Aksini söylemek Allah’ın kadınlar için iki türlü din gönderdiğini söylemekle eşanlamlıdır. Nitekim İmam Mâlik (ö. 795) bu çelişkiye dikkat çekerek başı örtmeyi bir örf olarak algılamış, başı örtmenin namazda bile bir dini emir olmadığına vurgu yapmıştır. Geleneksel fıkhıya göre kadınlar hür ve cariye olarak iki kısma ayrılmaktadır. Cariyelerin örtünmesi tıpkı erkeklerinki gibidir. Yani onlar edep yerlerini örttiklerinde örtünme görevlerini yerine getirmiş olurlar. Dahası, cariyeler örtünmeme serbestisine sahip olarak kalmazlar, örtünmemeleri şart koşulur. Hatta namaz kılarken bile örneğin başlarını örtmelerine izin verilmez. Allah kullarından her sosyal sınıf için ayrı bir din göndermemiştir. Örtünme kadınların bir sınıfı için bir türlü, ötekisi için başka bir türlü oluyorsa bir dini emir olmaktan çıkar sosyolojik bir sınıf göstergesi olur. Kur’an’ın örtünme emri abdest organlarını ve dolayısıyla başı içermemektedir. Yüz ve baş kadın ve erkekte eşitliğin gösterge bölgeleridir ve iki cinste de açık havaya maruz bölgelerdir. Bunun için iki cinste de abdestin ortak organları arasındadır. Nûr 31’deki örtünme emri baş için düşünüldüğünde nassın sübûtu kesindir ama manaya delaletin katıyeti yoktur. Üstelik katıyetsizlik bir değil iki noktadandır: Birincisi “hımar” kelimesinin herhangi bir örtü ve başörtüsü

²⁷ Mustafa Öztürk, Klasik Tefsirlerdeki 'Tesettür' Formu Üzerine, İslamiyat TV, 2001, sayı: 2, ss. 69-88

²⁸ Mehmet Görmez, “İlahi Dinlere Göre Başörtüsü”, İslâmiyât, c.4, sy.2, Nisan-Haziran 2001

²⁹ H. Yunus Apaydın, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tesettur>. (07.12.2020)

³⁰ Hüseyin Hatemi, İlahi Hikmette Kadın, 4. Baskı, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 324.

³¹ Beyza Bilgin, İslam’ da ve Türkiye’ de Kadınlar, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 36, sayı. 1, Nisan, 1997, s. 29-43

anlamını aynı anda ifade etmesinden kaynaklanır. İkincisi ise, “Örtün!” emrinin taalluk noktası baş değil göğüştür. Kısacası Nûr 31’deki “Örtün!” emrinin baş bakımından manaya delaletinde katiyet söz konusu edilemez. Oysaki vücup (gereklilik) ifade eden bir emir için nassın hem sübûtu hem de manaya delaleti kesin olmalıdır. Nur 31 “Başı örtün!” veya “Hımarlarınızı başlarınıza örtün!” şeklinde bir emir getirmemektedir. Kesin delalet göğüslerin örtülmesindedir. Bunun başörtüsüyle yapıyor olması başın örtülmesi için ancak zannî bir delalete vücut verir ki bunun sonucu vücup değil nedb (tercihe bağlı tavır, edep tavrı) olur. Fıkıh usulcileri dediğimiz metodolojistlerin tümünün ortak kabulü Kur’an’daki bütün emirlerin vücup (gereklilik, farziyet) ifade etmediği merkezindedir. Bunun da ötesinde emir kipinin kullanılmış olması vücup ifade etmeye yetmez, o kipin farziyet (gereklilik) anlamında bağlayıcılık ifade ettiğinin başka yollarla (karinelerle) gösterilmiş olması gerekir.³²

Nur Suresi 31. ayette geçen bir diğer ifade olan “ziynet” kelimesi ise “süs ve süs eşyası” demektir.³³ İbn Mesud’dan gelen bir rivayete göre ziynet dış ve iç ziynet olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Dış ziynet mahiyeti konusunda görüş ayrılıkları vardır. Kadının yüzü, eli, elinin dışı, kolu, ayağı hatta sesinin ziynet olup olmadığı konusundaki fikir ayrılıklarına en kestirme yoldan çözüm bulan Şafî ve Hanbeli mezheplerinin âlimleri olmuş, kadının bütün bedeninin avret olduğunu ve sedd-i zeraî (fitneye götürebilecek yolun kapatılması) gerekçesiyle el ve yüz dışında bütün bedeninin örtünmesi gerektiğini söylemişlerdir.³⁴ Ayetin bir diğer tartışılan yanı erkek köleler yanında örtünmeme ruhsatıdır. Hz. Aişe, Ümmü Seleme, İbn Abbas ve Malik’e göre kadınlar sadece mahremlerine gösterebilecekleri ziynet yerlerini erkek kölesine de gösterebilirler.³⁵ Bu görüşün dayandığı rivayet şu şekildedir: Hz. Muhammed kızı Fatıma’ya bir köle getirdi. Bu köleyi ona hibe etmişti. O sırada Fatıma’nın üzerindeki elbise kendisini tam olarak örtecek nitelikte değildi. Hz. Peygamber onun bu halini görünce, “Bunda senin için bir beis yok (sıkılma); içeri gelen sadece baban ve kölendir.” dedi. Maverdi erkek kölenin sahibesine haram; cariyesinin ise efendisine helal olduğu yargısının gerekçelerini ortaya koymak için şu şekilde bir izah getirmiştir: “Çünkü bir kadının cinselliğinden istifade etmek, ancak onun sahibi için söz konusudur. Hâlbuki erkek kölenin sahibesinin cinselliğinden istifade etme hakkı yoktur. Buna karşın cariyesinin ferici efendisinin malıdır.”³⁶

Örtünme konusunda düzenlemeye gidilmesi ve ölçülerinin belirlenmesi dönemin sosyal yapısıyla ilgilidir. İslam öncesi Arap toplumunda giyim bir sosyal statü tezahürü, kadınların toplumdaki konumunu yansıtan bir simgeydi (nitekim günümüzde bile öyledir). Bu bağlamda başörtüsü ve cilbab sadece hür kadınlara özgü bir kıyafet olarak görülmüş, dolayısıyla cariyelerin örtünmelerine, hür kadınlar gibi giyinmelerine/görünmelerine izin verilmemiştir. Hz. Ömer’in bir cariyesinin başındaki örtüyü çıkarıp, “Hür kadınlara mı özeniyorsun!” diyerek azarlaması ve cariyelerin namazda bile başlarını örtmelerine izin verilmemesi³⁷ ayetlerin maksadıyla ilgili bazı

³² Y.Nuri Öztürk, Türkiye’yi Kemiren İhanet Allah ile Aldatmak, Yayınevi. Yeni Boyut, İstanbul, 2008, ss.128-130

³³ Apaydın, a.g.e., (08.12.2020)

³⁴ a.g.e., (08.12.2020)

³⁵ Öztürk, a.g.m., 2001, ss.69-88

³⁶ a.g.m., ss.69-88

³⁷ Bilgin, a.g.m.,1997, ss.29-43

soru işaretleri doğurmaktadır: Haramlık ya da helallik kişinin statüsüne (hür veya köle/cariye oluşuna) göre mi değişmektedir? Cariyeler Müslüman olduktan sonra dahi başörtüsü ve cilbab kullanamıyorlarsa ayetteki emrin muhatabı Müslüman kadınlardan ziyade hür kadınlar mıdır? Yine Fahrüddin er-Razi'nin söz konusu ayette geçen “ziynetlerini göstermesinler” ifadesine getirdiği açıklama Arap toplumunda kadın kölelerin yani cariyelerin konumuna dair bilgi vermektedir: “(Âlimler) ayetteki “Kadınlar kendiliğinden görünen yerler dışında ziynetlerini göstermesinler.” ifadesinin sadece hür kadınlarla sınırlı olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Zaten ifadeden bu anlamın kastedildiği açıktır. [Zira] cariye bir maldır. Dolayısıyla, alınıp satılırken ihtiyatlı olunması gerekir. Bu da ancak ona iyiden iyiye bakılmasıyla olur. Hâlbuki hür kadınlar için böyle bir durum söz konusu değildir”.³⁸

Görülen o ki Cahiliye devrinde hür kadınlar ve cariyeler arasında uygulanan örfî kurallardaki farklılıklar İslami dönemde de köklü bir değişikliğe uğramamıştır. Ayetle (Nur 31) birlikte kadının örtünmesinin şekli ve ölçülerini belirleyen bazı adetler meşruluk kazanarak kadının saçlarının örtülmesi farz haline getirilmiş, buna karşın “ziynet” ve “başörtüsü”nden genel anlamda bahsedilerek ayrıntılar örfî bırakılmıştır.³⁹

1.3. Cilbab

Kadınların örtünmesiyle ilgili bir diğer kelime olan “cilbab” Kur'an'da şu şekilde geçmektedir: “Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin hanımlarına söyle, cilbablarına bürünsünler. Bu tanınmalarını ve eza görmemelerini sağlamaya daha uygundur”.⁴⁰ Apaydın ayetteki “cilbab” kelimesini bütün bedeni saran bir giysi, kadının örtüdüğü her şey, kadının elbiselerini baştan aşağı örttüğü milhafa/çarşaf gibi bir şey, milhafeden biraz küçük geniş bir kadın giysisi olarak tanımlar.⁴¹ Yani cilbab kadınların evden dışarı çıkarken kullandıkları bir dış giysisidir.

Yukarıdaki ayetin indiği dönemde örtünün Medineli hür ve cariye kadınların sosyal statülerini gösteren bir işlevi vardı. Hür kadınlar sosyal hayattaki saygınlıklarını muhafaza etmek, cariyelere benzememek, kendilerini erkeklerin sataşma ve sarkıntılıklarından korumak için örtünüyorlardı. Nitekim ayette örtünme için açıkça belirtilen illet (sebeup/gereke) “tanınıp eza/eziyet görmeme” olarak ifade edilmiştir. Zira dışarıya çıktıklarında cilbab giymedikleri ve başörtülerini yakaları üstüne indirmedikleri takdirde kadınların cariye zannedilmeleri ihtimali söz konudur. Nitekim ayetin indiği dönemdeki bu sosyal yapı hakkında fikir sahibi olmamıza yardımcı olacak bazı rivayetler / tarihi bilgiler söz konusudur:

Hız. Muhammed'in Medine'ye geldiği dönemde Müslümanlar henüz tam anlamıyla yerleşik bir ev hayatına geçmemişlerdi; çadırlarda veya dar evlerde oturuyorlar, tuvalet ihtiyaçlarını gidermek için geceleri açık araziye çıkıyorlardı. Hız. Peygamber'in eşleri ve diğer müminlerin hanımları geceleyin dışarı çıktıklarında Medine sokaklarında kadınlara laf atmak için köşe başlarında bekleyen serserilerin tacizlerine uğruyorlardı. O dönemde hür ve köle kadınlar tek tip elbise giydiklerinden bu serseriler hür kadınları cariye zannederek tacizde bulunuyor; ancak kadının hür

³⁸ Öztürk, a.g.m., 2001, ss.69-88

³⁹ Bilgin, a.g.m., 1997, ss.29-43

⁴⁰ El-Ahzab 33/59

⁴¹ Apaydın H.Yunus, a.g.e, (09.12.2020)

olduğunu anladıklarında hemen oradan uzaklaşıyorlardı. Bu rahatsız edici durum Hz. Peygamber'e iletildi ve bu şikâyetin ardından yukarıda metni verilen cilbab ayeti indi.⁴² Nitekim İbn Kesir de ayetteki “tanınma” ifadesine getirdiği açıklamada, “Böyle yaptıkları yani cilbab giydikleri takdirde kadınların hür-iffetli oldukları ve dolayısıyla cariyeye–fahişe olmadıkları kolayca bilinir.” demiştir.⁴³ Bu rivayetler ve bilgiler de İslam öncesinde olduğu gibi İslam sonrasında da örtünmenin hür ve köle kadınları birbirinden ayırmaya yarayan bir tür sosyal statü göstergesi işlevi gördüğü yönündeki yorumları kuvvetlendirmektedir. Günümüzde bazı Müslümanların ve din bilginlerinin başını örtmeyen veya yeterince bol giyinmeyen kadınların tacize uğramalarının normal olduğunu ya da örtünen kadınların taciz edilmeyeceklerini düşüncelerinin altında da muhtemelen Kur'an ayetlerinin indiği dönemde yani hür–köle ayrımının olduğu köleci toplumlarda ortaya çıkmış olan söz konusu bu tarihsel bilinçaltının izleri yatmaktadır.

Klasik literatürde dış kıyafetin nasıl olduğu ve zorunlu olup olmadığı açıkça belirtilmediğinden zamanla bu konuda Müslüman ülkeler arasında farklılıklar oluşmuştur. Çağımız İslam âlimlerine göre kıyafette önemli olan kadının bedenini göstermeyecek dokuda, incelikte ve dikkat çekmeyecek renkte olmasıdır. Bu şartları karşılayacak tarzda giyinen kadının ayrıca bir dış kıyafet giymesi zorunlu tutulmamıştır.

1.4. Hicab

“Hicab” kelimesi sözlükte “perde, kapı, iki nesne arasına konan engel” gibi anlamlara gelir. Kur'an'da da bu manalarda kullanılan kelime doğrudan kadına ait yüz örtüsü anlamına gelmez.⁴⁴ Musa Carullah tesettür, kadın–erkek eşitliği, evlilik, boşanma gibi pek çok konuyu ele aldığı *Hatun* adlı eserinde hicabın yüz örtüsü olmadığını ispatlamaya çalışmıştır.⁴⁵ Kur'an'da “hicab”, “Cehennem ehlinin birbirlerinin haline vâkıf olmaya mâni olan engel, perde, örtü, Kur'an okuduğu sırada Hz. Peygamber'le ahirete inanmayanlar arasına çekildiği belirtilen görünmez perde, karanlığın oluşturduğu perde, rablerine kavuşmaktan alıkonanlar (mahcûbûn)” anlamlarında kullanılmıştır.⁴⁶ Hicab kelimesinin geçtiği, maksadı Peygamber ailesinin mahremiyetini korumak olan ve sonrasında İslam geleneğinde haremlik–selamlık uygulamasına dayanak teşkil eden Ahzâb Suresi 53. ayet şu şekildedir: “Ey iman edenler! Peygamberin evine size yemek için izin verilmediği vakit asla girmeyin, fakat çağrıldığınızda erkenden gidip yemeğe hazırlanmasını beklemeksizin girin, yemeğinizi yiyince hemen dağılın, söze dalıp oturmayın; bu davranışınız peygamberi rahatsız ediyor, size söylemeye çekiniyor, oysa Allah hak olanı açıklamaktan çekinmez. Peygamber hanımlarından bir şey istediğinizde, onlar perde (“hicab”) arkasında iken isteyin; bu sizin kalplerinizin de onların kalplerinin de temiz kalması için en uygundur. Resûlullah'ı üzmeye hakkınız yoktur, kendisinden sonra

⁴² Öztürk, a.g.m., ss.69-88

⁴³ a.g.m., ss.69-88

⁴⁴ Apaydın H.Yunus a.g.m, (11.12.2020)

⁴⁵ Nesibe Demirbağ, Yüksek Lisans Tez, Kuran Perspektifinde Fitri, Dini ve Ahlaki Bir Olgu Olarak Örtünme, Ankara, 2006, s.95

⁴⁶ el-A'râf 7/46; Meryem 19/17; el-Ahzâb 33/53; Fussilet 41/5; eş-Şûrâ 42/51; el-İsrâ 17/45; Sâd 38/32; el-Mutaffifin 83/15 bkz. <https://kuran.diyabet.gov.tr/Tefsir/>, Erişim Tarihi 11.12.2020

ebedî olarak eşleriyle de evlenemezsiniz, bunu yapmanız Allah katında büyük bir günahdır”.

Ayet doğrudan doğruya Hz. Peygamberin eşleriyle ilgili olup onların rahatsız edilmelerini önlemek ve mahremiyetlerini korumakla ilgilidir. Ayet İslam toplumlarında haremlik–selamlık uygulamasına ve özellikle kadınlarla ilgili olarak peçe kullanma, cins ayrılığı, sokağa çıkmama gibi kadın yaşamını kontrol etmeye yönelik geleneksel egemen ataerkil zihniyet tarafından koyulan kuralların maalesef meşrulaştırılmasına dayanak teşkil etmiştir. “Sizin için de kendi evlerinizden, babalarınızın evlerinden, annelerinizin evlerinden, erkek kardeşlerinizin evlerinden, kız kardeşlerinizin evlerinden, amcalarınızın evlerinden, halalarınızın evlerinden, dayılarınızın evlerinden, teyzelerinizin evlerinden, anahtarı elinizde bulunan evlerden ve arkadaşınızdan yiyip içmeniz de bir sakınca yoktur.”⁴⁷ ayetini görmezden gelip kendi akrabalarıyla olan ilişkilerinde dahi haremlik–selamlık uygulama, erkek kardeşinin hanımıyla görüşmemekle övünüp bunu takvayla ilişkilendirme anlayışı günümüzde de hala mevcuttur.⁴⁸

Kadınlarla ilgili olan ve burada konumuzla da bağlantılı olan bir diğer ayet de şu şekildedir: “Evlerinizde oturun ve daha önce cahiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı güzelce kılın, zekâtı verin, Allah’a ve Resulüne itaat edin. Ey peygamber ailesi! Allah’ın istediği, sizden kirliliği gidermek ve sizi tertemiz kılmaktan ibarettir”.⁴⁹ Ayetteki hitap Peygamber eşlerine⁵⁰ olmasına rağmen maalesef İslami gelenekte “evde oturun” ifadesi “kadınları eve hapsedin” şeklinde anlaşılmış⁵¹ ve bütün bedeni avret olarak kabul edilen kadınlar kendi namusunu ve iffetini koruyamayacağından erkeklerin kararıyla bir nevi ev hapsine çaptırılmışlardır.

1.5. Nikab (Peçe/Burka)

Daha çok “peçe” adıyla bilinen “nikab” Müslüman kadınların sadece gözleri açıkta kalmak suretiyle bütün yüzlerini kapattıkları örtüdür. İslam öncesinde de bazı kadınların sokağa çıkarken peçe kullandıklarına dair bilgiler vardır.⁵² Peçe zenginler ve seçkin sınıfın kullandığı bir kıyafet türü olmakla beraber ayrıca kadının hür mü köle/cariye mi olduğunun da işareti. Sadece İslam öncesi Araplarda olmayıp birçok kültürde ve inanışta da yaygındır. Araştırmamızın ilerleyen kısımlarında başörtüsü ve örtünme çeşitlerinin tarihi hakkında bilgi verilirken peçeden daha detaylı olarak söz edilecektir.

Yüzün peçeyle örtünmesi farz değildir. Kur’an’da buna dair doğrudan bir ayet bulunmazken bazı âlimler peçeyle kapanmayı gerekli görmüşlerdir.⁵³ Kadın–

⁴⁷ Nur 24/61, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/N%C3%BBr-suresi/2852/61-ayet-tefsiri> , (11.12.2020)

⁴⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=2pGV7DK2nwc> , (12.12.2020)

⁴⁹ Ahzab 33/33, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Ahz%C3%A2b-suresi/3565/32-34-ayet-tefsiri> , (12.12.2020)

⁵⁰ Ahzab 33/32-34, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Ahz%C3%A2b-suresi/3565/32-34-ayet-tefsiri> , (12.12.2020)

⁵¹ Öztürk, a.g.m., 2001, ss.69-88

⁵² a.g.m., ss.69-88

⁵³ Malikilere göre kadının mahremi olan erkeklere avreti yüzü, etrafı (başı, boynu, elleri ve ayakları) hariç bütün bedenidir. Hanbelilere göre yüzü, boynu, başı, ayakları ve bacağı dışında kalan kısmıdır. Şafii'lere göre kadının yabancı erkeğe yüzü ve avuçları avrettir, fakat bu yerleri kâfir kadına avret

erkek her iki cinsin de bir arada olmasını engelleyen kurallar getirilmesi, hımar, cilbab, peçe gibi örtülerin kadına dayatılması toplum yapısında kadın bedeninin sözde yıkıcı, bozucu, fitneci gücüne karşı yapılan bir savunma olarak görülebilir. Tarih boyunca kadın bedeninin bu şekilde maddeleştirilmesi, metalaştırılması, sömürülmesi sonucunda kadına karşı uygulanan şiddet ve baskı sebebiyle kadın bedeni benliğin yaşanabileceği bir alan değil ideolojilerin taşıyıcısı ve sembolü haline gelmiştir.⁵⁴

1.6. Türban

Türban baş, fes, kavuk gibi şapkanın üzerine sarılan örtüdür. Fransızcada “turban” kelimesi “Türk sarığı” anlamına gelmektedir. Erkeklerin kullandığı bir başlık olup kadınların kullandığı örtüler için kullanılmamaktadır.⁵⁵ Türkiye’de imamların ve Diyanet İşleri Başkanı’nın taktığı da bir tür türbandır. Türban Sih⁵⁶ toplumlarında, Şii liderler arasında ve Sudan’da yaygındır. Fransız kadınlarının Osmanlı İmparatorluğu’nun Paris elçisinin sarığından esinlenerek tasarladıkları şapkaların ve saçlarına doladıkları kumaşların evrilerek Türk kadınlarının kullandıkları türban halini aldığı belirtilmektedir. Türban, tül kelimesine Farsça bağ anlamındaki bend eki getirilerek oluşturulmuş tül bend sözcüğünün Fransızca halidir. Lübnan’daki Şii kadınlardan İran’a transfer olan bu yeni tarz başörtüsü 1977’de yönetim aleyhine yapılan gösterilerde sembol haline gelmiş ve önce İran’da daha sonra bütün İslam dünyasında siyasi bir kimlik kazanmıştır.⁵⁷ Modern Türkiye’nin çalkantılı yılları olan 80’lerde dilimize giren türban kelimesi başa dolanan bir örtü olmaktan çıkıp başörtülü kadınların hak ve özgürlük mücadelesinin bayrağı haline gelmiştir.

Başörtüsü 60’lı ve 70’li yıllarda küçük, farklı renk ve desenlerde kumaşlardan kâküller hafifçe görülecek şekilde boyun altına bağlanıyordu. Pardösüler dizden biraz aşağıda olup bazen altında geniş paçalı pantolonlar bazen de kalın çoraplar vardı. 80’lerin özellikle lise ve üniversite öğrencileri annelerin bu yarım türbanlarını reddettiler. Vücut hatlarını belli etmeyecek kıyafetler tercih edildi, etek ve pardösü boyları uzadı, başörtüsüler omuzdan aşağı indirildi. Gençlerin bu tavrı İslami çevrede modernliğe karşı bir duruş olarak algılandı. Vitrinlerdeki değişim düşünsel alana ve ekranlara taşınmış, başörtüsünün mahiyeti ve farzı tartışma programlarına konu olmuştu. Bu tartışmalarda türbandan bazen bir parça bez, bazen siyasi bir simge, bazen Allah’ın emri olan bir farzı yerine getirmenin uygun bir şekli, bazense bir laiklik kriteri olarak bahsedilmiştir.⁵⁸ Ancak 2000’li yıllara geldiğimizde 80’lerdeki vücut hattını göstermeme kriteri ortadan kalkmaya ve kıyafetin moda uygun olup olmaması önemli olmaya başladı.

olmadığı gibi evinde çalışan hizmetçilerine boynu ve kolları avret değildir. Ahlsız kadınlar kâfir kadın gibidir, bu yerler onlara da avret değildir. Ateş Süleyman, *Örtünme*, Kuran Mesajı İlimi Araştırmalar Dergisi, Ağustos, Eylül-Ekim, 1998, Sayı.10, II, 12

⁵⁴ Derleyen Zeynep Direk, Cinsiyetli Olmak Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar, 4.Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2007, s.131.

⁵⁵ Mehmed S. Hatiboğlu, Tesettürden Türbana, İslâmiyât, Cilt IV, Sayı 2, Ankara 2001, ss. 7-10, s. 8.

⁵⁶ Sih dini Hinduların çok tanrılı ve putperest inanışlarına, kast sistemine ve Brahmanların aşırılığa varan uygulamalarına karşı bir tepki olarak Hindistan’ın kuzeybatısında ortaya çıkmıştır.

⁵⁷ <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/213382-ithal-turbanin-kisa-oykusu>

⁵⁸ Murat Güzel, Simgesellik(ler), Siyasal Nomos ve Tahayyül, Tezkire, 2001, sy. 19, s. 20

Bu çerçevede tesettür tüketim toplumunun bir nesnesi olarak modernleşmenin dinamiklerine maruz kalarak hem şekil hem de anlayış olarak değişime uğramaya yüz tuttu. Değişen dindarlar mıydı yoksa din mi? Bir görüşe göre din ve dindarlık konusunda değişen din değil dini yaşama biçimidir. Bu değişim tesettür pratiklerine de yansımakta seküler bir yapıya evrilen giyim anlayışı modern dünyayla uyumlu hale gelmektedir.

2. Tarihsel Çerçeve: Farklı Din ve İnançlarda Başörtüsü

2.1. Eski Uygarlıklarda Başörtüsü

Başörtüsü semavi dinlerden önce kadim bir gelenek olarak Sümer, Urartu ve Hitit uygarlıklarında hürlük sembolüdür. Sümer yazılı belgeleri ışığında Sümer dininin tek tanrılı dinlere etkisini araştıran Muazzez İlmiye Çığ'a göre Sümerlerle semavi dinler arasındaki ortak noktalar şunlardır: Tanrının yaratıcı ve yok edici gücü, Tanrının yargılaması, Tanrı korkusu, kurbanlar, törenler, ilahiler, sosyal adalet, temizlik, güzel ahlak.⁵⁹ Ataerkil bir toplum yapısına sahip olan Sümerlerde baba veya erkek eş evin reisiydi. Kadın bekârsa babasına, evlyise kocasına bağımlıydı. Sümerlerde rahibeler Tanrının gelini olarak tapınaklara girerlerdi. Bu kutsal kadınlar Tanrı adına seks yapar ve diğer kadınlardan farklı oldukları için başlarını örterlerdi. Sonraları Orta Asur kanunlarında bu uygulama bütün evli ve dul kadınları da kapsayacak şekilde genişletildi.⁶⁰ Fakat cariyelerin, kızların ve sokak fahişelerinin başlarını örtmesi yasaklanmış ve cezaya bağlanmıştı: "İster evli kadınlar ister dul kadınlar veya Assur'lu kadınlar olsun sokağa çıkarırken başlarını açmamış olacaktırlar. Adamın (beyin) kızları..... ya bir şal, ya bir giysi veya bir gulinu (giysi) ile örtülü olmalıdırlar. Başları açık olmayacaktır. (Belki evin içinde ?) örtünmeyecekler, yalnız olarak sokağa gittiklerinde örtüneceklerdir. Sahibi ile sokağa giden esirtu'lar (cariyeler?) örtülüdürler. Kocaya varan gadisu'lar sokakta örtünmelidirler. Kocaya varmamış olanların sokakta başı açıktır, örtünmemelidir. Fahişe örtülü değildir, başı açıktır".⁶¹

İnsanlık tarihinde örtünmeye statü farklılığı, iffet, medeni hal, hürlük-özgürlük gibi anlamlar yüklenmiş; kadim uygarlıklarla ilgili ulaşılan belgelerde esirler ve köleler çıplak, esir ve köle sahipleri giyinik olarak resmedilmiştir. Hitit devri mezar taşı kabartmalarında, Frigya'daki İyon kültürleri kalıntılarında ve Süryani mozaiklerinde kadınların başörtülü oldukları belgelenmiştir. Eski Yunan'da ise başörtüsü Zeus'un karısı Hera ve bereket tanrıçası Demeter'in özel sembolleriydi. Homer'e göre örtü kadın kimliğinin ayrılmaz parçasıdır. Heraklit Yunanistan ve Mısır'da yaşayan kadınların peçe taktıklarını ifade eder: "Giysilerin başa gelen kısmı öyle sarılır ki, yüzün tümü bir peçe ile örtülmüş gibi görünür. Zira sadece gözler ortada kalır, yüzün diğer bölümleri ise giysinin bir parçası ile tamamen örtülür. Bütün kadınlar bu şekilde beyaz renkli giysiler giyerler".⁶²

⁵⁹ M. İlmiye Çığ, Kuran, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni, 9.Baskı, Kaynak Yay, İstanbul, 2005, s.15

⁶⁰ Çığ, a.g.e, 2005, s.29

⁶¹ Tosun Mebrure, Yalvaç Kadriye, Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı, 2.Baskı, T.T.K Yay., Ankara, 1989, s.252

⁶² Abdullah Yıldız, Tesettürün Fıtrîliği, Umran, 2004, s. 32-33

Görüldüğü gibi kadınların başlarını örtmesi tek tanrılı dinlerden çok daha önce Yunanlardan Sümerlere tüm Mezopotamya ve Akdeniz uygarlıklarında yaygın bir uygulamadır. Erkeklerin toplumsal statüleri mesleklerine göre belirlenirken kadınların toplumsal hiyerarşideki konuları cinsel faaliyetlerine göre belirleniyordu. Örtünmeden maksat hayâ değil, daha çok sınıf farklılığını göstermek iken, örtü iffet/namus sembolü ve toplumsal saygınlık için adeta bir üniformaydı. Köle kadınların (cariyelerin) ve fahişelerin hiçbir şartta başörtü kullanmamaları erkekler için kolayca ulaşılabilecek bir cinsel obje olduklarının göstergesiydi. Fahişelerin veya köle kadınların erkeklerin saldırılarından korunmak için başlarını örtmelerine izin verilmemesi ve başını örtenlerin ağır cezalara çarptırılması bunun kanıtıdır: “Örtülü bir fahişeyi gören olursa onu tutuklayacak, şahitler çıkaracak, onu saray mahkemesine götürecektir; ziynetlerini almayacaklar, onu yakalayan elbisesini alacaktır. Ona elli sopa vurulacak, başına zift dökülecekler. Eğer bir adam örtülü bir fahişeyi görür, onu serbest bırakır (yakalamaz) ve onu saray mahkemesine götürmezse o adama elli sopa atılacaktır”.⁶³

2.2. Semavi Dinlerde Kadın Algısı

“Tanrı, ‘İnsanı kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım’ dedi, ‘Denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yeryüzünün tümüne egemen olsun’. Tanrı insanı kendi suretinde yarattı. Böylece insan Tanrı suretinde yaratılmış oldu. İnsanları erkek ve dişi olarak yarattı”.⁶⁴ “Bir zaman Rabbin meleklere demişti ki: “Ben kupkuru çamurdan, değişken balçıktan bir insan yaratacağım. Onun şeklini tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim vakit siz de hemen onun için secdeye kapanın”.⁶⁵

Tevrat ve Kur’an’da geçen yukarıdaki ifadeler de yansıdığı üzere, insan bedeni dinlerde ve pek çok gelenekte kutsal ve ilahi gücün sembolü olarak kabul edilmiştir. Çünkü Eski Ahit’te olduğu gibi İslam dininde de Tanrı’nın insanı kendi suretinde yarattığına inanılır. Genel olarak bütün dinler ve inanışlar insanı merkeze alarak hareket ederler ve insanın yaratılış şekli, sahip olduğu özellikler farklılık gösterse de insanı ilahi bir kudretle yaratılan bir sanat eseri olarak görür ve diğer canlılardan ayrı kendine has özellikleri olan bir varlık olarak tanımlarlar. İnsana dair inceleme yapılırken karşımıza çıkan kavramlardan biri de ruhtur. Ruh ve beden arasındaki ilişkinin mahiyeti felsefe ve felsefenin alt dalı olan zihin felsefesi ve din felsefesinde, psikolojik ihtiyaçların giderilmemesi durumunda ortaya çıkan fizyolojik düzensizlik dolayısıyla psikolojide ve insanın kutsalla ilişkilendirildiği yanı sıra sebebiyle de teolojide önemli bir tartışma konusudur. Düşünce tarihinde ruh–beden ilişkisinin ve ruh ve bedene atfedilen değerlerin kadının toplumsal konumunun şekillenmesinde nasıl bir felsefi alt zemin oluşturduğuna bakmanın yararlı olacağı umuduyla dinlerde kadının örtünmesi ve özelde başörtüsü meselesine değinmeden önce semavi dinlerde kadın algısına bakmanın gerekli olduğu söylenebilir.

Cinsler arasındaki biyolojik farklılığın aile, eğitim, siyaset, hukuk, sanat gibi toplumsal alanlarda iki cins arasında eşitsizlik yaratması söz konusu değilken nasıl olup da bir cins diğerinden aşağıda sayılıyordu ve üstelik bu kabul erkeklere olduğu

⁶³ Tosun, Yalvaç, a.g.e., s.252

⁶⁴ Tevrat;. Tekvin 1: 26-27

⁶⁵ Hicr 15/28, 29 Yine aynı manada Secde 32/9 ayetine bakılabilir.

kadar kadınlara da doğal görünmekteydi? Antik Yunan felsefesinden beslenen düşünce geleneği evreni aydınlık/karanlık, iyi/kotu, süreklilik/değişiklik, sınırsızlık/sınırlılık, kuru/yaş, tek/çift, gündüz/gece, akıl/duygu, ruh/beden, eril/dişi vb. uzlaşmaz zıtlıklar olarak algılar. Bu zıtlıkların denge ve eşitliğe dayalı değil de hiyerarşik bir ilişki içinde olmaları ve ilksel olumluların eril ve ikinci olumsuzlar kümesininse dişil olmaları dikkat çekicidir.⁶⁶ Bu düşünce geleneğini sistemleştiren Platon'dur. Platon'un iki dünya üzerine kurulu felsefesinde her şeyin mükemmel ve değişmez örüntülerden oluşan, fiziki dünyadan bağımsız idealar evreni ile bunların yansımalarından, geçici görüntülerinden ibaret olan içinde bulunduğumuz duyular dünyası vardır. Platon'a göre ruh gerçek olan idealar dünyasına aitken beden duyular/görüngüler dünyasına aittir. Platon'un ideal devletinde rasyonel ruhlar koruyucu sınıf olan erkeklerle, daha önceden verilmiş daha aşağı ruhlar da aşağı bedenlerle ilişkilendirilmiştir.⁶⁷ Platon var olmayan ideal devletinde her ne kadar kadınlara toplumun koruyucular sınıfında yer verse de demokrasi eleştirisi çerçevesinde iki cins arasında meydana gelecek olan aşırı derecede özgür olmanın kadın-erkek arasında doğaları gereği ortaya çıkan hiyerarşiyi bozacağını düşünür.⁶⁸ Platon'un öğrencisi Aristoteles ise bize duyular dünyasından sesleniyor ve var olan sınıf ve cinsiyet ilişkilerinde eşitsizliğin doğal olduğunu, güçlü olanın zayıf olanı yönetmesi gerektiğini söylüyordu. Aristoteles'in yaşadığı demokratik sitede kadın ile erkek eşit olamaz. Her ne kadar Platon'un idealar dünyasında kadının payı olsa da öğrencisi Aristoteles'in demokratik dünyasında köleler ve kadınlar doğaları gereği aşağı oldukları için onlara devletin karar merkezlerinde yer verilmez.⁶⁹ Ünlü filozof Politika adlı kitabında ailenin devletin temeli olduğunu, hükmetme ve boyun eğme ilişkisi içinde yönetilmesi gerektiğini söyler. Aristoteles'e göre ruh bedenden, akıl duygudan, erkek kadından üstündür. Bu üstünlüğün sağladığı egemenlik hakkını kullanma yetkisine sahip erkek zihinsel bakımdan daha aktif ve yeteneklidir. Antik Yunan'da köleliğe dayalı demokrasiyle yönetilen Atina'da kadınlar ve köleler siyasal vatandaşlık hakkından mahrumdur. Kadınların siyasal açıdan vatandaş olamama durumunu Aristoteles meşrulaştırır ve kurumsallaştırır.⁷⁰ Atina'da özgür kadınlar kamusal mekânlara girmez, daha çok evlerinde çocuklarla ilgilenirlerdi. Kadınların var olma nedeni anneliktir. Üreme açısından belirleyicilik erkeğe aittir. Kadın yalnızca erkeğin "can veren tohumu"nu içinde tutan, besleyen ve büyüten bir tarladır.⁷¹ Ruhun taşıyıcısı spermdir. Kadındaki dişilik salgısı ruhtan yoksun olduğu için yaratıcılık erkeğe ait olan spermdedir. Antik Yunan'da uygulanan bir âdete göre genç kızlar evlenirken babaları veya varisleri damada şu sözleri söylerlerdi: "Bu kadını sana veriyorum ki, onun tarlasını sürüp meşru çocuklar edinesin". Sümer şiirlerine konu olan güzelliğin, şefkatin, hırsın, çekiciliğin kavganın, kurnazlığın sembolü Tanrıça İnanna ile kral Dumuzi'nin düğün gecesinde İnanna Dumuzi'nin övgü dolu sözlerine karşılık şöyle sesleniyor: Benim tarlamı kim sürecek?⁷² Tohum

⁶⁶ Fatmagül Bertay, Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın, 1.Baskı, Metis Yay.,1995,İstanbul, s.131

⁶⁷ a.g.e. s.131

⁶⁸ N. Petek Boyacı, Platon'da Kadın Sorunu Üzerine Bir Tartışma, FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 2014 Güz, sayı: 18, s. 205-230

⁶⁹ Aristoteles, Poetika, Çev. İsmail Tunalı, 3.Baskı, Remzi Yay., İstanbul, 1987, s.39

⁷⁰ Bertay, a.g.e. 1995, s.132

⁷¹ Tarla(rahim)-tohum metaforuna Kuran'da da rastlanır: Bakara 2/223.

⁷² Muazzez İlmiye Çığ, İnanna'nın Aşk, Kaynak Yay., İstanbul, 2019, s.8

birçok gelenekte ateş, ışık ve güneş gibi yüce kabul edilen varlıklarla ilişkilendirilirken toprak da kadın bedeniyle ilişkilendirilmiştir. Antik Yunan'daki bu gelenek toprak-tohum metaforunun sadece İslam'da değil Sümerler gibi daha pek çok Mezopotamya kökenli kültürde de var olduğunu gösterir.⁷³

Antik Yunan düşüncesiyle Roma düşüncesinin iç içe geçip bir sentez oluşturduğu Helenistik dönemin ünlü filozofu Philo (MÖ 20 – MS 40), Yahudi kutsal kitabındaki İbrani teolojik dogmalarını Yunan filozoflarının öğretileriyle birleştirdi.⁷⁴ Mısır'ın İskenderiye şehrinde yaşayan ilk Yahudi filozof Philo'nun yazılarında “Erkek, aklın (logos), dünyanın üzerine kurulu olduğu ilkenin temsilcisi olarak sürekli, istikrarlı ve değişmez olanla ilişkilidir. Kadının maddeyle daha yakın ilişkisi onu istikrarsız, değişken ve yozlaşabilir olan kategorisine sokar”.⁷⁵ Ona göre Tevrat'taki yaradılış öyküsü kadın-erkek ilişkisi bağlamında kadının toplumdaki statüsü hakkında simgesel ilahi bir mesajdır: “Yehova Tanrı daha sonra, “Adamın tek başına olması iyi değildir.” dedi. “Ona, kendisini tamamlayacak bir yardımcı yapacağım”.⁷⁶ “Bu nedenle Yehova Tanrı adama derin bir uyku verdi; sonra o uyurken kaburga kemiklerinden birini aldı ve açılan yeri kapadı. Ve Yehova Tanrı adamdan aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yarattı ve adama getirdi. O zaman adam şöyle dedi: “İşte sonunda! Kemiği kemiklerimden, eti etimden olan biri. Ona kadın denilecek, çünkü adamdan alındı”.⁷⁷

Ayetlerde de görüldüğü gibi kadın erkek bedeninden erkek için, erkeği yalnızlıktan kurtarmak ve ona yardımcı olmak için yaratılmıştır. Öykünün devamında Âdem ve Havva bir sınava tabi tutulurlar. Şeytan tarafından kandırılan Havva yasak meyveden yer ve kocasına da yedirerek onu kendine suç ortağı yapar. Tanrı üçünü de cezalandırır. Âdem emekle cezalandırılırken şeytan tarafından ayartılan Havva'nın özgürlüğü elinden alınır.⁷⁸ Kadının bütün geleceği bir adamla evlenmek ve ona çocuk doğurup kaybettiği saygınlığını anne olarak yeniden elde etmeye bağlanmıştır. Tanrı'nın “Arzun kocana olacak ve o sana hükmedecek.” hükmü bütün semavi dinlerde vurgulanmıştır. Yahudilik bir kavim dini olarak doğmuştur ve mensupları olan İsrailoğulları etnik kimliklerini korumak için pagan halklara karşı mücadele vermişlerdir. Yahudi geleneğinde kadın algısının oluşması ve kadına verilen roller buna bağlı olarak oluşmuştur. Aile Yahudilerde etnik ve dini kimliğin korunmasında başrolü üstlenmiştir. Bu sebepten Yahudilerde aile hayatı neslin devamı, kültür ve inancın muhafazası ve gelecek nesillere aktarılmasında çok önemli bir yere sahiptir.⁷⁹ Kadın erkeğine sadık bir eş ve çocuklarına iyi bir anne vazifesini yerine getirdiği takdirde erkeğin yardımcısı olacaktır. Tevrat'ta miras, evlilik, boşanma, ibadet, zina

⁷³ Berktaş, a.g.e. s.61

⁷⁴ İsmail Taşpınar, Yahudi Geleneğinde İlahî Kelâm Tasavvuru: İskenderiyeli Philo ve Logos Doktrini, Milet Ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, cilt 8, sayı 1 Ocak – Nisan 2011, s.145

⁷⁵ Berktaş, a.g.e. s.135

⁷⁶ Kutsal Kitap Yeni Dünya Çevirisi, Başlangıç 2/18

⁷⁷ Kutsal Kitap Yeni Dünya Çevirisi, Başlangıç 2/21-22-23

⁷⁸ Kutsal Kitap Yeni Dünya Çevirisi, Başlangıç 3/16. Ortodoks Yahudi mezhebi olan Hasidilerin düğünlerinde gelinin beline uzunca bir ip bağlanması ve babanın bu ipi damadın eline vermesi bu ayetin bir sembolü olarak görülebilir.

⁷⁹ S. Leyla Gürkan, Yahudi Geleneğinde Kadın Algısı, Bütün Yönleriyle Yahudilik, Dinler Tarihi Araştırmaları-VIII, Ankara, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2012, s.631-648

ve tecavüz gibi pek çok hükümde kadın hakları göz ardı edilmiş, kadın çoğunlukla ikincil konumda tutulmuştur.

Kadınlar hakkındaki bu genel anlayış Hıristiyanlıkta da korunmuştur. Aziz Augustinus yaradılış öyküsünü Hıristiyan toplumuna uyarlar ve kadının araçsallığını üç yönüyle ele alır: “Baştan çıkarıcı olarak kadın şeytanın kötülük planlarının aracıdır; zevce olarak kadın ailenin düzenini korumakla görevli kocanın aracıdır ve anne olarak da Tanrı’nın yaratıcılığının aracıdır. Hangi amaca hizmet ettiğine bakılarak kadın ya lanetlenir ya da yüceltilir. Kadın yeryüzü devletinin bir üyesi olarak oynadığı cinsel nesne rolüyle lanetlenirken, Tanrı devletinde doğal görevi olan kocasına yardımcılık ve çocuklarına bakıcılık rolüyle de yüceltilir. Böylece kadın yalnızca erkeğin mutlak karşıtı olmakla kalmamakta; kendi kendisine karşı da Lanetli Havva ve Kutsal Meryem Ana olarak onulmaz bir biçimde bölünmektedir”⁸⁰

İslamiyet de Yahudi ve Hıristiyanlıktaki gibi bedeni ve bedensel arzuyu kontrol etmek, yönlendirmek ve denetlemek ister. Aktif benliğin mekânı olan beden üzerinde iktidar savaşlarının yapıldığı bir alandır. Ataerkil iktidar özellikle kadın bedeninde gücünü kullanmış ve hâkimiyetini ilan etmiştir. Allah’a karşı kullukta erkeklerle yan yana olan kadınlar erkekler tarafından belirlenen dinin yasalarının (şeriatın) önünde erkeğin arkasındadır. Medine’ye hicretten sonra devlet yapılanmasına gidilmiş, Hz. Muhammed devlet başkanı olmuştur. Böylece din ve devlet iç içe geçmiş, İslam insan yaşamını ilgilendiren en küçük ayrıntıdan devletlerarası ilişkiye kadar her konuda düzenlemeler getirmiştir. Din ve devletin bu yapışıklığı ve devlet başkanının aynı zamanda Allah’ın elçisi olması aile, eğitim, siyaset, ekonomi, hukuk gibi tüm toplumsal kurumları ilahi bir temele oturtmuştur. Düzenlendikleri çağın örfünden doğan yasalar ilahi bir iradeye dayandırılıp bütün zamanlar için geçerli kabul edilmiştir. Yasalara/ilahi emirlere uymamak düzene karşı bir başkaldırı olmakla beraber Allah’a karşı da itaatsizliktir. Bu bağlamda Allah’ın kelamı olan Kur’an’da belirlenen kadın-erkek rolleri mutlak olarak kabul edilir, bu konuda herhangi bir değişim talebi küfür sayılır.⁸¹

Yeryüzündeki ataerkil sistem cennet tasvirlerine de yansımıştır.⁸² İlk günahdaki hissesi erkekten fazla olan kadın cennette de erkeklerin hâkimiyetindedir. Cennet mümin erkeğin fantezi dünyasına hitap eden bir haz ülkesiyken cehennem kadınların çoğunun kocalarına nankörlükten dolayı cezalandırılacakları ilahi bir hapishaneye dönüşmüştür. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet’in dini uygulamalarında pek çok ortak özellikleri vardır. Fakat bunların arasında en görünür olanı kadınlar karşısındaki tutumlarıdır. Kadın ve erkek arasında sosyal ve dini hayattaki hiyerarşik yapıyı üç din de korumaktır.

2.3. Yahudilikte Başörtüsü

Başörtüsünün izini geriye doğru sürdürdüğümüzde karşımıza çıkan ilk yazılı kaynakların Hammurabi Kanunları ve Orta Asur Kanunları olduğu görülmektedir. Semitik kültürün en önemli temsilcisi olan Yahudilerde Tevrat’ta açık bir emir olmamasına rağmen başörtüsü yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu bağlamda başörtüsü evliliğin, asaletin, saygınlığın, hür olmanın sembolü olmaya devam eder.

⁸⁰ Berktaş, a.g.e., 1995, ss.138-139

⁸¹ Berktaş, a.g.e., 1995, s.113

⁸² Duhan/54, Tur/24, Rahman/56-58, Vakıta/17-37

Yahudilikte bir uygulamanın emir olması için yazılı olması gerekmez, Rabbinik⁸³ (sözlü Tevrat) metinlerde yer alması yeterlidir.⁸⁴

Yahudi kutsal kitabı, Tevrat (Tora/Şeriat), Neviim (Peygamberler) ve Ketuviim (Kitaplar) bölümlerinden oluşan Tanah'tır. Hıristiyanlar Yahudi kutsal kitabını Eski Ahit olarak kabul ederler. Tanah'da kadınlarla ilgili pek çok farklı profil çizilir: Erkeklerle birlikte Tanrı'nın benzeri olarak yeryüzüne hükmetmek üzere yaratılan ilk yaratılış hikâyesinin kadınından, erkeğin kaburga kemiğinden erkeğe yardımcı olarak yaratılan ikinci yaratılış hikâyesinin kadınına; bir yandan girişimciliğin temsili olan, diğer yandan kocasına çocuk doğurup itaat etme emriyle pasifleştirilen ilk kadın Havva'dan, kocasının dinini ve kavmini seçme tercihinde bulunan mühtedi Rut'a; İsrailoğulları'nın geleceğinde ve manevi hayatında büyük rol oynayan kadın İbrani ataları (Sare, Rebeka ve Rahel), kadın peygamberler (Meryem, Debora ve Hulda) ve kadın kurtarıcılardan (Ester, Rahav, Abigail), kral eşlerini Tanrı'nın dininden uzaklaştıran yabancı kökenli kraliçelere (İzebel), Süleyman'ın Mersiyeleri'nde öne çıkan bilge kadından, peygamber Hoşea'daki sadakatsiz kadın figürüne kadar uzanan bu zengin mozaik içerisinde farklı ve çoğunlukla da aktif kadın sesleri ve duruşları sergilenmektedir.⁸⁵

Tanah'da kadın tavırlarıyla ilgili her ne kadar bu denli çeşitlilik olsa da genel anlamda Yahudi geleneğinde kadın ikinci plandadır. Onun yeri evi ve vazifesi eşine ve çocuklarına hizmettir. Gürkan Mabed'in yıkılmasından sonra kadının hareket alanının evle sınırlandığına dikkat çekmektedir. Tanrı karşısındaki manevi-etik açıdan eşitlik söz konusuken mevzu ekonomi, hukuk, siyaset ve şeriat olduğunda kadın daima erkeğin arkasında yer almaktadır.⁸⁶ Rabbinik literatüre göre başı açık evli bir kadının yanında dua edilmez. Çünkü başörtüsüz kadın çıplak kabul edilir.⁸⁷ Başı açık olarak halk arasında yürüyen bir kadını kocası mehrini (mohar) ödemededen boşayabilirdi. Başı açık olmak çıplaklık ve utanç kaynağı olarak kabul edilirdi. Kızların peçelerini açmaları bir ceza ve aşağılama vesilesi olarak görülmüştür: "Ey sen ere varmamış Babil kızı, aşağı in de toprakta otur; ey Kildanilerin kızı, taht yok, yere otur; çünkü artık sana nazik ve nazlı demeyecekler. İki değirmen taşı al da un öğüt; peçeni aç, eteği kaldır, baldırı aç, ırmaklardan geç. Çıplaklığın açılacak, evet ayıbın görülecek, ben öç alacağım ve kimseyi esirgemeyeceğim".⁸⁸ Genç kızın çıplaklıkla cezalandırılması çıplaklığın Yahudilerde kınanan bir durum olduğunu gösterir. Diğer taraftan Hz. İshak'ın hanımı ve Hz. Yakup'un annesi Rebeka'nın tavrıysa asaletin alameti olarak görülmüştür: "Rebeka İshak'ı görünce deveden indi, İbrahim'in uşağına, "Tarlardan bizi karşılamaya gelen şu adam kim?" diye sordu.

⁸³ "Rabbinik Yahudilik (Rabbinizm), Kudüs'ün yıkılışı sonrası ve ortaçağda *Kitâbı Mukaddes* ve *Talmud*'un öğretilerini zamanlarına uyarlamak konusunda rabbilerin yaptıkları çalışmalara ve bu doğrultuda ortaya çıkan öğretilere verilen genel bir addır. Rabbinik literatür ise rabbilerin öğretilerini içeren ve onlar tarafından meydana getirilen eserlerdir." Fenton B. Paul, Yahudilik ve Tasavvuf, Çev. Çift Salih, Uludağ Üniv.İlh. Fak. Cilt: 13, Sayı: 1, 2004, s. 245-260

⁸⁴ Bedriye Özçelik Yılmaz, Tarihsel ve Teolojik Açılardan Kadının Örtünmesi Sorunu, İslami İlimler Dergisi, 2009, s. 331.

⁸⁵ S. Leyla Gürkan, Yahudilik, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay, İstanbul, 2012, s.217.

⁸⁶ a.g.e. s.218

⁸⁷ Mehmet Görmez, İlahi Dinlere Göre Başörtüsü, İslâmiyat, IV, 2001, sayı 21 s. 19-33

⁸⁸ İşaya, 47/1-3.

Uşak, “Efendim” diye karşılık verdi. Rebeka peçesini alıp yüzünü örttü”.⁸⁹ Yahudi tarihinde başörtüsü kadının esir olmayıp hür olduğunun sembolü, alt tabakadan değil soylulardan olduğunun bir nevi belgesi ya da cariye veya fahişe değil evli olduğunun göstergesidir.

2.4. Hıristiyanlıkta Başörtüsü

Kadim geleneklerden ve Yahudilerden aldığı kadınlarla ilgili kültürel mirası genel olarak devam ettiren ve yayıldığı Grekoromen kültürünün de etkisinde kalan Hıristiyan dünyasında kadının örtünmesi Yahudilerden farklı olarak doğrudan kadının yaratılış olarak erkekten sonra gelmesine bağlanmıştır. İncillerde örtünmeyle ilgili kesin bir hüküm yoktur. Fakat Pavlus’un Korintoslulara I. Mektubu’nda başörtüsü meselesiyle ilgili emir tevile imkân vermeyecek açıklıktadır. Pasaj şu şekildedir:

“Ben Mesih’i örnek aldığım gibi siz de beni örnek alın. Her şeyde beni hatırladığınız ve geleneklerimize size aktardığım şekliyle bağlı kaldığınız için sizi övüyorum. Yine de şunu da bilmenizi isterim: her erkeğin başı Mesih, kadının başı erkek ve Mesih’in başı da Tanrı’dır. Dua ederken ya da peygamberlik sözü bildirirken başını bir şeyle örten her erkek kendi başını küçük düşürür. Dua ederken ya da peygamberlik sözü bildirirken başını örtmeyen her kadın da kendi başını küçük düşürür. Bu saç tıraş etmekle aynı şeydir. Böyle durumda kadın başını örtmüyorsa saçını da kestirsin; eğer saçını kısacık kestirmek ya da tıraş ettirmek kadın için küçültücüye o zaman örtsün. Erkek başını örtmemelidir, çünkü erkek Tanrı’nın yansımasıdır, O’na onur kazandırır, kadın da erkeğe onur kazandırır. Erkek kadından değil, kadın erkekten olmuştur. Yine erkek kadın için değil, kadın erkek için yaratılmıştır. Bu yüzden de kadın, meleklerden ötürü, yetkiye boyun eğişinin bir işaretini başında taşımalıdır. Öte yandan, Efendimizin düzenlemesinde kadın erkek olmadan, erkek de kadın olmadan var olmaz. Çünkü kadın erkekten olduğu gibi, erkek de kadın aracılığıyla vardır. Fakat her şey Tanrı’dandır. Siz kendiniz karar verin: Kadının başını örtmeden Tanrı’ya dua etmesi uygun mu? Doğa size öğretmiyor mu? Erkeğin uzun saçlı olması kendisi için utançtır. Kadının uzun saçlı olması ise kendisine onur kazandırır. Çünkü saç ona örtü olarak verilmiştir. Farklı bir âdeti savunarak tartışmak isteyen varsa, bilsin ki, bizim için başka bir âdet söz konusu değildir, Tanrı’nın cemaatleri için de öyle”.⁹⁰

Görüldüğü gibi metinde kadının erkekten yaratıldığı ve hiyerarşide erkekten sonra geldiği vurgulanmaktadır ve “doğal” olan bu sıralamanın bir sembolü olarak başını örtmelidir. Fakat Hıristiyanları başörtüsünde rahatlatan durum bunun özellikle dua ve ibadet zamanlarında olmasının istenmesidir. Dönemin şartları gereği başörtüsü kullanılsa da daha sonraları dışarda baş örtmek âdet halini almış ve meselenin ibadet yönü de sadece kiliseyle sınırlandırılmıştır. Ayetlere getirilen farklı yorumlar mezhepler ve bölgeler arasında farklı uygulamalara neden olmuştur. 20. yüzyıl başlarından itibaren Katoliklerde kilisede başörtüsü kullanma örfü göre

⁸⁹ Yaratılış 24: 64-65

⁹⁰ Kutsal Kitap, Yeni Dünya Çevirisi, New York, USA,2016, Korintoslulara Birinci Mektup, 11.Bölüm.

belirlenirken Ortodokslarda bölgesel farklılık göstermektedir. Protestan gruplarda ise kilisede baş örtme gerekli görülmemiş, kişinin tercihine bırakılmıştır.⁹¹

2.5. Cahiliye Döneminde Başörtüsü

İslam öncesi Arap toplumunda kadın ve erkekler aşırı sıcak ve soğuktan korunmak için başlarını örterlerdi. Kadınların başlarını örtmesi İslam'la başlayan bir olgu değildir. Kadınlar İslam öncesi dönemde de coğrafi koşullar nedeniyle başlarını erkeklerin yanında örtüyorlardı.⁹² Arap kadınları entari (ayakuçlarına kadar vücudu örten çoğu zaman yaşlı kadınların bazen de genç kızların giydikleri uzun bir elbise)⁹³, etek/izar (insan vücudunun belden aşağısını örten bir elbise), ridâ (başörtüsünün üzerine örtülen ya da baştan ayağa bütün bedeni kaplayan uzun üstlük), peçe, milhafa/çarşaf, mulâ'e (kadınların başörtü ve bluzlarının üzerine örttüğü büyük şal ya da çarşaf), cilbab (bir tür dış kıyafet) ve hımar/başörtüsü gibi kıyafetler kullanırlardı.⁹⁴

Cahiliye döneminde kadınlar hürler ve cariyeler olmak üzere iki sınıfa ayrılıyordu. Soylu ailelerin ve kabile reislerinin kızları/kadınları hür ve yoksul kadınlardan daha ayrıcalıklı olsalar bile genel anlamda kadınların toplumsal hayatta itibarları yoktu. Cariye ve esir kadınlar alınıp satılan mal muamelesi görürler, çarşı pazarda erkeklerin tacizine uğrarlardı, hatta fuhuş yaptırılarak para kazanan efendileri vardı.⁹⁵ Cariyelerin hür kadınlardan ayırt edilmesi ve hür kadınları erkeklerin rahatsız etmelerinden korumak için kadınların kılık kıyafetlerine örfî bir takım farklılıklar getirilmişti. Yani örtünme Arap yarımadasında köle ve hür kadın arasındaki statü farkına işaret eden bir semboldü. Hür ve iffetli kadınlar her ne kadar rahat giyinseler de iffetsiz olan cariyeye ve fahişelerden ayırt edilmelerini sağlayacak tarzda örtüler kullanırlardı. Küpe, gerdanlık, halhal, bilezik, sürme ve kına gibi ziynet eşyalarını kullanmayı severlerdi.

Nur suresi 31. ayette geçen 'Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar.' ve Ahzab suresi 33. ayetteki 'Cahiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın.' ifadelerinden cahiliye kadınlarının İslam öncesinde de başlarını örttükleri anlaşılmaktadır. Ayrıca günümüze ulaşan bazı Cahiliye şiirleri de erdemli kadınların tesettürlerine dikkat ettiklerinin, cariyeye ve hür kadınların örtünmeleri arasında farklılıkların olduğunun ipuçlarını vermektedir. Örneğin, Cahiliye döneminin ünlü şairlerinden eş-Şenferâ (ö. 525-550 arası) eşi Umeyme'nin ahlakî erdemlerini anlattığı aşağıdaki beyitlerde onun hayâ erdemine sahip ve iffetli karakterini ilginç tasvirlerle sunmaktadır:

Hoşuma gider... Yürürken peçesini indirmez ve sağa sola iltifat
etmez.

Darlık zamanlarında bile akşam uykudan kalkıp komşularına süt
ikram eder.

⁹¹ S. Leyla Gürkan, Tesettür (Diğer Dinlerde), DİA, TDV, İstanbul 2011, c.40, ss. 543-545

⁹² Görmez, a.g.e., 2001, s.19-33

⁹³ Ramazan Altıntaş, Cahiliye Arap Toplumunda Kadın, makale, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=16181>, (17.12.2020)

⁹⁴ Öztürk, a.g.m., 2001, s.74

⁹⁵ Altıntaş, a.g.m., (17.12.2020)

Evlerin namussuzlukla dolup taşıdığı bir zamanda şüpheden ari evinde oturur.

Sanki o yerde kaybettiği ve bulmayı arzuladığı bir eşyasını aramaktadır.

Seninle konuşsa kısa keser.

Sözleriyle eşini mahcup etmez. Kadınlardan söz edildiğinde o iffet ve saygınlık (timsali olarak anılır).

Akşam mutlu bir şekilde eve dönen kocası ona gün boyu nerede olduğunu sorma (ihtiyacı hissetmez)".⁹⁶

2.6. İslâm'da Başörtüsü

Din ve inanış olarak putperestliğin yaygın olduğu İslam öncesi cahiliye döneminin ardından İslam tevhit inancını getirerek putperest ve pagan inanışlarına karşı mücadele etmiştir. İslam Cahiliye döneminin sosyal ve hukuki alanlardaki uygulamalarından fal, faiz, içki, kumar, zina, kan davası gibi bazılarını tamamen yasaklamaya gitmiş; bazılarını ise iyileştirmeler yaparak devam ettirmiştir. İslam öncesinde hırsızlığın cezası elin kesilmesi, kasten adam öldürmenin cezası ölüm veya diyet, evlilerin zina yapmasının cezası yine ölümdü ve bunlar İslam'dan sonra da aynen devam etti. Evlilik, boşanma, miras, nafaka, şahitlik gibi evlilik kurumuna ait uygulamalarda da detayda bir takım değişikliklere gidilmiş ancak genel anlamda örfi kurallara bağlı kalınmıştır. Nitekim kadın hakları bağlamında miras, kadının şahitliği, evlenme yaşı, erkeğe dört eş hakkı gibi konularda aldığı kararlarla kadını sosyal hayatta ve evlilik kurumunda ikincilleştirmesi ve kadının hareket alanına sınırlandırma getirerek kamusal alandan uzak tutması İslam'ın en çok eleştirilen yönleridir.

Bu bağlamda İslam'ın Cahiliye döneminden miras alıp sürdürdüğü geleneklerden biri de başörtüsüdür.⁹⁷ Sadece Cahiliye dönemine ait olmayıp pek çok uygarlıkta farklı şekillerde kullanılan başörtüsü İslam'dan sonra da devam etmiştir. Kuran'da genel anlamda tesettürle ilgili pek çok ayet⁹⁸ bulunsa da özelde kadının başını örtme meselesi sadece Nur suresi 31. ayette geçmektedir. Tefsirlerde bu ayet ahlaklı bir toplum oluşturma hedefine bağlı olarak genellikle bir önceki ayetle beraber yorumlanır. Ayetler şunlardır: "Mümin erkeklere söyle: Gözlerini bakılması yasak olandan çevirsinler, mahrem yerlerini korusunlar. Bu, onların arınmasını daha iyi sağlar. Allah yaptıklarından şüphesiz haberdardır".⁹⁹ "Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Açıkta kalanlardan başka süslerini göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kadınları, hizmetlerinde bulunan köleleri ve cariyeleri, cinsel arzusu bulunmayan erkek hizmetçiler,

⁹⁶ İbrahim Fidan, Cahiliye Şiirinde Kadın İmgesi, Dini Araştırmalar, Kadın Özel Sayısı, ss.293-320

⁹⁷ Cahiliye ve İslam arasındaki devamlılık ilişkisini özellikle giyim kuşam ve başörtüsü üzerinden analiz eden bir çalışma için bk. Arif Korkmaz, Toplumsal Değişim ve Devamlılık Bağlamında Cahiliye-İslam İlişkisi: Hukuk ve Giyim-Kuşam Örneği, Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi, Cilt. 4, Sayı. 1, 2020, ss. 61-67.

⁹⁸ Araf, 26-27, 31-32, Nahl, 80-81, Ahzap, 53-55-59, Nur, 30-31

⁹⁹ Nur Suresi 24/30

kadınların cinselliklerinin farkında olmayan çocuklar dışında kimseye süslerini göstermesinler. Yürürken gizledikleri süsleri bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey müminler! Hepiniz Allah'a tövbe edin, umulur ki kurtuluşa erersiniz”!¹⁰⁰

Nur Suresi 30. ayetin nüzul sebebine dair aktarılan rivayetlerden biri şöyledir: “Resulullah zamanında Medine yollarından birinde dolaşan bir adam ve bir kadın bakışmışlar. Şeytan bunun üzerine onlara vesvese vermiş ve birbirlerinden hoşlanarak bakmışlar. Adam kadına bakarak duvar tarafına doğru yürüyormuş ki karşısına çıkan duvara çarpmış ve burnu yarılmış. Bunun üzerine, “Resulullah’a varıp durumumu anlatıncaya kadar kanı yıkamayacağım.” diye yemin etmiş. Resulullah’a gelip olayı anlatmış. Resulullah, ‘Burnunun yarılması günahının cezasıdır.’ demiş. Bu olaydan sonra “Mümin erkeklere söyle gözlerini sakınsınlar...” ayeti nâzil olmuştur.¹⁰¹

Nur Suresi 31. ayetin nüzul sebebine dair aktarılan rivayet ise şu şekildedir: “Mersed kızı Esmâ Benî Hârise mahallesinde oturuyordu. Kendisi oldukça zeki ve sözü sohbeti dinlenen bir hanımdı. Müslüman hanımlar sık sık onu görmeye ve sohbetinden yararlanmaya gelirlerdi. Ancak ona gelen hanımların çoğu iyice örtünmezlerdi; ayak bileklerindeki halhal, göğüslerindeki gerdanlık, saç örgüleri açık bir vaziyette bulunuyordu. Hz. Esmâ onların bu halini hiç de hoş karşılamadı ve “Bu haliniz ne kadar çirkin.” diyerek üzüntüsünü belirtti. Bunun üzerine yukarıdaki ayetler indi”.¹⁰²

Görüldüğü üzere Nur suresinde İslami değerlere bağlı kadın ve erkeklerin sosyal hayatta nasıl davranmaları gerektiği hakkında bazı hükümler ve ilkeler yer almakta, sağlam bir aile ve toplum inşa etmede belirlenen ahlaki prensiplere bağlılığın önemi vurgulanmaktadır. Her iki ayette de erkek ve kadına “Bakışlarını kısınsınlar.” emri Allah’ın haram kıldıklarına bakmaktan sakınmak ve bakışta ısrardan kaçınmayı ifade eder. Burada sakınılması gereken bakış normal bir bakış değil “arzulayıcı bakıştır”.¹⁰³ Kadın ve erkeğin iyi niyetle birbirlerine bakmalarında, konuşmalarında bir sakınca görülmemiş, yasaklama bakışın bir kısmına, arzulayıcı bakışa kısıtlama getirirken fercin tamamının mahremden korunması emredilmiştir. Ayette mahrem yerlerin ve iffetin korunmasından önce bakışları kontrol etmenin emredilmesi şehvetli bakmanın zinanın öncülü olarak kabul edilmesindedir.

Tesettür ayetlerinde geçen hımar, cilbab, hicap, nikap, ziyet gibi terimler çalışmanın kavramsal çerçeve bölümünde açıklandığı için bu konuya tekrar değinmeyip burada ayetlerle ilgili yapılan yorum farklılıklarına temas edilecektir. Yorumlardaki farklılıkların sebebi ayetlerin anlamlarının kapalı olmasından ziyade ayetlerin günümüzde uygulanabilirliği problemidir. Ayete getirilen yorumlarda ayrılığa düşülen noktalar daha çok ‘Açıkta kalanlardan başka ziyetlerini göstermesinler.’ ve ‘Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar.’ ifadeleriyle

¹⁰⁰ Nur Suresi 24/31

¹⁰¹ İbn Kesir, *Hadislerle Kur’an-i Kerim Tefsiri*, c. VIII, s. 2554, aktaran Fatma Özbek, İslam’da Tesettür, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Diyarbakır, 2013, s.36

¹⁰² Celâl Yıldırım, *Kur’ân Ahkâmı ve Mezhep İmamlarının Farklı Görüşleri*, Bahar Yayınları, İstanbul, 1972, c.2, s.101 aktaran Fazilet Çekiç, *Ahkâm Tefsirleri Çerçevesinde Kur’an’da Tesettür*, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Aksaray, 2019, s.90

¹⁰³ Özçelik, a.g.m. , 2009, s. 341

ilgilidir. Klasik tefsirlerde ziynetin mahiyeti konusunda farklı açıklamalar getirilmiş; ziynet, “taç, küpe, gerdanlık, bilezik, halhal gibi takılar ile sürme, kına, boya ve elbise süsleri” yanında aynı zamanda “yüz, yakalar, bütün beden, beden hatları ya da iç elbise” olarak da yorumlanmıştır. Bu bağlamda ziynet kelimesine yüklenen anlam kadının örtmesi gereken yerlerinin belirlenmesi ile ilgilidir. Kurtubî ziyneti iki grupta ele almıştır: (1) yüz ve beden güzelliği gibi her insanın fitri yapısında var olan fiziksel güzellik; (2) sonradan elbise, takı, kına, sürme vb. süs eşyasıyla edinilen güzellik.¹⁰⁴ Mesele süs ve süs eşyası demek olan ziynetin takıldığı ya da kullanıldığı bölgenin gösterilmemesidir. Dış ziynet olarak kabul edilen sürme ve yüzük fiziksel güzellik olan el ve yüzün süsü olarak kabul edildiğinde her iki grup ortak noktada birleşebilmektedir. İç ziynet ise küpe, halhal, bilezik, gerdanlık gibi takılar ve kadınların bunları taktığı yerlerdir. Hz. Muhammed’in elini ve yüzünü işaret ederek “Ey Esmâ! Bir kadın ergenlik çağına vardığında artık şurasının ve şurasının dışındaki yerlerinin görünmesi uygun olmaz.” demesi temel alınarak dış ziyneti (eli ve yüzü) örtme gerekliliğinin olmadığı Hanefî ve Maliki mezheplerince kabul edilmiştir. Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde ise el ve yüz dâhil namaz dışında kadının bütün bedeni avret olarak kabul edilmiş ve bu görüş fitneye gidecek yolların kapatılması anlamına gelen sedd-i zerâi ilkesine bağlanmıştır.

Ayette geçen ‘Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar.’ ifadesinden yola çıkarak saçın ziynet veya örtünmesi gereken avret olup olmadığı başka bir deyişle saçın yabancı erkeklere gösterilmemesi konusunda gelenekte herhangi bir tartışma yaşanmamıştır.¹⁰⁵ Bu durumun nedeni Arapçada ‘aklı örten’ anlamındaki hamr yani içki sözcüğüyle aynı kökten türeyen ve mutlak manada ‘örtü’ anlamına gelen himar kelimesinin Cahiliye örfünde kadınların başlarına örttükleri başörtüsüne verilen özel isim olmasıdır.¹⁰⁶ Çağdaş müfessirlerimizden Süleyman Ateş’in Türkçeye de “başörtüsü” olarak tercüme edilen himar kelimesine getirdiği açıklama şu şekildedir: “Eğer himar kelimesi özel anlamıyla değil de genel anlamı olan örtü manasında ise ayette kadınların örtülerini yaka yırtmaçlarının üstüne koymaları emredilmektedir. Bu durumda saçtan ve saçın örtülmesinden söz edilmemiştir. Buna göre ayette saçların değil göğsün örtülmesi emredilmiş olur. Ama eğer himar'a başörtüsü anlamı sonradan yüklenmemiş de Kur'an'da bu özel anlamda kullanılmış ise ki kanaatimiz böyledir bu takdirde kadınların başörtülerini yakalarının üstüne koyup gerdanlarını kapatmaları emredilmiştir. Bu takdirde himar saçları kapatan başörtüsüdür”.¹⁰⁷ Detaylarının örfte bırakıldığı ziynet ve başörtüsü kavramları gelenek âlimlerince Arap örfüyle sınırlı kalınarak yorumlanmış, zamanla bir saç telinin gösterilmesinin binlerce sene cehennem azabını gerektireceği dahi söylenmiştir.

Eserlerinde 21. yüzyıl İslam düşüncesinin temel sorunlarına bir çözüm arayan yazar Esat Arslan “Tamamlanmamış İslam Yazıları” adlı kitabında tesettür konusuna da değinmekte; günümüzde başını örtmemiş, örtmüş ve sonradan açmış ya da

¹⁰⁴ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, el-Câmi’ li-ahkâmi’ l-kur’ânîl-‘azîm, Kahire, c.12,s.229, aktaran, Zeki Duman, Kuran’da Örtünmenin Temel Sınırları, İslâmiyât IV (2001), sayı 23, s. 35-52

¹⁰⁵ TDV İslam Ansiklopedisi c.40,Tesettür md., s.540

¹⁰⁶ Öztürk, a.g.m., 2001, s.77

¹⁰⁷ Süleyman Ateş, Örtünme, Kuran Mesajı İlmi Araştırmalar Degisi, s.17

"Müslümanlığı seçecek olsa bile başını örtmeyi tercih etmeyecek"¹⁰⁸ kadınların bu tercihinin dini açıdan bir günah teşkil edip etmediğini tartışmaktadır. Arslan'ın örtünme ayeti olan Nur suresi 31. ayete verdiği meal şu şekildedir: "Mümin kadınlara söyle, bakışlarından eksiltsinler. Namuslarını korusunlar. Kendiliğinden beliren hariç cinsel cazibelerini aşikâr kılmasınlar. Örtülerini cinsel arzu uyandıran oyuklarına/ arzu uyandıran sinüzial¹⁰⁹ bölgelerine vursunlar. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kendi kadınları, sağ ellerinin malik oldukları, erkeklerden şehvet sahibi olmayan tabi kimseler veya kadının avreti kendisince aşikâr olmayan çocuklar dışındakilere cinsel cazibelerini belirgin kılmasınlar. Cinsel cazibelerinden gizli kalanı belli etmek için bacaklarını kullanmasınlar. Ey müminler! Toptan Allah'a yönelen ki, kurtuluşa eresiniz"¹¹⁰.

Arslan'a göre geleneğin tümdengelimci "taabbüdi" akli modern aklın işleyiş metodu olan "müzakereci akıl"la çatışır. "19. yüzyıla kadar Ümmet-i Muhammed'de bağımsız işleyen bir aklın varlığından ziyade vahiy paradigmasından hareketle çalışan bir akıl vardı."¹¹¹ Hakikate ulaşmak ancak ilahi kaynaklı bilgiyle sağlanabilirdi. Fakat modern toplum bilimlerinin hayatımıza girmesiyle dini normların vahyin nedenselliği ve gayeselliği sorgulanmadan belirlendiği çağı geride bıraktık. Ayetlere tek tek değil bir pasajın bütünlüğü içinde yaklaşan Arslan kadın-erkek ilişkilerinden bahseden pasajın olduğu Nur suresinin "kadın bedeninin cinsel bir meta olmaması"¹¹² gayesini taşıdığını söylemektedir. Yedinci asırda yaşayan Arap toplumunun kadın algısıyla günümüz toplumunun kadın algısı farklıdır. Sonuçta kendisi de bir erkek olan Hz. Peygamberin kendi zamanının ruhuna uygun bir şekilde ayette kastedilen maksada binaen onay verdiği uygulama çağlar üstü bir evrensellik taşımaz. Günümüzde kadının cinsel cazibesini belirgin kılmayacak şekilde giyinmesi kastedilen mana ve hedefin gerçekleştiği sonucunu doğurur.

Her ne kadar hımar kelimesinin başörtüsü mü yoksa genel anlamda vücut, baş ve diğer eşyalar için kullanılan bir örtü mü olduğu konusu ihtilaflysa da cahiliye kadınlarının tıpkı diğer dinler ve kültürlerdeki kadınlar gibi başlarını örttükleri bir gerçektir. İslam kadının örtünmesi konusunda bir devrim yapmamıştır. Müfessirlerden edinilen bilgilere göre cahiliye kadınları başlarını alelade örterler, örtülerini enselerinden bağlayarak sırtlarından aşağıya sarkıttıkları için gerdanları ve göğüsleri açıkta kalır, ziynetleri görünürdü.¹¹³ Tarihte pek çok medeniyette olduğu gibi Araplarda da kadın ikinci sınıf bir insandı. Bir de hür değil köle/cariye veya esirse durumu daha trajik bir haldeydi. Arap örfünde cariyeler cilbab dedikleri dış kıyafetler giyinmezler, yüzlerini örtmezler, açık saçık gezerlerdi. Bu yüzden sık sık taciz edilirler fakat buna rağmen örtünmelerine izin verilmezdi. Cilbab giyme ve başörtüsüyle gerdan ve boynu kapatma hür ve evli kadınların adetleriydi. Bu durum İslam'dan sonra da değişmeden devam etti. Ayetin kadınlara başlarına aldıkları

¹⁰⁸ Esat Arslan, Tamamlanmamış İslam Yazıları Endülüs'te Raks, 1.Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul, 2010, s.165

¹⁰⁹ Sinüzial bölge göğüsler ve kalçalardır. Araplar bir göğüs gibi yuvarlak bölgelere "cüyub" derlerdi. Ve ilk Arap matematikçiler, cüyub'u sinüs olarak kullanmakta bir sakınca görmediler (Esat Arslan, a.g.e, s. 169).

¹¹⁰ Esat Arslan, a.g.e., ss.170-171

¹¹¹ A.g.e., s.155

¹¹² A.g.e., s173

¹¹³ Elmalılı Yazır M. Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, Zehraveyn Yayınları,2007,c.6, s.16

örtülerini boyunlarının arkalarından bağlayarak sırtlarından arkaya bırakmalarını, boyun, gerdan ve göğüslerini örtecek şekilde omuzlarından aşağı bırakmalarını emretmesi hür kadınları cariyelerden ayırt etmek için yapılan toplumsal bir düzenlemedir.

Hür kadınların tacize uğramamaları için cahiliye kadınları gibi açık saçık¹¹⁴ giyinmemeleri, nasıl giyinileceğinin belirlenmesi ahlaklı bir toplum inşa etmek için getirilen bir kuraldır.¹¹⁵ Fakat bu kuralın sadece hür kadınları kapsıyor olması, Müslüman olsun olmasın cariyeler için geçerli olmaması bu ahlaki ilkenin evrenselliğini ve ahlakilik boyutunu yeniden düşünmeye sevk etmektedir. Özeldes tesettürün genel manada kadınlarla ilgili ayetlerin nazil olduğu dönem içinde tatbikine ve sonraki dönemlerde geçirdiği dönüşümlerini anlamak için uygulamaların yaşandığı zamandaki toplum yapısına bakmamız gerekir. Kur'an'ın konuştuğu yedinci asır Arapları tüm çağdaşları gibi ataerkil bir yapıya sahip köleci bir toplumdur. İslamiyet'e geçişten sonra kadınlarla ilgili hukuki ve sosyal açıdan bir takım iyileştirmelerle beraber genel anlamda İslam hukukunda alınan kararların niteliği değişmemiş ataerkil ve köleci toplumsal yapı kalıcılığını yüzyıllar boyu sürdürmüştür. Nitekim Nasr Hâmid Ebû Zeyd'e göre çok eşlilik İslâm öncesinden gelen ve İslâm'da da geçici bir uygulama iken, fıkıh ataerkil yaklaşımıyla bu uygulamayı devam ettirip yerleştirmiştir.¹¹⁶ Günümüz İslam ülkelerinde (Suriye, Tunus, Lübnan, İran, Mısır, Libya, Kuveyt) dahi bu yapının değişmediği görülmektedir. Erkeğin kadını denetleme ve kontrol etme gücünün bir aracı olan örtünme ve kamudan tecrit edip hareket alanını kısıtlama uygulamaları sadece İslam'a ya da öncesi cahiliye devrine ait bir mesele değil, kökleri tarihin derinliklerinde yatan erkek egemen bir kültürün mirasıdır.¹¹⁷

2.7. Diğer İnanç Sistemlerinde Kadının Örtünmesi

Başörtüsü sadece İslam coğrafyasına ait bir giysi değildir. Eski medeniyetlerde, farklı inanışlarda ve coğrafyalarda geleneksel motiflerle hep var olagelmıştır. Kadınlar bazen hava şartlarından, bazen kendilerini korumak için veya statü simgesi, bazen de aksesuar olarak binlerce yıl başörtüsünü kullanmıştır. Tarih boyunca özgürlük, iffet, medeni durum, erdem, soyluluk, zenginlik, güç gibi anlamlar yüklenen başörtüsü dinî anlamını Yahudilikle beraber kazanmıştır.¹¹⁸

Eski Türklerde kadının adı Hakan'la beraber anılır, Hakan'ın emrinin geçerli olması için "Hakan ve Hatun emrediyor ki" şekline ilan edilmesi gerekirdi.¹¹⁹ Türklerde kadının toplumdaki yeri hakkında bilgi veren Ziya Gökalp şöyle demektedir: "Hakan tek başına bir elçiyi huzuruna kabul edemezdi. Elçiler ancak sağda Hakan ve solda Hatun oturdukları bir zamanda, ikisinin birden huzuruna çıkardı. Şölenlerde, kenkârlarda, kurultaylarda, ibadetlerde ve ayinlerde, harp ve sulh meclislerinde hatun da mutlaka hakanla beraber bulunurdu. Eski Türklerde zevce

¹¹⁴ Ahzap 33/33

¹¹⁵ Görmez, a.g.m., 2001, s.29

¹¹⁶ Mehmet Paçacı, Çağdaşçı "Kur'an'da Kadın" Yorumunun Eleştirisi Yazısı, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi Kur'an ve Tefsir Akademisi Araştırmaları: 2, 2010, İstanbul, s.576

¹¹⁷ Berktaş, a.g.e.1995, s.88

¹¹⁸ Özçelik, a.g.m., 2009, s.331

¹¹⁹ Ziya Gökalp, Türk Ahlakı, Türk Kültür Yayını, İstanbul, s.57

yalnız bir tane olabilirdi... Eski Türklerde kadınlar, umumen amazon idiler. Cündilik, silahşörlük, kahramanlık, Türk erkekleri kadar Türk kadınlarında da vardı. Kadınlar, doğrudan doğruya, hükümdar, kale muhafızı, vali ve sefir olabilirdi... Feminizm de, Türklerin en esaslı şiarı idi. Kadınlar, emvale tasarruf ettikleri gibi, dirliklere, zeametlere, haslara, malikânelere de malik olabilirdi. Eski kavimler arasında hiçbir kavim Türkler kadar kadın rehtine (reht = sexe) hukuk vermemişler ve hürmet göstermemişlerdi”.¹²⁰ Kadınların sosyal hayatta ‘esarete’ düşmelerinin, hukuki, siyasi, mesleki pek çok alandan tecrit edilmelerinin sebebini Yunan ve İran etkisine bağlayan Ziya Gökalp kadınların tesettürle ilgili hiçbir kayıtle bağlı olmadıklarını söylemiş ve bunun sebebini Türklerde kadının ‘tabu’ olmamasına bağlamıştır.¹²¹

Gökalp Türk Ahlakı adlı eserinde İslam’da peçenin gelişimi ve Türklerde kabulüyle ilgili şu değerlendirmeleri yapmaktadır: “Sadr-ı İslâm’daki cilbabın şekline gelince bu şimdiki başörtüsünden ibaretti. Bugünkü çarşafın pelerini de cilbab yerini tutabilir. Bu devirde ne peçe ne yaşmak gibi örtüler ne de harem ve selamlık diye ayrı daireler mevcuttu. Pederşahi ailenin neticeleri olan bu adetler bu devirden geçmiş olan İranlılardan ve Rumlardan gelmiş oldu. Mamafih bu bidatlar içtimai ve iktisadi zaruretlerin neticesi olarak yalnız şehirlerde kaldı. Mukallitlikten ve aristokratlıktan uzak duran köylere ve aşiretlere kadar intişar edemedi. Köy ve aşiretlerdeki kadınlar sadr-ı islâm’daki hurreler gibi yalnız cilbab yani baş örtüsü örtmeyi kâfi görerek yabancı medeniyetlerden alınan öteki adetleri kabul etmediler.”¹²²

İslamiyet öncesi Türklerde özellikle Oğuz boyunda kadın erkeğin yanında yer almış, savaşta, üretimde ve yönetimde erkekle beraber hareket etmiştir. Giyim kuşamda kadınlar şalvar, cepken veya üstlük denilen kıyafetleri giyer, uzun ve örgülü saçlarını çoğu zaman kullandıkları süslü başlıklardan aşağı salarlardı. Türkler İslamiyet’ e geçtikten sonra Arap, Fars ve Rum kültürleriyle tanıştılar. Her ne kadar egemen kültür Anadolu Türk kültürü olsa da, kıyafetleri, değer yargıları, inanışları, gelenekleri, töre ve adetleri karşılaştıkları bu yeni kültürlerden etkilendi.¹²³ Örneğin bireyin kimlik ve kişilik inşasında çok önemli bir işleve sahip olan aile kurumu bir “melik” ve “melikesi” olan ikili bir “ocak”ken¹²⁴ İslamiyet’ ten sonra yerini kadının ikincil konumda olduğu “hane”ye bıraktı.¹²⁵ Burada günümüzde hala canlılığını koruyan köklü bir geçmişe sahip tasavvuf kültüründen kısaca bahsetmek modern bireyin dini hayatını anlamada yardımcı olacağından dolayı yerinde olacaktır. Şerafettin Turan tasavvufu “Tanrının niteliğini ve dünyanın oluşumunu, varlık birliği (vahdet-i vücud) anlayışıyla açıklayan dinsel ve felsefi akım” olarak tanımlar. Ahmet Yesevi’nin müritleri tarafından Anadolu’ya gelen tasavvuf burada söylem ve eylemin bir arada olduğu Mevlevilik ve Bektaşılık gibi kollara ayrılmıştır.¹²⁶ Türklerin İslamiyet’i kabulünden önce de yabancı din ve ırklara karşı hoşgörülü olduklarını

¹²⁰ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık, Ankara, 1968, s.148

¹²¹ Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, Kültür Bakanlığı, 1976, s.82

¹²² Ziya Gökalp, *Türk Ahlakı*, ss.65-66

¹²³ Ahmet Yılmaz, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi*, ÇTTAD, IX/20-21, (2010/Bahar-Güz), s.s.191-212

¹²⁴ Ziya Gökalp, *Türk Ahlakı*, s.86

¹²⁵ Ahmet Yılmaz, a.g.e., 2010, ss.191-212

¹²⁶ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, 7.Basım, Bilgi Yay., Ankara, 2014, s.139

söyleyen Turan tasavvufun Anadolu kültürüne etkilerini şu şekilde değerlendirmiştir: “Kişiyi, iyiye, iyiliğe ve insancıl değerlere yöneltme amacını güden tasavvuf, düşünceyi eyleme dönüştüren bir akım olduğu için genelde toplumsal kültürü çeşitli yönlerden de etkilemiştir. Bu görüşü paylaşılanların davranışları, giyim kuşamları, töre ve törenleri başlı başına bir grup kültürü oluşturmuştur. Ayrıca tasavvuf edebiyatı ve tasavvuf musikisi ile zengin ve renkli bir folklor meydana getirmiştir”.¹²⁷ Tasavvuf bütün insani ilişkilerde özünde hoşgörü olan bir anlayıştır. Anadolu Selçuklu ve Osmanlı tarihine bakıldığında Fatih Sultan Mehmet dönemine dek farklı dil, din ve ırktan insanın bir arada güven içinde yaşamasında geleneksel Türk hoşgörüsünün izlerine rastlanmaktadır.¹²⁸

Günümüzde başörtüsü ve baskı kelimeleri bir arada kullanıldığında ilk aklı gelen ülke olan ve pek çok kez başörtüsünü çıkarma eylemlerinin¹²⁹ yapıldığı İran’da İslam öncesinde de durum bugünden pek farklı değildi. İslam öncesi Perslerde tesettür çok katı kurallara bağlıydı. Mezopotamya’dan Perslilere miras kalan peçe İran hanedanları döneminde zenginler ve asiller arasında yaygınca da bu örfi kural daha sonra bu tüm kadınlara uygulandı. Eski İran dini olan Zerdüştlükte kan kirlenme unsuru kabul edilirdi ve bu yüzden hayızlı kadın da adet günlerinde sosyal hayattan uzaklaştırılırdı. Hindu topluluklarında sınıf ayrılıklarına dayanan kast sisteminin katılığına bir uzantısı olarak kadınlara uygulanan örtünme kuralları da öylece katıydı. Her sınıfın kendine has kıyafetleri vardı. Kadınlar örtüsüz dışarı çıkamazlardı. Bir Mezopotamya âdeti olan yüzü örtme Hindistan’da da uygulandı. Evli kadınlar dışarı çıkarken vücutlarını ve yüzlerini tamamen kapatırlardı.¹³⁰

¹²⁷ A.g.e., s.142

¹²⁸ A.g.e., 165

¹²⁹ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42916446> , (19.01.2021)

¹³⁰ Gürkan Salime Leyla, İslam Ansiklopedisi, *Tesettür* mad., <https://islamansiklopedisi.org.tr/tesettur#2-diger-dinlerde> , (19.01.2021)

İKİNCİ BÖLÜM / KURAMSAL ÇERÇEVE: MODERNİZM, SEKÜLERİZM, FEMİNİZM, TARTIŞMALARI BAĞLAMINDA BAŞÖRTÜSÜ

1. Modernleşme Bağlamında Türkiye’de Başörtüsü

1.1. Modern Kavramı ve Modern Kadının Tarihi

Modernizm, modernizasyon, modernleşme gibi farklı formlarıyla karşılaştığımız “modern” kavramı günümüzde ekonomik, hukuk, eğitim, siyaset, sanat ve tıp gibi pek çok alanda karşımıza çıkmaktadır. Geç Latince’de “modernus” ve Latince’de “hemen şimdi, (belli bir) ölçü, tarz” anlamına gelen “modo” kelimelerinden türetilen modern kavramı en genel anlamıyla “uzak geçmişin aksine şimdiki veya yakın zamanlarla ilgili” anlamına gelir.¹³¹ Modern kelimesi güncel olanı, eskinin yerine yeniye, geleneksel tarzlardan sapmayı, en son olanı, hali hazırda tercih edilene ifade eder. Modern olma geleneksel olandan ziyade yeni olanı, alışılmış olan yerine yeni ortaya çıkan fikirler ve yöntemleri tercih etme halidir. Modernizm “geleneksel olanı yeni olana tâbi kılma tavrı, yerleşik ve alışılmış olanı yeni ortaya çıkana uydurma eğilimi” olarak tanımlanmaktadır.¹³² Farklı alanların öznel yaklaşımları nedeniyle kendi içinde anlamlandırdığı modernizmin pek çok tanımı yapılmıştır. Örneğin Cevizci modernizmi “Batıda 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan ve Kilisenin teolojik öğretisiyle toplum teorisini kentleşme ve endüstrileşmenin, geleneksel otoritenin çöküşü ve liberal/demokratik düşüncelerin yükselişinin ve nihayet modern bilimin etkisiyle dünya görüşünce vuku bulan değişmelerin sonucu olan yeni toplumsal ve politik koşullara uyarlamayı amaçlayan tavır, hareket...” şeklinde tanımlamaktadır.¹³³ Modernizmin başlangıcı ve sonu hakkında kesin bir hüküm verilemezken pek çok düşünür II. Dünya savaşının yarattığı yıkımı modern aklın bir başarısızlığı olarak görür ve bu dönemi modernizmin bitişi ve postmodernliğe geçiş olarak kabul eder. Bu bağlamda modernizm, genelde, on dokuzuncu yüzyıl sonu ile İkinci Dünya Savaşı’nın başlangıcına kadar olan dönemde, bilhassa sanat ve edebiyatta meydana gelen büyük çaplı değişimleri tanımlamakta kullanılan bir terim sayılmaktadır.¹³⁴ Ekseninde eleştiri olan modern Batı düşüncesinin temelinde akılcılık (rasyonalite) vardır. Modernliği akılcı bir toplum yaratma tutumu olarak benimseyen düşünürler tarafından din insan doğasını yıkan bir iktidar aracı olarak görülmüştür. Bu bağlamda akılcılık dini dogmaları reddeden, tüm inanç sistemlerinin ve gelenek olarak adlandırılan toplumsal bağların eleştirel bir bakış açısıyla ele alındığı bir düşünce biçimidir. Gelenek ve inançların aklın yetisiyle yeniden sorgulandığı bir tutumdur modernizm.

Modernin tanımında karşımıza çıkan bir diğer öge “yeni” kavramıdır. Modern kelimesi şimdiki anla eski olan arasında bir ilişkiyi belirtir ve bu durumda modern

¹³¹ <https://www.etymonline.com/search?q=modern> (23.01.2021)

¹³² Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü, 3.Baskı, Paradigma Yay., İstanbul, 1999, s.603

¹³³ a.g.e., s.603

¹³⁴ Gordon Marshall, Sosyoloji Sözlüğü, Çev: Osman Akınbay, Derya Kömürcü, 1.Baskı,Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999, s.508

kelimesi göreceleşir. Örneğin 5.yüzyılda Hıristiyanlığa geçişi önceki pagan dönemden ayırmak için “modernus” sözcüğü kullanılmıştır. “Çağdaş” olarak Türkçeye çevrilen “modern” kavramı düşünce tarihinde Orta Çağ boyunca Batı’ya egemen olan düşünce yapısının karşısına koyulmuştur. Bu düşünce insanın edilgen olduğu, her şeyin Tanrı tarafından belirlendiği bir dünya sunuyordu. Tanrı merkezli bir varlık ve bilgi anlayışı ve bundan beslenen bir toplum yapısı hâkimdi. İlkçağda insanın doğayla ilişkisi ön plandayken Ortaçağda Tanrı ile kurulan ilişki önemliydi. Çünkü doğada insan kendi başınadır ve Tanrının yol göstericiliği olmadan yolunu bulamaz. Aklı inanca tabi kılan Augustinus (354-430) ile akıl arsında geçen şu diyalog Orta Çağ’ın varlık ve bilgiye bakışını anlamak için bize kapı aralar: Akıl Augustinus’a sorar: "Neyi bilmek istersin?" Augustinus yanıt verir: "Tanrıyı ve ruhu bilmek istiyorum". Akıl yeniden sorar. "Daha fazlasını istemez misin"? Augustinus yanıtlar: "Hiçbir şekilde!"¹³⁵ O halde akıl imanı anlamlandırmak ve aynı zamanda inançsızları etkisizleştirmek için vardı. Orta Çağ’da toplum siyasi otoritenin desteğiyle rakip dinlerle mücadele eden ve zamanla kilisenin etrafında kurumsallaşan ruhbanlar ve bu grubun dışında kalan laikler olmak üzere ikiye ayrıldı.¹³⁶ 6. yüzyıldan sonra bu iki sınıf arasındaki ayrım belirginleşti. Bu ayrım 14. yüzyılda özellikle İtalya’da zengin ticari sınıfın (burjuva) ortaya çıkmasına kadar devam eder. Bu zengin sınıf kilisenin otoritesiyle mücadele eden, özgürlüğü savunan, oldukça zeki ve bilgili kişilerden oluşuyordu. Kökleri 14. yüzyıla kadar giden Rönesans hareketi bu zengin sınıfın ekonomik, sosyal ve siyasi hayatı dinin denetiminden kurtarma girişimidir. İnsanı edilgenlikten kurtarma çabası da diyebileceğimiz bu hareket teosentrik/Tanrı merkezli bir varlık ve bilgi anlayışından insan merkezli bir anlayışa geçiştir.¹³⁷

16. yüzyılda Kopernik “ Göksel Kürelerin Devinimleri” adında ünlü eserinde evrenin işleyişiyle ilgili klasik görüşlere meydan okudu. Klasik kabulde dünyanın merkezde olduğu ilahi ve değişmez/statik bir evren algısı hâkimdi. Bu değişmez ilahi yapı sadece gökcisimleri için değil toplum düzeni açısından da böyledi. Kopernik gökcisimlerinin statik değil bir devinim içinde olduklarını ve dünyanın değil güneşin merkezde olduğunu söyledi. Kopernik ve arkasından Galileo’nun çizdiği evren tablosunda doğanın işleyişine dair yeni argümanlar vardı. Galileo evrendeki hareketi anlamak için deneyler yapmış ve bunları matematiksel ilişkiler şeklinde “Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri” adlı büyük eserinde ortaya koymuştu. Ona göre doğa kendine ait bilgiyi matematiğin diliyle verir. Tanrının yarattığı doğanın Tanrının kitabının dışında bir yöntemle anlaşılabilirliği iddiası Galileo’nun kilise tarafından “sapkınlık”la suçlanmasına neden olsa da bu iddia modern bilimin ve modern düşüncenin kaynağı olacak ve kusurlu insan aklının doğayı bilebileceğine dair bir inanç geliştirecekti. Kabul edilen bilgilerin çoğunun yanlış olması hem kilisenin hem de bilim insanlarının huzurunu kaçırmıştı. Mutlak hakikat iddiası sorgulanmaya başlamış, yeni yöntemler düşünülmüştü. Kopernik ve Galileo’dan sonra son hamleyi hareket yasaları ve kütle çekim hipotezini ortaya koyarak Newton

¹³⁵ Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sistemi Ortaçağ Felsefesi Dersleri, Erol İpekli,2017, <https://www.youtube.com/watch?v=DvktZN7KpLc> , (25.01.2021)

¹³⁶ Tuncay İmamoğlu, Ortaçağ Batı Dünyasında Din-Siyaset İlişkisi ve Sekülerleşme Seyrine Genel Bir Bakış, Marife, Yıl.1, sayı.2, ss.99-106

¹³⁷ Mehmet Evkuran, Ortaçağ Paradigması Ve Siyasal Düşüncenin Evrimi, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt. 2, Sayı. 4, 2003, s.37-58

yaptı. Yaşanan bilimsel devrimler ve onların düşünsel uzantıları Aydınlanma Çağı'nın gerekli zeminini oluşturdu.¹³⁸

İngilizce ışık anlamına gelen “light” sözcüğünden türetilen “enlightenment” yani Aydınlanma insanlığı batıl inançlardan, dinin dogmalarından, doğa güçlerine tabi olmaktan kurtarmayı hedefleyen bir özgürleşme hareketidir. 18. yüzyıl Avrupa'sının düşünce alanında yaşanan değişimlerin özel adı olan Aydınlanma'da düşünce ve ifade özgürlüğü, adalet, hoşgörü, eşitlik, eleştiri ve akıl gibi kilit kavramlar ön plana çıkmıştır. Bu hareketin öncülerinden Alman filozof Kant Aydınlanmayı şöyle ifade etmektedir: “Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır. “Sapere aude: Aklını kendin kullanmak cesaretini göster!” sözü imdi Aydınlanma'nın parolası olmaktadır”.¹³⁹

Aydınlanmanın en önemli özelliği doğa bilimlerinde yakalanan başarıdan cesaret alarak toplumsal ve kültürel hayatta da aynı başarıyı yakalama gayretidir. Aydınlanma çağının düşünürlerinin çoğu deizm inancını benimsemiştir. Evreni yaratan bir Tanrı vardır fakat bu Tanrı ne insanların sevap ve günahlarına ne de evrenin işleyişine karışır. Laiklikle din siyasetten ayrıldığı gibi ahlakla dinin arası da açılmıştır. Nitekim Kant bu dönemde ödev, niyet ve vicdan kavramlarına dayalı bir ahlak teorisi kurmaya çalışmıştır. İnsanlar şimdiye kadar sorulmamış soruları gündeme getirmiştir: İnsan olarak ne gibi haklarımız var? Neden kimileri köle diğerleri değil? Devletin görevi nedir? Devlet kimler tarafından ve nasıl yönetilmedi? Aydınlanmayla kendi aklını kullanma cesareti gösteren¹⁴⁰ Avrupa uzun ve sancılı bir dönemden geçmiştir. 1789'da Fransız İhtilali bu sancının en yoğun yaşandığı dönemdir. Hukuk, eğitim, aile ve din gibi toplumsal kurumlar köklü değişikliklere uğramıştır. Batı'yı kilisenin baskısından, feodaliteden, dinin otoriter yapısından, ön yargılardan kurtaran süreç bilimsel devrimler, Rönesans, Reform ve Aydınlanma çizgisinde ilerlemiştir. Hedeflenen özgür ve refah toplum düzenine ulaştıracak maddi vasıtaysa 19. yüzyılda Sanayi Devrimi ile gerçekleşmiştir.¹⁴¹

Yüzyıllar boyu devam eden ataerkil düzen yani erkeğin kadın üzerindeki hâkimiyeti sadece Müslüman toplumlara ait bir gerçeklik değildir. Toplumsal, sosyal ve hukuki anlamda kadına uygulanan yaptırımlar dünya genelindeki hemen hemen bütün toplumlarda benzerlik gösterir. Antik Yunan'da “sakat ve eksik bir erkek” olan kadın ortaçağda kutsallıkla cadılık arasındaki gerilim hattında kalmıştır.

¹³⁸ A. Kadir Çüçen, Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(İLKE), Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, ss.26-27

¹³⁹ Çev. Nejat Bozkurt, Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt (1784), Toplum Bilim Aydınlanma Özel Sayısı, Sayı: 11, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, s. 17 aktaran A. Kadir Çüçen, Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(İLKE), Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, ss.26-27

¹⁴⁰ “Sapere Aude: Aklını kendin kullanmak cesaretini göster!” Aydınlanma'nın parolası olarak kabul edilen Kant'ın ünlü sözüdür.

¹⁴¹ A.g.m., s.26-32

Tanrının yeryüzü devletinde “selamete ermiş”¹⁴² bir erkeğin neslinin devam etmesi için adeta bir üretim aracı durumundadır. Kadınları erkeklere tabi kılan uygulamalar tanrısallaştırılmış ve erkeğin kadına verdiği roller ebedi doğasına dayandırılarak sabitlenmiştir. Kadınlara karşı sürekli ileri sürülen yegâne iddia, onların irade, muhakeme ve özgür seçimler yapma kapasitelerindeki yetersizliklerinden ötürü tam bir birey olmadıkları yönündedir. Bu bağlamda kadınların erkeklerle kıyaslandığında kişiliklerinin kaçınılmaz olarak kusurlu olduğu ve bu yüzden erkeklerle aynı haklara veya özgürlüklere sahip olamayacakları da genellikle ileri sürülmüştür.¹⁴³ Aydınlanmaya dayanan eleştirel liberal modern akıl insanlığın peşini bırakmayan bireysel hak ve özgürlükler, eşitlik, kardeşlik, sınıfsal farklılıklar, mülkiyet ve güvenlik gibi flu kavramları yeniden gündeme getirmiştir. Bu kavramların modern kurumlardan özel alanlara doğru kaymasıyla kadınlar kendi tarihlerini yazmaya başlamışlardır. Sanayileşme öncesinde kadının sosyal hayatı evle, iş hayatı ev işleriyle sınırlı tutulmuştu. Avrupa’da 18. yüzyılda başlayan sanayi devrimiyle kadının iş hayatına girmesi başlangıçta emeğinin sömürülmesi sorunuyla karşı karşıya kalsa da sonraları toplumdaki statü ve rolünün değişmesinin önünü açmıştır. Kadınların iş hayatında yer almaları onları tarih boyunca erkeklere ait olan kamusal alana dâhil etmiş, ekonomik anlamda bağımsızlık sağlamış ve emekleri karşılığında ücret almaları aile içi karar alma süreçlerinde kadınının konumunu güçlendirmiştir. Geçmişte ataerkil baskının sınırlarını belirlediği alanda yaşayan kadınlar 19. yüzyıla geldiğimizde eğitim, çalışma, mülkiyet ve siyasal alanlarda ellerinden alınan haklara sahip olmak için seslerini duyurmaya başlamışlardır.

Görüldüğü gibi modernlik sadece bilimsel ve teknolojik alanda bir gelişme ve ilerleme değildir, aynı zamanda düşünsel, siyasi, hukuki kısacası insanı daha modern bir tabirle bireyi ilgilendiren her türlü alanda bir değişimi de kapsamaktadır. Modernizm yolculuğunun önemli durakları olan Rönesans, Reform, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi sonrası yaşanan köklü ve hızlı değişim sonrası ortaya çıkan toplumsal kaosu gidermeye yönelik çalışmalar modern bir bilim olan sosyoloji disiplininin doğuşunu sağlamıştır.¹⁴⁴

3.1.2. Türk Modernleşmesi

Modernizm Batıda Rönesans ve Reformla başlayan sonrasında Aydınlanma ile hız kazanan birey, toplum ve doğaya yönelik köklü zihinsel bir dönüşümün ürünüdür. Ekonomide feodal düzenden kapitalist sisteme, siyasal alanda monarşik bir yönetimden ulus devlete geçiş yapılmış, akıl ve bilimin işbirliğinin açacağı kapılarla insan doğaya hâkim olmanın formülünü aramıştır. Tanrı merkezli bir doğa ve insan anlayışı yerine insan merkezli bir evren anlayışı kabul edilmiştir. Bu anlamda modernizm Batıda toplumun kendisinden hareketle ortaya çıkan, tarihi ve düşünsel bir alt yapısı olan yeni bir bilinç hâlidir. Modernleşmeyle daha çok batı dışı

¹⁴² Berktaş, a.g.e., 1995, s.187

¹⁴³ Dr. Steven Davies, “Libertarian Feminism in Britain, 1860–1910”, Libertarian Alliance Pamphlet, No: 7, British Association of Libertarian Feminists, London, 1987, Çev. Ali Cem Göz, Selim Kanat, Mehmet Akif Ersoy Üniv.,S.B.E. Dergisi, Yıl.3, Sayı.4, 2011, Bahar, ss.145-155

¹⁴⁴ Modernleşme süreci ve modernleşme-din ilişkileri için bk. Arif Korkmaz, Modernleşme ve Din, Din Sosyolojisi (Ed.: Emine Öztürk), Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2020, ss. 345-361.

coğrafyalar için kullanılan bir kavramdır. Batılı felsefi temellerinden kopuk modernleşme çabalarının “bilinçte bir takım çatlamalara”¹⁴⁵ sebebiyet vereceğini söyleyen Shayegan geleneksel toplumlarda hayatın her alanında geleneksel ve modernin çakıştığı durumları “şizofreni” olarak adlandırır. Diğer taraftan Nilüfer Göle “ Batı-dışı modernlik” kavramıyla Batı dışı toplumların Batı’yla olan farklarına dikkat çekerek aradaki farkları görmeleri için bir zamana ihtiyaç olduğunu belirtmiş, toplumların hem Batı’yla hem de gelenekleriyle aralarına mesafe koyarak özgünlüklerini koruyabileceklerini ve alternatif modernlikler olabileceğini düşünmüştür.¹⁴⁶

Modernleşme genel olarak Batı merkezli modern kurumların ve teknolojilerin batı-dışı toplumlarda benimsenerek modernliğin sunduğu olanaklardan faydalanma arayışıdır. Modernleşme deneyimi farklı toplum ve kültürlerde farklı biçimlerde yaşanmıştır. Türkiye açısından modernleşme Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye Cumhuriyeti’nin 18. yüzyılın ortalarından İkinci Dünya Savaşı sonrasına ve oradan da günümüze kadar devam eden siyasal ve ekonomik alanlarda Batı Avrupa formu ve normlarına uyum sürecidir.¹⁴⁷ Türk modernleşmesi Batı’da olduğu gibi sivil toplum aracılığıyla gerçekleşen bir olgu değildir. Osmanlı ve Türk modernleşmesi devlet düzeyinde gerçekleşmiştir. Fakat Osmanlı dönemindeki modernleşme idari yapıyla sınırlı kalırken Cumhuriyet döneminde bir kırılma yaşanmış idari yapının yanında dini, kültürel ve sosyal alanda da bir değişim ve dönüşüm hedeflenmiştir. Modernleşmede Atatürk İhtilali, topyekûn bir ihtilaldir. O Batı’yı hayat felsefesi ile ve onun bütün sembolleri ve değer hükümleriyle benimsiyordu. 1925’te diyordu ki: "Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı zihniyetiyle medeni olduğunu ispat ve izhar etmek mecburiyetindedir. Aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla medenî olduğunu göstermek mecburiyetindedir". 1927’de de şunları söylüyordu: "Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılapların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütün mânâ ve eşkâliyle medeni bir hayat-ı içtimaiye haline isâl etmektir. İnkılabımızın umde-i asliyesi budur. Beş altı sene içinde kendimizi kurtarmışsak bu, zihniyetimizdeki tebeddüldendir. Artık duramayız. Behemehâl ileri gideceğiz". Zihniyet değişikliği, topyekûn değişme; işte bu kelimelerde Atatürk’ün radikal devrimci modernleşme fikri ifadesini bulmaktadır".¹⁴⁸

Türkiye’nin modernleşme tarihinin Fransız İhtilali ile başladığını belirten Zürcher Türk modernleşmesinin aşamalarını şu şekilde belirlemiştir:

- “Fransız Devrimi Savaşları’ndan 1830’ların sonuna kadarki dönem. Bu dönem Balkan eyaletlerinin dünya ekonomisiyle artan bütünleşmesine ve Rum tüccarların başat bir etken olarak ortaya çıkışlarına, Osmanlı İmparatorluğu’nun İngiliz ve Rus siyaseti ile çok daha fazla içli dışlı olmasına, ilk milliyetçilik

¹⁴⁵ Daryush Shayegan, Yaralı Bilinç Geleneksel Toplumlarında Kültürel Şizofreni, Çev.Haldun Bayrı, 1.Basım, Metis Yayınevi, İstanbul, 1991, s.11

¹⁴⁶ Esra Erol Altınışık, Yüksek Lisans Tezi, Nilüfer Göle’de “Batı-Dışı Modernlik” in Bir İmkani Olarak Türk Modernleşmesi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2017, s.14

¹⁴⁷ Suna Başak, Erol Güngör’ün Modernleşmeye Bakışı Ve Modernleşme Bağlamında Oluşturduğu Aydın Tipolojisi, Temmuz 2016, <https://www.kirmizilar.com/tr/index.php/konuk-yazarlar2/1281-erol-gungor-un-modernlesmeye-bakisi-ve-modernlesme-baglaminda-olusturdugu-aydin-tipolojisi>

¹⁴⁸ Halil İncanık, Atatürk ve Demokratik Türkiye, 3.Baskı,Kırmızı Yay., İstanbul,2007,s.81

hareketlerinin ortaya çıkışına ve Batı kalıbında ilk ciddi ıslahat girişimlerine sahne olmuştur.

- 1830'ların sonlarından 1870'lerin ortalarına kadar olan dönem. Uluslararası açıdan İngiltere'nin ekonomik ve siyasal hegemonya kurmuş olduğu bu dönemin özellikleri şunlardır: 1838'de serbest ticaret rejiminin dayatılmasından sonra imparatorlukla yapılan ticaret ve verilen borçlardaki hızlı artış, imparatorluğun bekası için İngiliz ve Fransızların destek vermesi, 1839 Tanzimat Fermanıyla başlayarak hukuk, eğitim, maliye alanlarında ve devlet kurumlarında süregiden ve (en azından kağıt üzerinde) geniş kapsamlı olan ıslahatlar, bürokrasinin iktidar merkezi olarak sarayın yerini alması, Osmanlı meşrutiyet hareketinin başlaması ve Hıristiyanların ayrıcalıklı konumlarına karşı bir Müslüman etkisinin başlaması, ağır bir ekonomik ve siyasal bunalımla son bulan 1873-1878 dönemi.

- 1870'lerin ortalarından 1908 Meşrutiyet Devrimi'ne kadar olan dönem. Bu dönemde ekonomik büyüme çok yavaştı, en azından yüzyılın sonuna kadar. Ama imparatorluğa yapılan ilk ciddi dolaysız yabancı yatırımlarda bu dönemde gerçekleşmişti. Bu dönemde idari ve teknik reformlar sürmüştü ama milliyetçi ve liberal ideolojiler bastırılmış ve imparatorluğun İslami mirasına yeni bir yön verilmişti. Saray yeniden esas iktidar merkezi olarak bürokrasinin yerini almıştı. Bu dönemin sonlarına doğru hem uluslararası ekonomiyle bütünleşme hem de iç siyasal muhalefet hız kazanmıştı¹⁴⁹.

Zürcher 1908 sonrasına Osmanlı siyasal hayatında etkin bir rol oynayan Jön Türkleri esas alarak devam etmiştir:

- “1908-1913: İmparatorluğu çekişen birtakım ideolojileri ve siyasal programlara göre canlandırma yollarının arandığı dönem.

- 1913-1918: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tek parti yönetimi ve Türk milliyetçiliğinin zafer dönemi.

- 1918-1922: Jön Türkler' in başarılı bir bağımsızlık savaşı sayesinde yeniden yönetime geçtikleri ve ulusal direniş hareketinin giderek kendine mahsus belirgin bir nitelik almaya başladığı dönem.

- 1922-1926: Devletin yapısının değiştiği ve bir kez daha tek parti devletinin kurulduğu, savaş ertesindeki son derece önemli dönem.

- 1926-1945: "Kemalizm" in altın çağı.

- 1945-1950: Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidardan barışçı şekilde indirilişle sonuçlanan, demokrasiye derece derece geçiş dönemi.

Yazar 1950-1980 tarihleri arasını 1960, 1971 ve 1980'de yaşanan askerî darbelerden dolayı "Huzursuz Bir Demokrasi" başlığı altında şu dönemlere ayırmıştır:

- 1950-1960: Türkiye'nin Batı ittifakıyla siyasal ve askerî açıdan bütünleşmesi, hızlı ekonomik kalkınma (özellikle kırsal kesimde), ABD'ye artan malî bağımlılık ve önceki yönetimlerin dindışıcı azaltılmasıyla karakterize edilen Demokrat Parti yönetimi dönemi.

¹⁴⁹ Eric Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 1.Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1995, ss.15-17

• 1960-1980: Siyasal merkezin hayli ötesine yönelmiş hareketlerin ve partilerin ortaya çıkmasına olanak veren çok daha liberal bir anayasanın 1961'de uygulamaya konmasından sonraki "2." Türkiye Cumhuriyeti dönemi. Yeni anayasa aynı zamanda, ordunun siyaset işlerine müdahalesini meşrulaştırmıştı. Ekonomik açıdan bu dönem yoğun şekilde korunan bir ithal ikâmesi sanayinin kurulduğu ve kapitalistlerin de işçi sendikalarının da önem kazandığı bir dönemdi. Aynı zamanda milyonlarca Türk, sanayi işçisi olarak ya da akrabalarının yanına Avrupa'ya göç etti. 1970'lerde dünya ekonomi bunalımı toplumsal istikrarsızlığa ve siyasal aşırılığa yol açmıştı. 1971 muhtırasıyla gelen askerî darbe sonrasında acımasız bir baskı dönemi olmuş ama bu gidişatı temelinden değiştirmemişti”.¹⁵⁰

Endüstrileşme, kentleşme, bireyselleşme gibi modernleşme süreci dinamiklerinden etkilenen Türkiye modernleşmesi Batı-dışı modernleşme bağlamında kurumsal modernleşme, “tepeden inmece”¹⁵¹ veya “Geç” modernlik olarak değerlendirilirken özellikle 1980 sonrası ekonomik, siyasi ve toplumsal gelişmelerin yaşandığı toplumun da bu sürece katıldığı “kendi kendini oluşturan toplumsal bir süreç halindeki modernleşme” olarak kabul edilmiştir.¹⁵²

1.3. Osmanlı-Türk Modernleşme Sürecinde Kadın

Modernlik anne, baba, eş, kardeş, çalışan veya patron gibi kadın ve erkeğin hayatındaki bütün rolleri etkiledi. Dünya genelinde kadın-erkek eşitliği gündeme taşındı; kadınlar tarih boyunca din, gelenek ve töre altında yaşadıkları ataerkil baskıdan kurtulmak için mahrum bırakıldıkları haklar adına mücadele etmeye başladı. Endüstri Devrimiyle eşinin ve çocuklarının işlerinden sorumlu olan kadın üretim sürecine dâhil oldu. Kadın emek piyasasında ücretli çalışarak kocaya veya babaya olan ekonomik bağımlılığını azalttı. Fransız Devriminden sonra aşamalı bir şekilde siyasal haklarına kavuştu. Her ne kadar devrim sonrası verilen hakların bir kısmı kısa süreli olsa da, bu süreçte kadınlar dernek çalışmaları, mitingler, toplantılar gibi faaliyetlerde bulunarak kendileriyle ilgili olanakların farkına vardıkları bir bilinç hali kazandılar.¹⁵³

Modernizmle beraber ortaya çıkan düşünce, din ve inanç özgürlüğünün bir uzantısı olan bireysellik tüm toplumsal katmanlarda insanın zihnini şekillendiren bir olgu olarak belirleyici bir rol oynadı. Bireysel kimlik arayışının modern dönem öncesi kültürlerle yabancı olduğunu belirten Giddens kimlikle ilgili soy, cinsiyet, sosyal statü gibi özelliklerin Orta Çağ Avrupası'nda kurumsallaşmış süreçler

¹⁵⁰ a.g.e., ss.15-17

¹⁵¹ Çağlar Keyder, 1990'larda Türkiye'de Modernleşmenin Doğultusu, Türkiye'de Modernleşme Ve Ulusal Kimlik, Editörler. Sibel Bozdoğan Reşat Kasaba, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yay.,İstanbul, 2005, s.54

¹⁵² Mahmut Kaya, Batı Dışı Modernleşme Örneği Olarak Türkiye Modernleşmesi: Süreklilikler, Kopuşlar ve Çatallanmalar, Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/2 Winter 2015, p. 545-564, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7862>, ANKARA-TURKEY

¹⁵³ Ayşe Sevim, Feminizm, 1.Baskı, İnsan Yay., İstanbul,2005, ss.34-35

tarafından düzenlenen sabiteler olduğunu vurgular.¹⁵⁴ 19. yüzyıldan sonra Batı’da kadınlar özgür bireyler olarak bu sabitlenmiş değerlere itiraz etti. Modern düşünce kalıplarıyla birlikte ortaya çıkan bireyselleşme kadının sosyal ve kültürel kimliğinin inşasında yeni bir esin kaynağı oldu. Özellikle Sanayi Devriminden bu yana gerek Batı’da gerekse modernleşen coğrafyalarda en çok tartışılan konu kadının “kim-liği” olmuştur. Modernleşme süreci insanların yaşam tarzlarını etkilemiş kadınların yaşam alanlarını tartışma konusu haline getirmiştir. Devletler yaşanan değişim ve dönüşümden etkilenmiş, yeni kadın ve aile kimlikleri oluşturmak için çeşitli politikalar üretmişlerdir.¹⁵⁵

Dünyada yaşanan gelişmelere kayıtsız kalamayan Osmanlı bünyesinde yönetim, askeriye, ekonomi, hukuk, eğitim gibi pek çok toplumsal alanda aşama aşama yenileşmeye gidilmiştir. Yapılan değişimlerin en yoğun yaşandığı dönem 19. yüzyıl olmuştur. Osmanlıda kadınlar evlilik ve boşanma, mülkiyet ve miras, eğitim ve iş hayatı gibi konularda erkeklerin gölgesinde kalırdı. Arap ve İran kültürünün etkisiyle saygınlığını kaybeden Türk kadının mahrumiyetini Ziya Gökalp şu dizelerle ifade ediyor:

“Bu mahlûklar nasıl hâkir olur şer’in gözünde?

Bir yanlışlık var mutlaka müfessirin sözünde...”¹⁵⁶

1831’de halktan alınacak vergi hesabı ve asker sayısını belirlemek için nüfus sayımı yapıldı. Kadınlar askerlik yapma zorunluluğu olmadığı için sayılmadı. Tanzimat döneminde kadınların eğitimine annelik rollerini en iyi şekilde yerine getirmeleri için önem verildi. Tanzimat’tan önce kızlar için sıbyan mektepleri vardı. 1843 yılında ilk defa kızlar Tıbbiye’de Ebelik dersleri görmeye başladı. 1859’da ilk kız rüşdiyesinin, 1864’te ilk Kız Sanat Okulu’nun, 1870 Kız Öğretmen Okulu’nun açılması kadınlarda okuryazar oranını arttırdı.¹⁵⁷ Kadınlarda artan okuryazarlık II. Meşrutiyet sonrası “kadın söylem”lerinde etkili oldu; kadınların gazete ve dergi aracılığıyla seslerini duyurmalarına imkan sağladı. İlk kadın dergisi “Terakki-i Muhadderat” (1869) ve tarihçi Ahmet Cevdet Paşa’nın kızı olan Fatma Aliye’nin de yazar kadrosunda bulunduğu “Hanımlara Mahsus Gazete” kadınların isteklerini dile getirdikleri yayınlar arasındadır.¹⁵⁸ 20. yüzyılın başlarında kadınlar tiyatro sahnesine çıktı.¹⁵⁹ 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında Müslüman kadınlar ilk kez

¹⁵⁴ Anthony Giddens, *Modernite ve Bireysel-Kimlik Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, 1.Baskı, Say Yay., İstanbul, 2010, ss.102-103

¹⁵⁵ Şafak Kaypak, *Cumhuriyet Dönemi Modernleşme Sürecinde Değişen Kadın Kimliği*, Uluslararası Medeniyet ve Kadın Kongresi (13-16 Ekim 2014), Cilt I, s.33-66, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2016, Ankara

¹⁵⁶ Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Çev. Kadir Günay, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1979, s.112

¹⁵⁷ Ahmet Yılmaz, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi*, ÇTTAD, IX/20-21, (2010/Bahar-Güz), s.s.196-199

¹⁵⁸ Atıl Cem Çiçek, Selçuk Aydın, Bülent Yağcı, *Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme*, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 9, 2015, s. 279

¹⁵⁹ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Çev.Yavuz Alogan, 1.Baskı, Sarmal Yay., İstanbul, 1995, s.52

haberleşmeyle ilgili çeşitli işlerde çalıştı.¹⁶⁰ Yine bu yüzyılda evlilik-boşanma, miras ve mülkiyetle ilgili düzenlemeler yapıldı. Namık Kemal, Ahmed Midhat Efendi, Fatma Aliye, İbrahim Şinasi gibi dönemin önemli düşünürleri eserlerinde kadınların yaşadıkları sıkıntıları dile getiriyorlar, toplumda yaşanan kargaşayı eserlerine yansıtıyorlardı.

1.4. Kamuda Başörtüsü

Cumhuriyet dönemi modernleşmenin dinsel ögeleri kamusal alanın dışında bırakması Türkiye'de başörtüsü konusunda yaşanan sorunların kaynağını oluşturmaktadır. 1970'e kadar yok sayılan muhafazakâr kimlikler modernizm ve küreselleşme sürecinde din ve vicdan özgürlüğü, demokrasi, hak ve özgürlükler tartışmalarıyla kendilerini siyasal alanda ifade etmeye başladı. White, Türkiye Cumhuriyeti'nin din ve dinsel giyim kuşam karşısındaki tutumunu şu şekilde özetler: "Yeni Cumhuriyet devleti önce saltanatı, ardından da Osmanlı sultanlarına ait tüm İslam dünyasının liderliğini kapsayan itibarlı bir makam olan hilafeti kaldırdı. Devlet tarikatları da yasakladı. İslam'ın din olarak ifadesi bir özel alan meselesi olmalıydı. Devlet böylece dini dersliklerin ve her türlü kamusal işlevin dışına çıkarmış oldu. Türk kanunlarına göre, kamusal ve sivil alanlarda dini simge niteliğindeki giysilerin giyilmesi yasaktır; din adamları sokaklarda makamlarını gösteren nişanlarla dolaşamazlar; kamu görevlilerinin ve üniversite öğrencilerinin başlarını örtmelerine izin verilmez. Geleneğe boyun eğilerek başörtüsü kanunla yasaklanmamış, ancak yıldırıcı önlemler alınmıştır. Yeni ulusun bankalarında, hastanelerinde, okullarında ve kamu dairelerinde başı bağlı kadınlara yer yoktu. Kentli kadınlar büyük ölçüde Avrupai tarzda giyinip kuşanmaya başladılar, ancak esnaf ve işçi sınıfı ağırlıklı çevrelerde, küçük şehirlerde ve kırsal kesimde çoğu kadın başını örtmeye ve geleneksel iffet mefhumunun gerektirdiği bütün vücudu örten bol giysiler giymeye devam etti".¹⁶¹

Başörtüsü ilk kez 20 Aralık 1982'de Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) kıyafet genelgesiyle dersanelerde yasaklanmıştır. YÖK 1984'de yasağı tekrar kaldırmasına rağmen Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in "Türkiye'de irtica tehlikesi var." demesi üzerine YÖK, Danıştay kararına da uyararak 1987 yılında türbanı tekrar yasaklamıştır.¹⁶² 1991'de Anayasa Mahkemesi kararına göre yasak tekrar kaldırılır. Başörtüsü 1997 28 Şubat döneminde dönemin YÖK başkanı Kemal Gürüz tarafından yasaklanmıştır. 2010 yılında yapılan referandumda 1982 Anayasasının bazı maddelerinde değişikliklerle o güne dek Türkiye'nin gündeminde olan başörtüsü sorunu da çözülmüştür.¹⁶³

¹⁶⁰ Feroz Ahmad, a.g.e., 1995, s.68

¹⁶¹ Jenny B. White, Çağdaş Türkiye'de İslam Ve Siyaset, Türkiye Tarihi 1839-2010, Editör.Reşit Kasaba, Çev.Zuhal Bilgin, Yay.Kitap, s.382

¹⁶² İbrahim Toruk, Türkiye' de Başörtüsü Sorunu ve Yazılı Medyada Sunumu, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s.486

¹⁶³ Toruk, a.g.m., s.488

1.5. Modernleşmenin Baş Örtme Meselesine Etkisi

Çalışmamızın şimdiye kadarki kısmında yeni kimliklerin ve öznelik biçimlerinin ortaya çıkışında etkili olan modernizmin ilkelerinden eşitlik ve laikliğin hukuk ve eğitim gibi kamusal alandaki kazanımlarına değinmeye çalıştık. Fakat çağdaş kültürel manzaranın karmaşıklığını ve tercihlerin biricikliğini anlamak için yaptığımız bu çalışmada bunun yeterli olmadığı kanaatindeyiz. Katılımcılarımızın din ve dindarlık hakkında yaptıkları yorumlarla “bireycilik” ve “dinsel bireycilik”in prensipleri arasında bir paralellik olduğunu düşünmemizden dolayı bu bölümde dinsel bireycilikle ilgili açıklamalara yer verdik.

Modern zamanlar Aydınlanma'nın fikri arka planını oluşturduğu, sanayileşmenin maddi destek sağladığı, neticede, toplumun hızlı bir değişim ve dönüşüm sürecine girdiği dönemdir. Bilimin ilerlemesi sayesinde Aydınlanmanın eleştirel akli toplumun bütünlüğünü sağlayan siyasi, dini ve ekonomik kurumlara meydan okumuştur. Bu kriz¹⁶⁴ ortamında pek çok doğru yanlışlanmış ve değerler alt-üst olmuştur. Gelişme ve ilerleme beraberinde kaosu da getirmiştir. Toplumlar “Nerden geldik? Nereye, nasıl gidiyoruz?” sorularına yanıt bulmak ve düzeni yeniden sağlamak için çareler aramışlardır. Bu çare arayışlarının sonucu olarak doğan sosyoloji bilimi felsefeden ayrılırken insanların ve onların oluşturduğu toplumların “anlam stoğu”¹⁶⁵ olan dini de beraberinde getirmiştir.¹⁶⁶ Bu süreçteki meydan okumalardan biri de din alanında olmuştur. 1517 yılında Martin Luther Wittenberg'deki kilisenin kapısına astığı “Doksan Beş Tez”le Rönesans'ın mirası olan “birey”i bu kez dinsel alanın merkezine koymuştur. Bu bağlamda Reform şu şekilde değerlendirilebilir: 1. Her birey kendisinin kutsal kitap müfessiridir, yorumcusudur. Bunun için de, yani herkes kendi kendine anlasın ve yorumlasın diye de, İncil Latince dışındaki diğer dillere de çevrilmelidir. 2. Her birey Tanrı karşısında yapayalnız olduğunu, yani Tanrı'ya karşı bireysel sorumluluk altında bulunduğunu kabul etmelidir. Başka deyişle dinsel açıdan birey(sel)ci olmalıdır”.¹⁶⁷

“Ben”i merkeze alan bireysel düşünmenin temelini modern felsefenin kurucusu kabul edilen Descartes'a dayandırabiliriz. “Düşünüyorum o halde varım.” diyen Descartes öznenin kendisinden hareket eden bir dünya görüşü ortaya koymuştur. Böylece düşünen ben ve ben'in dışındakiler şeklinde düşünebileceğimiz kartezyen zihin şeması oluşmuştur. Bireysel psikoloji ekolünün kurucusu Adler bireyi “İnsan topluluklarını oluşturan, benzer yanlarını kendinde taşımakla birlikte özgün ve ayırıcı özellikleri de bulunan tek can, fert”¹⁶⁸olarak tanımlarken aynı bireyi sosyolog Giddens şöyle tarif etmektedir: “Toplumunu oluşturan, aynı zamanda kendine özgü

¹⁶⁴ Adil Çiftçi, Din Sosyolojisine Giriş Ya Da Meleklerle Ağıt, 1.Baskı, Ankara okulu Yayınları, Ankara, 2017, s.15

¹⁶⁵ “Anlam stokları” bireyin toplumun anlam rezervlerinden elde ettiği deneyim ve eylem şemalarıyla kendi deneyimlerini anlamlandırma kullandığı bilgilerdir. Bk. Peter L. Berger, Thomas Luckman, Modernite, Çoğulculuk ve anlam Krizi, Çev. Mustafa Derviş Dereli, 2.Baskı, Heretik Yay., Ankara, 2016.

¹⁶⁶ Zeki Arslantürk, Din Sosyolojisinin Konusu, Din Sosyolojisi El Kitabı, Editörler. Niyazi Akyüz, İhsan Çapçuoğlu, 5.Baskı, Ankara, 2018, s. 11

¹⁶⁷ Çiftçi, a.g.e., s.17

¹⁶⁸ Alfred Adler, Bireysel Psikoloji, çev. Ali Kılıçoğlu, 5. Baskı, Say Yay., İstanbul, 2018, s. 10

duyguları, tasarımları ve düşünceleriyle toplum içinde yaşayan insanların her biri”¹⁶⁹ Bireyi daha merkezi bir konuma oturtan “bireycilik” bireyin haklarını ve çıkarlarını toplumun haklarından ve çıkarından üstün tutan, sosyal grupları değil de bireyi önceleyen bir anlayıştır. Siyaset, ekonomi ve ahlaki alanlarda farklı tanımlanabilen bireycilik dini bir çerçeve içinde ise bireyin Tanrı ile olan ilişkisinin devlet ya da başka kurumlar tarafından değil de bireyin kendisi tarafından belirlendiğini, bireyin dini konularda özgürce düşünme ve tartışma hakkının bulunduğunu, bireyin dilediği dini ya da dini topluluğa girebileceğini savunan öğretidir.¹⁷⁰ Çoğulculuk, modernizm ve sekülerleşme kavramları tartışılırken pek çok din sosyoloğu¹⁷¹ tarafından üzerine konuşulan dinsel bireycilikle ilgili Türkiye özelinde yapılan araştırmalar yeterli değildir.¹⁷²

Ünal yaptığı çalışmada dinsel bireyciliğin tanımını şu şekilde yapmaktadır: “Dinsel bireycilik “tercih”, “bilinç”, “mahremiyet”, “eşitlik”, “özgürlük” ve “özerklik” gibi anahtar kavramların öne çıktığı bir toplumsal fenomen olup; bireyin Tanrı’yla ilişkisinin bireyin kendisi tarafından belirlendiğini, bireyin dinî konularda özgürce düşünme ve tartışma hakkının bulunduğunu, bireyin dilediği dine ya da dinî topluluğa girebileceğini, inançlı bireyin araçlara ihtiyacı olmadığını, Tanrısıyla kendi bildiği yolda ve kendi çabalarıyla kendisinin ilişki kurma hak ve görevini savunan görüştür”.¹⁷³ Modernizmin aktörü olan “birey”in, toplumun değer yargılarının ve dinin ahlaki kurallarının baskın olduğu geleneksel yapının “öteki”ni düşünen “kişi”sinden ayrılarak kendini önceleyen bir yapısı vardır. Bireyin “bircik” kabul edildiği toplumlarda bireyin isteklerine, tercihlerine ve önceliklerine saygı duyulur. Bireye yapılan bu baskın vurgudan dolayı bireycilik eleştirenleri tarafından bencillik (egoism), tekbencilik (solipsizm), ben-merkezcilik (ego-centrism)¹⁷⁴, kişinin kendinden başkasını umursamaması hatta hazcılıkla beraber anılan ve pejoratif bir şekilde eleştirilen bir kavramdır. Hâlbuki bireycilik bireyin yalnızca kendi menfaatlerinin peşine düşmesi demek değildir. Ancak insanın kendisini toplum için feda etmesine de değildir.¹⁷⁵ Ünal bireyciliğin temel unsurlarıyla ilgili açıklama yaptığı bölümde bireyciliğe yapılan kafa karıştırıcı, katı ve olumsuz eleştirilere şu şekilde cevap verir:

“Bireycilik dediğimiz modern fenomenin bazı temel unsurlarından bahsetmek onu ayırt etmede yardımcı olabilecektir. Birincisi, bireyin üstün değeri ve eşitliktir. Bütün insanlar eşit yaratılmışlardır ve hiç kimse diğerinden daha değerli değildir. İkinci temel unsur, insanların özgürlüğü ve özerkliği üzerine kuruludur. Kant'a göre özgür birey, karar verme yeteneğine sahip insandır. Ahlaki davranış, özgürlüğü gerektirir. Eylemlerinde özgür olan insan, sonuçta yaptıklarından da sorumludur. Bu özerkliğe sahip olmayan birey, özgür de olamaz. Üçüncü hususiyet olan mahremiyet,

¹⁶⁹ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, Hazırlayan. Cemal Güzel, 1.Baskı, kırmızı Yay., İstanbul, 2012, s.38-43

¹⁷⁰ Cevizci, a.g.e., 1999, s. 151

¹⁷¹ Peter Berger, Thomas Luckman, Robert N. Bellah, Martin Buber sayabiliriz.

¹⁷² M. Süheyl Ünal, *Modern Toplumda Dinsel Bireycilik*, Dokuz Eylül Üniv. S.B.E., Felsefe Ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, İzmir, 2007

¹⁷³ Ünal, a.g.e., s.4

¹⁷⁴ M.Süheyl Ünal, *Bireycilik ve Din*, Din Sosyolojisi El Kitabı, Editörler. Niyazi Akyüz, İhsan Çapçioğlu, 5.Baskı, Ankara, 2018, s. 224

¹⁷⁵ A.g.m., s.224

kamusal ve özel alan ayrımını ihsas ettirir. “Mahremiyet”, bireyin kamusal alanda yapamayacağı, özel hayatına ilişkin faaliyetlere atıfta bulunur. Modern toplumda birey, “özel alan”ında dış müdahalelerden uzak, dilediği şekilde düşünüp seçimlerde bulunabilir (Lukes 2004). Dördüncüsü, kendini-gerçekleştirme veya bireyin kendisini geliştirmesi diye isimlendirilebilir. Doğanın - veya Tanrı'nın - kendisine verdikleriyle yetinmek zorunda olmadığını fark eden birey, modern toplum hayatında yeteneklerini ve sınırlarını zorlamaya ve kendini geliştirmeye çok daha fazla eğilimlidir. Sonuncu unsur, soyutlanmış birey anlayışıdır. Modern toplumda bireyler toplumdaki ve birbirlerinden “soyutlanmış”lardır. Çoğulcu yapı nedeniyle artık toplumsal bütünlük eskisi gibi değildir. Geleneksel “topluluk” yapısının belirgin özelliklerinden birisi, kişilerin birbirlerine bağlılığı idi. Modern toplumda ise bu bağ zayıflamış, hatta şehirleşme ile doğru orantılı olarak kopma noktasına gelmiştir. Bireyci insanlar, kendi mahremiyetleri içerisinde yaşamaya başlamışlardır”.¹⁷⁶

Ünal dinî bireyciliğin, “inançlı bireyin araçlara ihtiyacının olmadığı, kaderinin sorumluluğunu kendisinin taşıdığı, kutsal kabul ettiği varlıkla kendi bildiği yolda ve kendi çabalarıyla, kendisinin ilişki kurma hak ve görevinin olduğu görüşüdür.” tanımından yola çıkarak dini bireycilikle ilgili iki temel noktayı vurgular. Bunlar kutsal kabul ettiği varlık, “Nihaî Hakikat”; diğeri kişinin davranışlarını, tepkilerini, istek ve eğilimlerini sürekli gözden geçirdiği, bir nevi keyfiliğin önünü kesen oto-kontrol mekanizması olan “dinsel murakabe”dir. Dini bireycinin hayatının farklı alanlarındaki eylemlerini belirleyen iki kriter vardır; akıl ve bağlı olduğu din.¹⁷⁷ Dinsel bireyci yaptığı tercihlerde dine bağlı olmak kaydıyla araya başka hiçbir şahıs veya kurumu koymadan¹⁷⁸ özgür düşünme ve tartışma hakkını kullanarak¹⁷⁹ karar verir. Burada çalışmamız bağlamında başörtüsünü kullanmayı bırakan katılımcılarımızın aldığı bu kararı dinsel bireyciliğin bir örneği olarak tanımlayabiliriz. Bazı katılımcılar klasik yorumlarda kadının başını örtmesi gerektiği hususunda yapılan açıklamaları çağdaş Kuran yorumlarıyla karşılaştırıp başörtüsü kullanmama kararı aldıklarını belirtmişlerdir. Otoriteye teslimiyeti ortadan kaldırarak alternatif yorumları değerlendiren katılımcı görece doğru bir tercihte bulunduğunu düşünmektedir.

2. Feminist Yaklaşımların Dini Yaşam Üzerindeki Etkileri

Modernizmle beraber toplumsal yapıda gerçekleşen değişim ve farklılaşmadan en çok etkilenen kesim kadınlar olmuştur. Kadınlar 19. yüzyılda bunca zaman eril eller tarafından yazılan kadınlığın tanımına itiraz etmişlerdir. Çalışmamızın birinci bölümünde dinle meşrulaştırılan ataerkil egemen toplum yapısının kadına uyguladığı yaptırımlardan, biçtiği rollerden ve toplumun kadına bakış açısından bahsetmiştik.

¹⁷⁶ Ag.m., 2018, s. 225

¹⁷⁷ Ünal, a.g.m., 2018, s.226

¹⁷⁸ M. Süheyl Ünal, Dinsel Bireycilik: Tehdit mi, Fırsat mı?, Dini Araştırmalar, Temmuz - Aralık 2010, Cilt : 13 Sayı :37 ss. 5-18

¹⁷⁹ Cevizci, a.g.e., 1999, s. 151

Kadınlar yaşadığı her dönemde bir şekilde kendileri savunmak istemişlerse¹⁸⁰ de bunlar genellikle bireysel çabalar olup toplumun genel algısını değiştirecek ölçekte bir harekete dönüşmemiştir. Erkeklerin sahip olduğu haklara kadınların da sahip olabileceğine dair ümit besleyen kadınlar toplumdaki haklarını genişletmek için ortak çalışmalara başlamışlardır. 18. yüzyılın sonlarına doğru başlayan bu hareketlenme 20. yüzyılın başına kadar devam etmiştir. Feminist kuramcıların “birinci dalga” dedikleri bu dönemde seçme-seçilme, oy kullanma, mülkiyet ve eğitim gibi haklar elde edilmiştir. Bu dönem yasal anlamda elde edilen haklar dışında feminist kuramın felsefi zemininin de oluştuğu dönemdir.¹⁸¹ “İkinci dalga” 1960’ların sonundan 1980’lerin başına kadar olan dönemdir. Bu dönemde feministler sivil toplum örgütlenmelerine ve dergi, gazete gibi basın yayın organları aracılığıyla yapılan kadın çalışma programlarına ağırlık vermişlerdir. 1980 sonrası kadın hareketleri 18. yüzyıldaki selefleri gibi daha çok düşünsel alanda kendini göstermişlerdir. Kadının erkekten farklı bir bilinç yapısına sahip olduğunu söyleyen feministler kadının sevgi, şefkat, merhamet ve duygusallık gibi pozitif özelliklerinin insanlığın kültürel ve siyasal gelişimindeki önemine vurgu yapmışlardır.¹⁸²

Batıdaki Feminizm dalgası başta Türkiye olmak üzere Müslüman ülkeleri de etkisi altına almıştır. Dünya görüşü ve yaşam tarzındaki farklılıklarına rağmen tüm kadınları ortak bir paydada buluşturan faktör köklü ataerkil geleneği yıkmaya arzusuyla. Bu bağlamda feminizm, kadınların erkekler tarafından meşru olmayan yollardan tahakküm altına alındığı inancına dayanan, bu tahakkümün kökenlerine inerek kadınları zayıf, duygusal, akılsız ahlaki erdemlerden yoksun gösteren geleneksel anlayışı kırmayı kendine amaç edinen felsefi ve etik yaklaşımlar bütünü olarak tanımlanmaktadır.¹⁸³ Dolayısıyla feminizm erkeğin kadın üzerindeki hâkimiyetini ortadan kaldırmak, kadını ikincilleştiren anlayışı yıkmak ve kadını yeniden tanımlamak için oluşan bir harekettir. Feministlere göre erkeklerin kadınlar üzerinde doğal bir üstünlüğü olduğu anlayışını meşrulaştıran en önemli kuvvet dindir. Bu kuvvet nedeniyle kadınlar tarih boyunca sınırları din ve dinî öğretiler tarafından belirlenmiş sosyokültürel kalıplara mahrum bırakılmışlardır.

“İlim öğrenmek kadın-erkek her Müslüman’a farzdır.”¹⁸⁴ hadisine rağmen Müslüman topraklarda kadınlar eğitim hayatından uzak tutulmuştur. İnsan ve toplum arasındaki karşılıklı ilişkileri düzenleyen fıkıh, hukuk ve tefsir gibi alanlarda söz söyleme yetkisi daha çok erkek yorumculara aittir. Erkeklerin kadınlardan üstün olduğu fikri üzerine inşa edilmiş bir toplumda İslamiyet’in kadına verdiği hakların tamamı erkek olan âlimler tarafından önemsenmemesi¹⁸⁵ pek de şaşılacak bir durum

¹⁸⁰ Antik Yunan’ın kadın filozofu Hypatia (ö.415), "dinsizlik" ve "şeytanlık" ile suçlanarak İskenderiye piskoposunun halkı kışkırtması sonucu taşlanarak öldürülmüştür.

¹⁸¹ Büşra Özüdoğru, Beyaz Feminizm ve Öteki Kadınlar, Siirt Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı.12, 2018, ss.304-319

¹⁸² Türkiye’de Kadın Hareketinin Tarihi: Değişen Bir Şey Varmı?, <https://kadem.org.tr/turkiyede-kadin-hareketinin-tarihi-degis-en-bir-sey-varmi/>, Erişim Tarihi 05.03.2021

¹⁸³ Emel Sünter, Feminizm ve İslam’ da Kadın Tartışmaları, Uluslararası İslam ve Kadın Çalıştayı, Iğdır, 9 Haziran 2018, ss. 49-65

¹⁸⁴ İbn Mace, Mukaddime, 17, Tahsin Yaprak, Ey Müslüman! İlim Öğrenmek Kadın-Erkek Her Müslümana Farzdır, Makale, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=20366>

¹⁸⁵ Beyza Bilgin, İslâm’da ve Türkiye’de Kadınlar, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1997, cilt: XXXVI, s. 29-43.

olmasa gerektir. Modern dönemde bir düşünsel hareket olan İslamcılığı benimsemiş kadın âlimlerinin bu alanlarda da eserler yazmaları İslami feminizmin alanını doğurmuştur. 1980 sonrası yıllarda Müslüman kadın düşünürler argümanlarını bu iddialar üzerinden ortaya koymuşlardır. Batı’da ve Osmanlı’da olduğu gibi feminist bilincin oluşmasında erkek düşünürlerinde etkisi olmuştur. Modern dönemde Müslüman ülkelerin içinde buldukları ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlardaki sorunlarına çözüm arayan erkek düşünürler kadın takipçilerine ufuk açıcı katkılar sağlamışlardır. Bu aydınlardan bazıları tarihselci yaklaşımın ilk temsilcisi Pakistanlı düşünür Fazlur Rahman, İranlı âlim Abdülkerim Süruş, Doğu Azerbaycanlı Muhammed M. Şebusteri ve Sudan’lı Mahmoud Mohammed Taha’dır. Yapılan çağdaş tefsir çalışmalarıyla birlikte zihin dünyaları değişen Müslüman kadınlar Kur’an’ı anlama ve yorumlamada yeni bir “feminist bilinç” geliştirmişlerdir.¹⁸⁶ Amina Wadud Muhsin, Aziza el-Hıbrı, Asma Barlas, Hidayet Şefkatli Tuksal gibi İslamcı kadın düşünürler¹⁸⁷ yaptıkları çalışmalarla ayet ve hadislerdeki “cinsiyetçi” kadın söylemine dikkat çekmişlerdir. Tuksal “Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri” adlı çalışmasında ayet ve hadislerdeki ataerkil geleneğin etkilerini şu şekilde dile getirmektedir: “Kadınla erkeği birbirleri ve toplumla ilişkileri bağlamında ele alan Kur’an pasajlarında ise, toplumun ataerkil yapılanmasından kaynaklanan örf ve teamüllerin baskın karakteri son derece belirgin durumdadır”.¹⁸⁸ Tuksal, Kur’an ve hadisi geleneğin yanlı yorumlarından ayıklamak için farklı bakış açıları geliştirmeyi önerir ve Kuran’ın yeni metotlarla yeniden değerlendirilmesi gerektiğini söyler.¹⁸⁹ Nisa Suresi 34. ayette¹⁹⁰ geçen “kanitat: itaat eden kadınlar” kavramına vurgu yapan Tuksal, itaat kavramının kadının tüm bireyselliğini, özgünlüğünü bir çırpıda yok sayarak evlilik dayanışmasını, sevgi alışverişini, istişareyi erkeğin inisiyatifine ve merhametine bırakarak, kocanın arzu, istek ve emirlerini böylesine kutsallaştırma ve kadın için dini mükellefiyet konumuna yükseltme aracı olarak kullanılmasını eleştirir.¹⁹¹

Müslüman kadınları bilinçlendirmek için 1984’te kurulan uluslararası feminist iletişim ve dayanışma ağı olan “Women Living Under Muslim Laws” (WLUML): Müslüman Kanunları Altında Yaşayan Kadınlar” oluşumu “Women Reading the Qur’an” adını verdikleri Kur’an okuma programları düzenlemiştir.¹⁹² Cezayir, Bangladeş, Mısır, Hindistan, Endonezya, Malezya, Pakistan, Sri Lanka, Sudan ve

¹⁸⁶ Arif Korkmaz, *Feminizmin Modern Dönem Kur'an Tefsirine Etkileri: Tefsir Sosyolojisi Üzerine Bir Deneme*, İnsan ve Toplum Bilim Araştırma Dergisi, Cilt.6, Sayı.2, 2017, s.940-956

¹⁸⁷ Ayşe Güç, *İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları*, Uludağ Üniv., İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17 (2), 649–673

¹⁸⁸ Hidayet Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 4. Baskı, Otto Yay., Ankara, 20012, s.278

¹⁸⁹ A.g.e., s.27

¹⁹⁰ 4/34: “Allah’ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılmasına bağlı olarak ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar. Sâliha kadınlar Allah’a itaatkârdırlar. Allah’ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korurlar. (Evlilik hukukuna) başkaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür”. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/527/34-ayet-tefsiri> Erişim Tarihi 10.03.2021

¹⁹¹ A.g.e., s.27

¹⁹² Korkmaz, a.g.m., 2017, s.940-956

Amerika'dan kadınların katıldığı bu programlarda katılımcıların amacı Kur'an'ı yine Kur'an'la açıklamaktır.¹⁹³ Bu programa katılan kadınlar Tuksal'ın işaret ettiği Nisa suresinin 34. ayetinde geçen ve sıkça tartışılan "kavvamun" kelimesine "geçimi sağlayan kimseler" anlamını önermişlerdir.¹⁹⁴

İslamcı feminist bilgin Amina Wadud Muhsin , "Qur'an and Woman" adlı kitabında bunca zaman erkek alimlerin eline teslim edilmiş ayetleri cinsiyetsiz (yansız) terimlerle açıklamaya çalışmıştır. Meseleleri ele alırken ayetleri zaman ve mekân üstü değerlendirmeyip ayetin 7. yüzyıl Arap toplum yapısında bulunan özelliklere göre geldiğini ve o döneme ait olduğunu söylemiştir.¹⁹⁵

Feminist Müslüman düşünürler kadına şiddet, evlilik-boşanma, mülkiyet edinme, miras, örtünme ve çok eşlilik gibi erkek tahakkümünün açıkça ilan edildiği konularda kendi fikirlerini ortaya koymuşlardır. Kadın veya erkek müfessirlerin yaptığı çağdaş Kur'an yorumlarıyla dinin tanımının değişmesi kişiye tutum ve davranışlarında özgür bir alan açmıştır. Dini bireycilikten bahsederken sözünü ettiğimiz, bireyin Tanrı'yla olan ilişkisini arada aracı olmadan gerçekleştirmesi gibi günümüzün feminist Müslüman kadınları da Tanrı'yla veya Kitap'la olan bağlarını hiçbir aracı olmadan yeniden inşa etmeyi denemektedirler.

Modernist bir düşünür olan Sudan'lı Mahmud Muhammed Taha'nın (1909-1985) çalışmamızın da kapsamına giren örtünme ile ilgili görüşleri tefsirde feminist bakış açısını besleyen yorumları göstermek açısından önemlidir. Taha "İslam'ın İkinci Mesajı" adlı eserinde örtünmenin İslam'ın temel şartlarından biri olmadığını söylemiştir.¹⁹⁶ Ona göre, kadın ve erkeklerin kapalı kapılar ya da uzun giysiler içinde görüşmeleri İslam'ın "açıklık" ("al-sufur") ilkesine ters düşmektedir. Taha'ya göre aslolan takvadır ve bu doğru inanç (tevhid) kıyafetini simgeler. Kalbinize yerleşmiş takva ve edep tüm diğer pamuktan giysilerden daha değerlidir.¹⁹⁷

İsimleri feminizmle birlikte anılmamakla beraber ülkemizde tefsir alanında çalışmalar yapan kadın entelektüeller de vardır. Bunlardan bazıları Semra Kürün Çekmegil, Zehra Eriş, Necla Yadsıman ve Cemalnur Sargut'tur.¹⁹⁸ Semra Kürün, tefsir alanına katkıda bulunan ilk kadın müfessirlerdendir. Cesur¹⁹⁹ girişimiyle çevresindekilerin takdirini toplamış ilahiyatçı yazar "Okuyucu Tefsiri" (Tefsiru'l-Karî) adlı eserinde kadın ve erkeğin eşit olduğunu, birinin diğerine üstün tutulmaması gerektiğini savunmuştur.²⁰⁰ Zehra Eriş'in tefsir alanında, "'Namazı Anlamak İçin Kısa Surelerin Tefsiri" ve "Kur'anî Ahlak ve Edebi Anlamak İçin

¹⁹³ A.g.m., s.940-956

¹⁹⁴ A.g.m., s.940-956

¹⁹⁵ Sıddık Ağçoban, Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi ve İslam'da Kadının Yeri Üzerine Tartışmalar, Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD), Haziran, 2016; 2(1): 14-24

¹⁹⁶ Mahmoud Mohammed Taha, İslam'ın İkinci Mesajı, Çev. Barış Baysal, 1.Basım, İstanbul, 2008, s.145

¹⁹⁷ A.g.e., s.146

¹⁹⁸ Osman Bayraktutan, Nihat Demirkol, Türkiye'deki Bazı Kadınların Tefsir Çalışmaları, Uluslararası İslam Ve Kadın Çalıştay, Editörler. İlyas Altuner, Mustafa Karatay, Iğdır Üniversitesi Yayınları, Iğdır, 2018, s.596

¹⁹⁹ Semra Kürün Haber7 internet haber kanalına verdiği röportaj için bk., <https://www.haber7.com/kadin/haber/1573913-kadin-elinden-ilk-tefsir> , Erişim Tarihi 11.03.2021

²⁰⁰ A.g.e., s.597

Hucurat Suresi Tefsiri” isimli iki kitabı bulunmaktadır.²⁰¹ Arapça dilbilgisi üzerine çalışmalar yapan Necla Yadsıman’ın “Kur’an Tahlili” adlı eseri daha çok sözcük ve dilbilgisi açısından önemlidir. Tasavvuf alanında yaptığı çalışmalarla tanınan Cemalnur Sargut aralarında tasavvufi tefsir metoduyla yazdığı eserlerin de olduğu toplam 28 kitap yazmıştır.²⁰² Günümüz İslam tasavvufunun problemlerine çözüm önerileri sunduğu pek çok uluslararası sempozyum ve kongre düzenlemiş, kürsüler kurmuştur.²⁰³ Cemalnur Sargut örtünme konusundaki kişisel tutumu ve yaptığı açıklamalarda farklı bir duruş sergiler. Sargut örtünmenin kötü ve çirkin huyları örtmek olduğunu belirtir. Ayrıca akıl, para gibi nimetlerin de, kendisinde olmayan karşı tarafı üzmemek için örtülmesi gerektiğini söyler.²⁰⁴ Tesettürün bir kalp hâli olduğunu ifade eden Sargut’un bu görüşünün başörtüsü kullanmayan kadınlara karşı beslenen önyargıları yıkmakta etkili olacağı söylenebilir.

3. Sekülerleşmenin Dini Yaşam Üzerindeki Etkileri

Marshall Berman, Marx’ a gönderme yaparak ismini verdiği “ Katı Olan Her şey Buharlaşıyor” adlı eserinde insanlığın “modern”le tanışma serüvenini şu şekilde anlatmaktadır: “Fiziksel bilimlerde gerçekleşen, evrene ve onun içindeki yerimize dair düşüncelerimizi değiştiren büyük keşifler; bilimsel bilgiyi teknolojiye dönüştüren, yeni insan ortamları yaratıp eskilerini yok eden, hayatın tüm temposunu hızlandıran, yeni tekelci iktidar ve sınıf mücadelesi biçimleri yaratan sanayileşme; milyonlarca insanı atalarından kalma doğal çevrelerinden koparıp dünyanın bir başka ucunda yeni hayatlara sürükleyen muazzam demografik altüst oluşlar; hızlı ve çoğu kez sarsıntılı kentleşme; dinamik bir gelişme içinde birbirinden çok farklı insanları ve toplumları birbirlerine bağlayan, kapsayan kitle iletişim sistemleri; yapı ve işleyiş açısından bürokratik diye tanımlanan, her an güçlerini daha da arttırmak için çabalayan ve gitgide güçlenen ulus-devletler; siyasal ve ekonomik alandaki egemenlere karşı direnen, kendi hayatları üzerinde biraz olsun denetim sağlayabilmek için didinen insanların kitlesel toplumsal hareketleri; son olarak, tüm bu insanları ve kurumları bir araya getiren ve yönlendiren, keskin dalgalanmalar içindeki kapitalist dünya pazarı. Yirminci yüzyılda, bu girdabı doğuran ve onu sürekli bir oluş halinde yaşatan süreçler “modernleşme” diye adlandırılmıştır.”²⁰⁵

Modern öncesi dönemde din insan hayatında olduğu kadar toplum hayatında da kuşatıcı bir özelliğe sahipti. Evrendeki her şeyin Tanrı’yla teması vardı. Topluma din merkezli ekonomik ve siyasi yapılar ve düşünceler hâkimdi. Dinin toplumu biçim verici ve denetleyici bir fonksiyonu vardı. Dinin insan ve toplum üzerindeki bu denli hâkimiyeti Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi ile

²⁰¹ A.g.e., s.602

²⁰² Cemalnur Sargut hayatı ve eserleri için bk. <https://www.biyografi.info/kisi/cemalnur-sargut> , Erişim Tarihi 03.11.2021

²⁰³ A.g.y. , . <https://www.biyografi.info/kisi/cemalnur-sargut> , Erişim Tarihi 03.11.2021, CNNTürk, Buket Aydın 40, <https://www.youtube.com/watch?v=wQVHujSGvzE> Erişim Tarihi 12.03.2021

²⁰⁴ HaberTürk TV, Balçıçek İlter’le Söz Sende, <https://www.haberturk.com/video/haber/izle/basimi-ortmuyorum-cunku/61907> Erişim Tarihi 12.03.2021

²⁰⁵ Marshall Berman, Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor, 1.Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1994, ss.28-29

zayıfladı. Kapitalizmle beraber toplumlarda dinin etkisi hızlı bir şekilde azaldı. Kapitalizm sonrası insanların hayatlarında hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşandı. Sanayileşme ve kentleşmenin insanların hayatları üzerindeki etkileriyle ilgilenen Ferdinand Tönnies, bu değişimi “Gemeinschaft: topluluk/cemaat” ve “Gesellschaft: toplum” kavramları bağlamında açıklamıştır. Tönnies topluluk/cemaat kavramını insanlar arasında daha sıcak, herkesin birbirini tanıdığı, dostane ilişkilerin olduğu, toplumsal hareketliliği az yaşandığı toplulukları/cemaatleri anlatmak için kullanır. Toplum’da ise artık kişiler değil bireyler vardır. Modern kentli birey yüzeysel ve samimiyetten yoksun insani ilişkilerin arasındadır.²⁰⁶

Bu çerçevede sekülerleşmeyi dinin modern öncesi dönemlere göre toplum üzerindeki etkisinin azalması olarak ifade edebiliriz. Sekülerleşme 19. yüzyıldan bu yana din ve toplum üzerine kafa yoran bütün sosyologların öyle ya da böyle zihinlerini meşgul eden bir kavramdır. Henüz tanımı üzerinde bir fikir birliği yoktur.²⁰⁷ Bilimin ilerlemesi ve teknolojinin kırsalı da kapsayacak şekilde yayılmasıyla ulaşım, eğitim ve sağlık alanlarında pek çok gelişme kaydedilmiştir. Bilimsel alanda ilerleme dinin insanların ve toplumların üzerindeki etki alanını daraltmıştır. Ertit bu daralmanın nasıl olduğunu dört başlık altında incelemiştir:

- Rasyonel düşünce tarzının yaygınlaşması: İnsanların doğa olaylarını yorumlayış biçimleri farklılaşmıştır. Örneğin eskiden planlanan bir savaş Güneş tutulması nedeniyle ertelenebiliyordu. Ya da bakteriler ve onları öldüren antibiyotikler keşfedilmeden önce hastalıklar ruhani güçlerin gazabı olarak kabul edilmekteydi.

- Modern Tıbbın Gelişimi ve Sekülerleşme: Tedavi merkezlerinin, yataklı sağlık kurumlarının ve sağlık çalışanlarının sayılarının artması, hastalıkların bilimsel gelişmelerle insan kontrolüne girmesi ve tıp alanında AR-GE faaliyetlerinin artışı tedavi süreçlerini geçmişe nazaran daha hızlı ve daha ucuz hile getirmiştir. Bu süreç insanların tedavi için modern tıp yerine başka alternatiflere (doğüstüculük, alternatif tıp, kutsallık atfedilen mekânlar ya da kişilere) daha az başvurmalarına sebep olmuştur.

- Doğanın Kontrol Altına Alınması ve Sekülerleşme: Teknolojik gelişmeler doğayı geçmişe nazaran daha fazla insan kontrolü altına alırken toplumların doğüstüne olan ihtiyaçlarını azaltmaktadır.

- İnternet, Sosyal Medya ve Sekülerleşme: İnternet gündelik yaşamın biçimlenmesinde önemli rol oynayarak din, dil, gelenek, anane, örf, adet, müzik, tüketim kılık-kıyafet ve benzeri konularda hızlı dönüşümlerin yaşanmasına sebep olabilmektedir. İnternetin bu dönüşümdeki itici motor güçlerinden biri ise sosyal medyadır.²⁰⁸

Sekülerleşmeye, modern yaşam tarzından kaynaklı, dinin yaşam pratiklerine etkisinin azalması olarak baktığımızda bu tarz bir etkiyi Müslüman kadınların giyim kuşam tercihlerinde de görüyoruz. Dini algıdaki değişim sadece zihinlerde değil

²⁰⁶ Martin Slattery, *Sosyolojide Temel Fikirler*, 6.Basım, Sentez Yay., İstanbul, 2014, ss.59-60

²⁰⁷ Volkan Ertit, *Sekülerleşme Teorisi Sekülerleşen Türkiye’nin Analizi*, 1.Baskı, Liberte Yay., Ankara, 2019, s.101

²⁰⁸ A.g.e., ss.133-157

sosyal hayattaki tezahürleriyle de karşımıza çıkmaktadır. Müslüman kadınlardaki kıyafet seçimi geleneksel veya 80'lerin İslamcı kültüründen ziyade seküler bir kültürün izlerini taşımaktadır. Seda Karaaslan “1980 sonrası Türk Toplumunda Din Eksenli Dönüşümlerin Kadın Kıyafetlerinin Değişimine Yansımaları” başlıklı yüksek lisans tezinde bu konuyla ilgili detaylı bilgi sunmuştur. Karaaslan'ın belirttiğine göre, 2010 yılında kıyafetlerin darlığı dikkat çekmektedir, pantolon üzerine giyilen tunikler genel itibariyle diz üstüdür. Bazıları basenin hemen altında bitecek kadar kısadır ve oldukça dar pantolonlarla kombine edilmişlerdir. Etek-gömlek kombinasyonu (gömleğin uçları eteğin içindedir, dolayısıyla beden hatlarını tamamiyle ortaya çıkarmaktadır) çantayla birlikte sunulurken, dış kıyafet olarak tasarlandığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Çekimler stüdyo ortamındadır ve beyaz fon kullanılmıştır. Mankenler genel itibariyle sarışıdır. Mankenlerin bedenlerini oldukça imledikleri, bel ve basen bölgesine dikkat çekecek pozlar verdikleri gözlemlenmektedir. Bu durum kıyafetten çok beden ön plana çıkarılması sonucunu doğurmaktadır”.²⁰⁹

Yine Selin Ongun'un “Başörtülü Kadınlar Anlattı: Türbanlı Erkekler” adlı kitabında seküler Müslüman kadın ve erkeğin değişen yaşam biçimleri hakkında yaptığı açıklama şu şekildedir: “Dindar camiadan bir ailenin düğünündeyim. Örtülü kadının çeşitliliğinde sınır yok. Başını gayet güzel örten ama dizinin altında etek giyen, çorap giymeden ultra topuklu ayakkabılarla arz-ı endam eden ya da başını yine sınıksız örten ama kırmızı parlak ojeler ve ruj süren... o kadar çok örtülü ve farklı kadın var ki. Hatta başını çok güzel örten ama hiç namaz kılmayan kadınlar da var. Belki insanlara sakil gelecek ama başörtülü olup düzenli solaryuma giden kadınlar da var. Başını yine sınıksız örtüp, erkek bir kuaföre saçını taratan da mevcut. Peki dindar erkek bu kadınlar hakkında ne düşünüyor? Bu kadar çeşitlilikte kadını beğenen bu kadar çeşitlilikte de dindar erkek var. Bu kadınların hiçbiri yalnız değil. Başörtülü kız bir bankta sahilde öpüşüyor ama onu öpen, ona eş dindarlık anlayışında bir erkek de var. Yani ortada tek taraflı bir durum yok. Bence başörtüsünün anlamda tartışılması bir trend yaratıyor”.²¹⁰

Kadın bedeninin öne çıkartılması ve kıyafetlerindeki değişimle eş zamanlı olarak erkek kıyafetlerinde de bir değişim yaşanıyor. “Degaje kazakları olan, göğüs kolları alınmış, babasına-amcasına-dayısına kıyasla daha süslü, limon kolonyası yerine Davidoff, Hugo, Boss ya da Fahrenheit gibi parfümlere yönelen, saç ekim merkezlerine yüksek meblağlar yatıran, mütedeyyin kesimden gelseler dahi oldukça dar pantolon ve tişörtler giyen erkekler kendilerinden bir önceki nesle göre oldukça farklı bir görünüm arz etmektedirler”.²¹¹ Türküye’de din, ahlak ve siyaset üçlemesinin en temel malzemesi olan kadının yaşam tarzında değişiklik²¹² yapması veya bunu talep etmesi dahi yozlaşma olarak görülüp büyük tartışmalara neden

²⁰⁹ Selda Karaaslan, 1980 Sonrası Türk Toplumunda Din Eksenli Dönüşümlerin Kadın Kıyafetlerinin Değişimine Yansımaları, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Din sosyolojisi Bilim Dalı, İstanbul, 2010, ss..160-161

²¹⁰ Selin Ongun, Başörtülü Kadınlar Anlattı: Türbanlı Erkekler, 1.Baskı, Destek Yayınevi, İstanbul, 2010, ss. 104-105

²¹¹ Volkan Ertit, Endişeli Muhafazakârlar Çağı Dinden Uzaklaşan Türkiye, 4.Baskı, Orient Yay., Ankara, 2016, s.99

²¹² Ongun, a.g.e., 2010, s.12

olurken Topal'ın da belirttiği gibi dindar erkeklerdeki değişim konuşulmamıştır bile.²¹³

2000'li yılların başında “Türkiye dindarlaşıyor mu?” söylemine karşı Volkan Ertit “Endişeli Muhafazakârlar Çağı” isimli kitabında “Türkiye toplumunun gün geçtikçe artan bir şekilde sekülerleştiğini iddia etmektedir. Ertit bu iddiasını 11 maddeyle temellendirmektedir:

1. Yeni kuşaklar önceki kuşaklara oranla daha seküler bir yaşam tarzına sahip
2. Eşcinselliğin görünürlüğündeki artış
3. Evlilik öncesi flört sayısında artış
4. Evlilik öncesi/dışı cinsel ilişki oranındaki artış
5. Doğaüstü güçlere ve bâtıl inançlara uzak bir yaşam tarzı
6. Farklı inanç grupları arasındaki evliliklerin sayısındaki artış
7. Kadın ve erkeklerde kıyafet seçimindeki değişim
8. Dinin toplumsal alandaki prestij ve gücündeki değişim
9. Medya (TV programları, diziler, talkshowlar vb.) dilinin sekülerleşmesi
10. Toplumsal tartışma dilinin sekülerleşmesi
11. “Kutsal”ın günlük pratiklere etkisinin azalması²¹⁴

Bu çerçevede Ertit Müslüman kadın ve erkeğin gerek sosyal anlamda gerekse düşünsel anlamda sekülerleşme süreci yaşadığını söylemektedir. Modern hayatı deneyimleyen Müslüman kadın ve erkeğin din algısının değişiminde toplumun genelinde yaşanan sosyal ve kültürel değişimin izlerini görebiliriz. Çalışmamız bağlamında başörtüsü kullanmayı bırakan kadınların kıyafet, yaşam biçimi, dil ve söylemlerindeki değişimi de sekülerleşme olarak okuyabiliriz.

Sekülerleşme teorisine paralel olarak bireysel ve toplumsal anlamda dinin etkisinin giderek azalacağını ve yok olacağını söyleyen sosyologlar olmuştur. Ünlü ABD’li din sosyoloğu Peter Berger bir röportajında konuyla ilgili şunları söylemektedir: “Bence 1960’lı yıllarda benim ve diğer din sosyologlarının sekülerleşme konusunda ifade ettikleri hata idi. Temel argümanımız sekülerleşme ve modernleşmenin bir arada olduğu ve modernleşme artıkça insanların sekülerleşeceği [Berger sekülerleşmeyi dinsizleşme olarak kabul ediyor. (V.E.)] idi. (...) Ancak günümüzde dünyanın çok büyük bir bölümü halen dindar insanlardan oluşmakta

²¹³ Yusuf Kaplan, 04.03.2019 tarihli “Başörtüsü mücadelesini kazandık ama tesettürü kaybettik” yazısı <https://www.yenisafak.com/yazarlar/yusufkaplan/basortusu-mucadelesini-kazandik-ama-tesetturu-kaybettik-2049511> Erişim Tarihi 12.03.2021

²¹⁴ A.g.e., 59-113

aynen ABD'deki insanlar gibi. Günümüz dünyasında esas sorulması gereken İran'ın neden dindar olduğu değil, Avrupa'nın neden seküler olduğudur".²¹⁵

Berman'ın buharlaşma metaforunda olduğu gibi din de buharlaştı belki ama bu onun yok olduğunu değil form değiştirdiğini gösterir diyen entelektüeller de vardır. Sosyolog Thomas Luckman ve dinler tarihçisi Mircea Eliade bunlardan bazıları. Thomas Luckman'a göre evrensel olan dinin kendisi değil fenomenlerdir. "Görünmeyen Din" adlı kitabında modernleşme sürecinde dinin tezahürlerindeki farklılıklara vurgu yapan Luckman modern toplumda geleneksel dinin yerini alan bir şeyin din diye adlandırılıp adlandırılmayacağını sorma zorunluluğuna dikkat çeker.²¹⁶ Luckman'ın bu sorusuna başka bir alandan, dinler tarihinden cevap gelir. Aynı minvalde Eliade da tıpkı Luckman gibi bu zorunluluğu hissetmiş olmalı ki "kutsalın tecrübesini" ifade etmek için "din" kelimesinden daha açık bir kelimeye sahip olmamızın esef verici olduğunu düşünür. Ona göre, kültür plânında biraz sınırlı olmakla birlikte bu kelime, bünyesinde, "çok uzun bir tarihi" taşımaktadır... Fakat belki de din kelimesinin yerine bir başka kelime aramak için vakit artık çok geçtir. Diğer yandan "din kelimesi", bir tek Tanrıya, Tanrılara veya ruhlara iman şeklinde değil de anlam, hakikat ve varlık fikirlerine bağlı olan kutsalın tecrübesine iman şeklinde düşünülürse hâlâ geçerli bir kelimedir.²¹⁷ "Din" in tüm aidiyet oluşturan, kurallar koyan kurumsal yapısından bağımsız düşünülmesi gerektiğini ifade eden Eliade insanın "kutsal"la ilişkisinin evrensel bir boyutu olduğunu söylemektedir.²¹⁸ Dinin bütün biçimlerinin özünü kutsallık oluşturur. Pozitivist düşünceye göreyse insanoğlu kutsalla bağlantılı olduğu devirleri çoktan geride bırakmış, artık gözlem ve deneye bağlı bilimsel bilginin geçerli olduğu dönemi yaşamaktadır. Fakat Eliade'a göre "kutsal, insan bilincinin tarihinde bir aşama değil, bilincin yapısı içinde bir unsurdur".²¹⁹ Eliade, bazı sanat, teknik ve ahlaki fikirler gibi kültürel kurumların köklü bir dünyevileşmeden sonra laik kültürel değerler olarak kabul edilip reddedildiğini ifade eder.²²⁰ Bu kurumların başlangıçtaki dini kalıplarının keşfedilmesi, aşamalı bir şekilde değişim ve dönüşümlerinin incelenmesi ve yeniden yorumlanması gerektiğini savunur. Eliade için din dışı (profan) kabul edilen fenomenler "kutsal"la ilişkili bir değere sahiptir, fakat biçim olarak din dışıdır. ABD'de ortaya çıkan ve tüm dünyaya yayılan Hippi hareketini örnek veren Eliade'a göre Hippi gibi pek çok gençlik hareketinde görünüşte dini olmayan olaylar saptanabilir ve bu hareketlerde bile kutsalın orijinal ve yeni birtakım örtüleri ortaya çıkarılabilir.²²¹

²¹⁵ Volkan Ertit, Sekülerleşme Teorisi, Muhafazakâr Düşünce, Yıl: 10 - Sayı: 37 Temmuz – Ağustos – Eylül, 2013, ss.211-212

²¹⁶ Thomas Luckman, Görünmeyen Din Modern Toplumda Din Sorunu, Çev. Ali Coçkun, Fuat Aydın, Osman Coşkun, 2.Baskı, İstanbul, 2016

²¹⁷ Mircea Eliade, Dinin Anlamı Ve Sosyal Fonksiyonu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.VIII

²¹⁸ A.g.e., s.22

²¹⁹ Mircea Eliade, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, 1.Baskı, Kabalcı Yay., İstanbul, 2003, s.11

²²⁰ A.g.e., s.22

²²¹ A.g.e., s.X

4. Sosyal Medyada Baş Örtmeyle Mücadele

4.1. Yalnız Yürümeyeceksin

İnternetle birlikte hayatımıza giren sosyal medya insanların kendilerini ifade ettikleri ve diğer insanlarla iletişime geçtikleri sanal alandır. Youtube, facebook, twitter ve instagram gibi yeni eylem ve etkileşim biçimlerinin kurulmasını sağlayan sosyal ağlar sayesinde insanlar bir araya gelmiş ve farklı alanlardaki bilgi ve görüşlerini paylaştıkları sanal bir ortam yaratmışlardır. Zaman ve mekân sınırlarının aşıldığı bu ortamlardan biri de başörtüsü kullanmayı bırakan kızların oluşturduğu “Yalnız Yürümeyeceksin” platformudur.²²² Burada başörtüsünü çıkaran veya çıkarmak isteyip çıkaramayan farklı şehirlerden kadınlar birbirlerine destek olmak amacıyla bir araya gelmektedir. Kadınlar bu platformda sosyal medyanın sağladığı olanaklar sayesinde hikâyelerini onlarca kadınla paylaşmaktadırlar. Neden bu kararı aldıklarını, çevrelerinden gördükleri baskıyı, karşılaştıkları şiddeti ve bununla nasıl başa çıktıklarını anlatmaktadırlar. Platform üzerinden tanışan kadınlar yapılan paylaşımlara birbirlerine destek vermek amacıyla yorumlar bırakmaktadır. Bu anlamda platform farklı inanç ve fikre sahip 100’den fazla kadının anonim gönderilerinden/mektuplarından oluşmakta ve birbirleriyle fikir paylaşımı yapan ve birbirlerine hikayelerini anlatıp yalnız olmadığını fark eden ufak bir grup kadının daha geniş kitleye ulaşmak, onların da hikayelerini dinlemek ve onlara benzer hikayelerin var olduğunu göstermek, benzer hikayelerden doğan görünmeyen ama var olduğu bilinen bir zihinsel dayanışma ağı oluşturmak amacı taşımaktadır.²²³

Platformun kuruluş amacı internet sayfasında platformun kurucuları tarafından şu şekilde anlatılmaktadır: “Yalnız Yürümeyeceksin platformu, hayatlarının herhangi bir diliminde başörtüsü takmış, başörtüsünü çıkarmış, başörtüsü baskısını türlü şekillerde yaşamış ve henüz bu yönde mücadele eden kadınların hikâyelerini paylaşmak, dayanışmak ve haberdar olmak için bizzat bu mücadelelerden geçmiş ve onlara destek olan insanlar tarafından internet üzerinden bir araya gelinerek oluşturulan bir gönüllülük platformudur... Platformu oluşturanların yaşanmışlıklarından ortaya çıkarak, başörtüsü meselesinin “psikolojik-fiziksel baskı” kısmında odaklanarak oradaki hikâyeleri gösterme amacı gütmektedir”.²²⁴

Platform hiçbir siyasi veya dini kaygı taşımamaktadır, bu bakımdan oluşumun “hassasiyet noktası “din” değil, “baskı”dır.”²²⁵ Sitenin kurucularından olan bazı kadınlar kimliklerini gizleyerek ve seslerini değiştirerek BBC News Türkçe kanalına verdikleri röportajda kendi hikâyelerini anlatmışlardır. Platformun kullanıcılarıyla hemen hemen aynı yolculuğu yaşadıklarını söyleyen kuruculardan biri, konuşmasında daha çocuk denecek yaşta birey olmadan başörtüsü taktırılarak “kadın” olduklarını ifade etmiştir.²²⁶

²²² <https://yalnizyurumeyeceksin.com/> Erişim Tarihi 01.03.2021

²²³ Ceren İrem Kaya, Türkiye’de Kadınların Başörtüsü Mücadelesinden, Başörtüsüyle Mücadelesine Görünür Olma Çabası Ve Pratikleri, International Journal of Social and Humanities Sciences (IJSHS), 3(2), s.69

²²⁴ <https://yalnizyurumeyeceksin.com/sss/> Erişim Tarihi 01.03.2021

²²⁵ <https://yalnizyurumeyeceksin.com/sss/> Erişim Tarihi 01.03.2021

²²⁶ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-46758752> Erişim Tarihi 02.03.2021

Aşağıda sitede anlatılan bazı hayat hikâyelerinden bölümlere yer verilecektir.²²⁷ Amacımız kadınların neden başlarını örttüklerini, başörtüsüyle ilgili düşüncelerini anlamak, başörtüsüyle veya başörtüsüz geliştirdikleri stratejileri, karşılaştıkları olumlu veya olumsuz baskıları görmektir. Ortaokul çağında başını kapattığını anlatan bir kadının hikâyesi pek çok kişi tarafından söylenen ‘bunu kendi irademle yaptım’ iddiasına açıklık getirecek şekilde şöyle anlatılmaktadır: “Gelenekler bazında kapalı, muhafazakâr ve dindar bir ailem vardı. Babam pek bizimle ilgili değildi, zaten işi uzakta olduğundan ne yapıp ne yapmadığımızla pek ilgisi olmazdı. O da dindar ve muhafazakârdı ama ilgilenen zamanı yoktu... Annem ise hem ev kadını hem muhafazakârdı. Evde dini bir baskı ortamı kurmamıştı, her şey olacağına varır şeklinde yaşayıp gidiyorduk... Olur ya, ailesel kültürel bazı şeyler... Söylenmez, kimse emretmez ama uygulanır gibi... Bizde de ergenliğe giren kız kendini örter, erkeklerden sakınır görünmez kuralları vardı. Ailedeki kadınlar hep böyleydi, annem de baskılamasa da böyle olmamı istiyordu. “Kapanacaksın” denmedi, ama bu öğretildi, böyle yetiştim... Zaten bence başörtülü insanların çoğunun kendilerine “sebeğim, iradem” diye tutundukları şey ailenin, annenin, geleneklerin bir kalıntısından öte bir şey değil. İstisnalar milyonda bir olsa da, hiçbir insan 14-15 yaşında bir ömür boyu uygulayacağı bir giyim şeklini belirleyemez. Böylesi bir irade söz konusu değildir, bu... geleneği ve görünmez baskıyı irade diye hasır altı etmekten başka bir şey değildir. Soruyorum sizlere... herkese... 14-15 yaşında giydiğiniz hangi şeyde, hayat boyu kabulü değişmeyecek bir irade beyanı ortaya koyabilirsiniz? “²²⁸

Yine bir başka kadın başörtüsü üzerinden oluşturduğu anlam evrenini şu şekilde sorgulamaktadır: “Saç teline bu kadar çok anlam fazla mı?... Saç teline bu kadar anlamı gecelerce düşünüp sorguladığım dine rağmen sabah başımı örtüp çıkmak zorunda olduğumda yüklemiş olabilirim. İnanmakta zorluk çektiğim şeyleri sırf temsil ettiğimi düşünmek için savunmak durumunda kaldığımda yüklemiş olabilirim...²²⁹

Gelecekle ilgili hayaller, beklentiler ve geliştirilen baş etme yöntemlerinden bazıları şunlardır: “...Yine de ben bugün tam olarak vazgeçmedim, mesleğimi elime alınca ve bulunduğum şehirden, olursa da ülkemden gidince geri dönmeyeceğim, onları delicesine sevsem de özlesem de dönmeyeceğim”.²³⁰ “Şimdi iş bulmayı bekliyorum. İş bulduğum ve para kazanabilmeye başladığım gün başörtümü

²²⁷ Bu bölümde yer alan hikâyeler Kaya'nın “Türkiye’de Kadınların Başörtüsü Mücadelesinden, Başörtüsüyle Mücadelesine Görünür Olma Çabası Ve Pratikleri” adlı makalesinde incelemeye aldığı hikâyelerden seçilmiştir. Araştırmanın örneklemini oluşturan 108 kadından 51’inin yaşına ilişkin veri elde edilmiştir; en küçüğü 15 en büyüğü 47 olmak üzere, 20’den küçük 17 kadın, 20 ve 30 yaş aralığında 26 kadın, 30 ve üstü 8 kadın vardır. Hikâyelerin tamamının erişim adresi dipnotlarda verilmiştir.

²²⁸ <https://yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/03/tanri-ruzgari-benim-saclarimdan-esirgemez/> Erişim Tarihi.04.03.2021

²²⁹ <https://yalnizyurumeyeceksin.com/2018/07/27/kahkahami-bastirmak-istemiyorum/> Erişim Tarihi. 05.03.2021

²³⁰ <https://yalnizyurumeyeceksin.com/2018/11/29/icsellestiremediginiz-bir-seye-ne-olursa-olsun-alisamazsiniz/> Erişim Tarihi. 06.03.2021

çıkarcacağım ve o gün benim en mutlu olduğum gün olacak. Umarım o günü yaşamadan ölmem”.²³¹

Kadın-erkek eşitsizliğine dair yapılan sorgulamalardan bazıları şöyledir: “Pantolon giyemezsin çünkü erkeklere benziyorsun, Peygamberimiz lanet etmiş. ‘E o zaman Arap erkekler neden uzun elbise giyiyor, onlar da kadınlara benziyor giymesinler’ deyince, ‘Orada adet bu, sıcaktan dolayı giyiyorlar’ dediler. Neresinden tutsan elinde kalan bir savunma. Erkeklere sıcak da kadınlara serin mi? Kadınlar kara çarşafların altında çok mu mesut”?²³² “Modern giyim dükkânlarından alışveriş erkekler için kolayken, ben neden popom için ekstra kapatıcı bir giysi arıyordum, modern yaşama neden uyumsuzdum? Taş devrinden kalma ve eşitliğe aykırı giyim kodlarını sürdürdüğüm için olabilir miydi? Benim bedenim de herkesin bedeni gibidir. Ben kendi bilincimle onu ikincil gibi göstermeyi reddediyorum. Tanrı rüzgârı benim saçlarımdan esirgemez”.²³³ “Neden bazı erkeklerin zaafı yüzünden ben bedenimi saklamak zorundaydım? Ayrıca bunun sonu var mıydı? (...) Neden bedel ödeyen taraf biz oluyoruz? Neden erkeklere kadınları rahatsız etmemeleri, ederlerse ağır cezalar alacakları değil de kadınların kendilerini köşe bucak saklamaları emrediliyor”?²³⁴

Bir zamanlar başörtülü olan bir kadının siyasi iktidarın nesnesi olmaya gösterdiği tepki şudur: “ ... Başörtülü olma mücadelesini vermişim, “başörtülü bacı” olmayan başörtülü olmak mücadelesi çok daha fazla yoruyordu. Sonra kabullenme başladı; siyasal İslam diye bir şey vardı, başörtüsü de bunun simgesi olmuştu. Aylarca kendi içimde tartıştım, sonra bir an geldi ve kararım netleşti. Bana verdikleri özgürlüğü hatırlatma amacıyla; meydanlarda günlerce yayınladıkları 28 Şubat temalı propaganda videoları kırılma noktam oldu. Ben bunun bir parçası olmayı reddedecektim. Oy ve rant kaynağı olmak veya öyle görünüyormak içimde nefret uyandırdı”.²³⁵

4.2. Başörtüsü Mücadelesinin Değişen Yolculuğu

Türkiye tarihinde başörtüsü ya kadın üzerinden yapılan siyasetin bir bayrağı ya da muhafazakârların dindar kadın simgesi olmuştur. Her dönemin aktörleri başörtüsünü kendi ideolojilerine uygun şekilde kullanmıştır. Cumhuriyet dönemi modernleşme döneminde devre dışı bırakılan başörtülü kadınlar 1980'lere gelindiğinde güçlenen Siyasal İslamcılıkla birlikte yeni bir kimlik kazanmışlardır: modern muhafazakâr kadın.²³⁶ 1998'de dini simgelere uygulanan baskılar Siyasal İslamcı hareketin

²³¹ <https://yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/14/is-buldugum-ve-para-kazanabilmeye-basladigim-gun-basortumu-cikaracagim/> Erişim Tarihi.06.03.2021

²³² <https://yalnizyurumeyeceksin.com/2018/10/01/insanin-kendi-gunahinin-bedelini-odemesine-bile-tahammulleri-yok/> Erişim Tarihi.06.03.2021

²³³ <https://yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/03/tanri-ruzgari-benim-saclarimdan-esirgemez/> 06.03.2021

²³⁴ <https://yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/01/kisisel-bir-butunluk-sagladigim-ve-tutarli-bir-hayat-yasayabildigim-icin-kendimle-gurur-duyuyorum/> Erişim Tarihi.06.03.2021

²³⁵ <https://yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/08/1997-degil-2018di-nur-serter-degil-yengemdi-ikna-odasi-ise-benim-odamdi/> Erişim Tarihi.07.03.2021

²³⁶ Türkiye Tarihi 1839-2010 Modern Dünyada Türkiye, Editör. Reşat Kasaba, Çev. Zuhal Bilgin, Kitap Yayınevi, s.392

yaygınlaşmasına ve güçlenmesine hizmet etmiştir. Yasaklar 2010 yılında bitmiştir ama başörtüsü siyasi bir söylem olarak kullanılmaya devam etmektedir. Son birkaç yıldır başörtüsü yine gündemdedir fakat bu kez hiç konuşulmayan bir yönüyle: “Başörtüsü açma trendi”²³⁷.

Gazeteci Büşra Cebeci şimdiye kadar pek çok kez dönüm noktaları yaşayan başörtüsünün kimliksel dönüşümünü konu aldığı “Başörtüsü Mücadelesinin Değişen Yolculuğu” adlı yazı dizisinde başörtüsünü çıkarmış/çıkaramamış kadınların yaşadıklarını kaleme almıştır. Cebeci Medyascope haber kanalında yaptığı röportajda kendisi de bu değişimi deneyimleyen biri olarak başörtüsünün kadınlara yüklediği siyasi ve dini kimliği şu şekilde ifade etmektedir: “Başörtüsü aslında sadece başörtüsü değil aynı zamanda bir kimlik. Çünkü o örtünün bir tarihselliği de var. O örtüye yüklenmiş bir mücadele de var. Öte yandan din var. Başörtü örttüğün zaman Müslüman kadın çizgisinde olman da bekleniyor aynı zamanda ve o sana inanılmaz büyük bir kimlik yüklüyor. Doğal olarak herkes seninle ilgili fikir sahibi, söz sahibi olma hakkını kendinde görüyor... Zaten kadın olarak belli sınırlar dâhilinde yaşamaya zorlanıyoruz ama başörtülü kadın olduğunda şöyle bir daralma oluyor; Müslüman kadınsın sen. O örtüyü temsil ediyorsun. Sen aslında yoksun o örtü var”²³⁸.

Cebeci, ayrıca başörtüsünü inançları gereği takan kadınların kendilerine istemedikleri bir siyasi kimlik yüklenmesinden rahatsız olduklarını söylemektedir: “Başörtüsü yasakları yok şu anda. Aslında bir yerde iktidarı temsil eden bir şeye dönüşmüş oldu. Başörtülü ve muhalif olan kadınlar bugün muhalif olduğunu daha çok bağırarak ister. Çünkü o başörtüsü onu muhafazakâr iktidarın kalıbına sokuyor, onun yanında gibi görünüyor ve “öyle değilim” demek için o kadının daha fazla bağırması gerekiyor”²³⁹.

4.3. Büyüdük, Güzelleştik, Özgürleştik: #10yearschallenge

Sosyal medyanın insana özgürlük ve rahatlık veren yönünü kullanan insanlar kendileriyle ilgili bilgileri kullanıcıları oldukları platformlarda paylaşarak toplumsal görünürlük kazanmaya çalışmaktadırlar.²⁴⁰ Özellikle Facebook, Instagram ve youtube gibi sosyal ağlarda yapılan paylaşımlar karşı tarafa bize dair ipuçları veren bilgiler sunmaktadır. Kullanıcılar ürettikleri içeriklerle ilgi alanlarını, zevklerini, uğraşlarını, eğitim ve meslekle ilgili bilgilerini, dini ve siyasi görüşlerini aktarmaktadırlar. Bu çerçevede sosyal medyada kimlik tanıtmaya yönelik yapılan eylemlerden biri de “challenge/meydan okuma”dır. Kavram yapılamayacağı varsayılan eylemlerin zor da olsa yapılabildiği anlamını taşır. Geçtiğimiz yıllarda “Ben bunu yapabilirim!” diyen insanlar instagram ve tweeter gibi sosyal medya platformlarında 10 yıl önce ve 10 yıl sonraki fotoğraflarını paylaştıkları bir akım

²³⁷ Yusuf Kaplan Köşe yazısı için bk. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/yusufkaplan/iddialarimizi-ve-gencligi-yitirirsek-gelecegi-de-kaybederiz-2055895>

²³⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=ttD13NvSyHk> Erişim Tarihi.09.03.2021

²³⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=ttD13NvSyHk> Erişim Tarihi.09.03.2021

²⁴⁰ Gülüm Şener, Sosyal Ağlarda Kimlik ve Cemaat, Mostar Dergi, Sayı 62,2010, Yıl 5

başlattılar. #10yearschallenge etiketiyle binlerce kullanıcı bu akıma yönelik 20 milyon üzerinde paylaşım yaptı.²⁴¹

Türkiye’den bu popüler akıma başörtüsünü çıkaran kadınlar da katıldı. Kadınlar örtünmeyle ilgili aldıkları kararları ve giyim tercihindeki değişikliklerini “büyüdük, güzelleştik, özgürleştik” şeklinde ifade ettiler.²⁴² ‘Bunu yapabilirim’ diyerek başörtüsünü çıkaran kadınlar kendilerine baskı uygulayanlara karşı adeta bir ‘challenge’ (meydan okuma) yaptılar. Başörtüsünü çıkaran veya aile ve sosyal çevre baskısı yüzünden çıkaramayan genç ve yetişkin kadınların, “yalnız yürümeyeceksin”, “başörtüsü mücadelesinin değişen yolculuğu” ve “#10yearchallenge” gibi internet üzerinden verdikleri mücadele muhafazakâr kesim tarafından tepkiyle karşılandı. Yeni Şafak gazetesi yazarı Yusuf Kaplan gençlerdeki bu zihni dönüşümü köşesinde eleştirdi: “Bir yandan eğitim sistemimiz zihnen sömürgeleştiriyor çocuklarımızı, öte yandansa İHL’lerde deizm dalgası sanıldığından da hızlı yayılıyor! Çok tehlikeli bir süreç bu”. Kaplan, “Başörtüsü mücadelesini kazandık ama tesettürü kaybettik.”²⁴³ başlıklı bir diğer yazısında ise bu durumu bir çözülme, yozlaşma ve tefessüh olarak değerlendirmiştir.

Sosyolog yazar Müfid Yüksel Independent Türkçe haber platformuna yaptığı açıklamada durumu seküler hayat tarzının dini yaşam üzerindeki olumsuz etkisinden kaynaklanan bir kırılma şeklinde yorumlamıştır: “Başını açmak ciddi bir furyaya dönüştü. Böyle bir eğilim var. Seküler hayat tarzından kaynaklanan kırılmalardan ya da hükümete karşı tepkisellikten kaynaklanıyor. Dindar kesimde gençler arasındaki evliliklerde de boşanma oranları arttı. Boşanmayla sonuçlanan evliliklerin ardından da kadınlar arasında başını açanlar artıyor. Ayrıldıktan sonra başını açıyor. Zihinsel bir kopuş mu yaşıyor onu tam bilemiyorum. Bu eğilim 2010’lardan sonra başlamıştı ancak son birkaç yılda arttı”²⁴⁴

²⁴¹ <https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/uzmanlar-uyariyor-10yearschallenge-akimi-yuz-tanima-icin-kullanilabilir-401893.html> Erişim Tarihi 10.03.2021

²⁴² <https://tr.euronews.com/2019/01/19/sosyal-medyada-yeni-10yearchallenge-basortusu-ve-ozgurluk> Erişim Tarihi.10.03.2021

²⁴³ <https://www.yenisafak.com/yazarlar/yusufkaplan/basortusu-mucadelesini-kazandik-ama-tesetturu-kaybettik-2049511> Erişim Tarihi 10.03.2021

²⁴⁴ <https://www.indytrk.com/node/229751/haber/ba%20C5%9F%C3%B6rt%C3%BCI%C3%BC-kad%C4%B1nlar-aras%C4%B1nda-ba%20C5%9F%C4%B1n%C4%B1-a%C3%A7anlar-artt%C4%B1-m%C4%B1> Erişim Tarihi 10.03.2021

III. BÖLÜM

AMPİRİK ÇERÇEVE: BAŞÖRTÜSÜNÜ KULLANMAYI BIRAKAN KADINLAR ÜZERİNE PSİKO-SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA

1. Katılımcıların Sosyokültürel ve Demografik Özellikleri ve Görüşmelerin Nitelikleri

1.1. Katılımcıların Sosyokültürel ve Demografik Özellikleri

Çalışmanın bu bölümünde saçlarını örtmekten vazgeçen kadınların sosyokültürel ve demografik özellikleri hakkında bilgi verilecektir. Bu özellikler kadınların yaşları, memleketleri ve nerede yaşadıkları, çalışma durumları ve aylık gelirleri, medeni halleri ile kendilerinin ve ebeveynlerinin eğitim durumlarıdır. Bu sosyokültürel ve demografik özelliklerin görüşmecilerin başörtüsü hakkında verdikleri kapatma ve açma kararlarında etkili olan faktörleri saptamaya ve bu özelliklerden yola çıkarak konuyla ilgili bağlantılarını ortaya koymaya yardımcı olacağı düşünülmüştür.

Nitel araştırmalarda hedef çalışılan konuyu ölçmekten ziyade konuyu tanımlayan bilgileri toplamaktır. Bu amaçla katılımcıların görüşleri, tutumları ve düşünceleri hakkında edinilen bilgilerle konu analiz edilir. 20 katılımcımızın 8'i öğretmen, 4'ü işçi, 3'ü esnaf iken 3 kadın öğrenci ve 2 katılımcı da ev hanımıdır. Örneklemimizi oluşturan 20 kadından 11'i 20-40 yaş aralığında, 9'u 40-55 yaş aralığındadır. Katılımcılarımızdan 4'ü lisansüstü eğitim mezunuyken 7'si lisans mezunu, 3'ü yüksekokul mezunu, 5'i lise ve 1'i ilkokul mezunudur. Katılımcıların meslek, eğitim, yaş ve ekonomik güç gibi sosyokültürel özelliklerinin başörtüyü kullanmama kararlarına etkileri ayrı birer çalışma konusu olup çalışmanın alanını bir hayli genişleteceği için bu konuda derinlemesine bir incelemeye ve yorumlamaya gidilmemiştir.

Görüşmecilerin sosyodemografik özellikleri Ek 2'deki tabloda verilmiştir. 20 katılımcıdan % 20'si gerçek adının kullanılmasını istememiştir. Adını gizleme ihtiyacı hisseden katılımcıların bu isteklerinin nedeni hayat hikâyelerinin, dinî düşüncelerinin ve aldıkları kararın hala eleştirilme ihtimalinin olmasıdır.

1.2. Görüşmelerin Nitelikleri

Araştırmanın konusuna ve amacına yönelik hazırlanan görüşme formunda saç örtmeyi bırakan katılımcıların din anlayışı ve Tanrı tasavvurlarını anlamaya yönelik açık uçlu sorular sorulmuştur. Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi tercih edilmiştir. Görüşmeler gönüllülük ilkesi temelinde yapılmıştır. Görüşmeciler cevaplarını, konuyla ilgili görüşlerini rahat bir ortamda özgürce dile getirmişlerdir. Yapılan görüşmelerde katılımcılarla kurulan iletişimin daha güçlü olması için görüşmenin yüz yüze ve bireysel olmasına özen gösterilmiştir. Görüşmelerin %75'i yüz yüze ve bireysel yapılmıştır. Bu görüşmelerden bir tanesi bizzat dış mekânda, diğer on dört tanesi skpye ve whatsapp uygulamasının kameralı görüşmesi

kullanılarak internet üzerinden yapılmıştır. Görüşmecilerin % 25'i hastalık veya zaman bulamama gibi farklı sebeplerden dolayı soruları yazılı olarak cevaplamışlardır. Yüz yüze yapılan görüşmelerin bir kısmı görüntülü bir şekilde bilgisayara kaydedilmiş daha sonra yazıya geçirilmiştir. Bazı görüşmeler görüşme anında yazıya geçirilerek yapılmıştır.

Ayrıca araştırmada kadınların başörtüsü mücadelesinde yaşadıkları zorlukları anlattıkları sosyal medya platformu “Yalnız Yürümeyeceksin”de paylaşılan ve katılımcılara sorduğumuz sorulara cevap olacak nitelikteki yaşanmış hikâyelerden de faydalanılmıştır.

2. Verilerin Değerlendirilmesi

2.1. Dinî İnanç ve Tutumların Teşekkülünde Ailenin Rolü

İnsan hayatının en önemli dönemi tutum ve davranışlarının temelini atıldığı erken çocukluk dönemidir. Bu dönemde çocuğun bilişsel gelişiminde, dini inanç ve duygularının oluşumunda en etkili faktör ailedir.²⁴⁵ Ailedeki ortam çocuğun din algısını şekillendirir. Anne-baba kendi dini kabullerini ve eğilimlerini çocuklarına aktarırlar. Bireyin sosyalleştiği ilk ortam olan ailenin, özellikle rol model olan anne-babanın dinsel yaşam biçiminin çocuk üzerinde çok fazla etkisi vardır.²⁴⁶ Küçük yaşlardan itibaren anne babasını dini vazifelerini yerine getirirken izleyen çocuk zihninde iman modelini oluşturur. Dini gelişimin önemli unsurlarından olan taklitle dinin ibadet boyutu dediğimiz dini uygulamaları kapsayan pratik yönünü edinirken dini gelişimin bir diğer özelliği olan kolay inanırlıkla dinin yapı taşı olan bilgi boyutunu edinir. Çocuk kendisine anlatılanların doğruluğuna tereddüt etmeden olduğu gibi inanır.²⁴⁷

Bu bağlamda ailenin yaşam şeklinin bireyin dini algısının oluşumundaki önemini dikkate alarak katılımcıların dini gelişimlerinde ailenin etkisi olup olmadığını tespit etmek için görüşmelerimize, “Dindar bir aileden mi geliyorsunuz?” sorusuyla başladık. 20 katılımcının % 75'i ailelerini dindar olarak değerlendirirken % 25'i ailesinin dindar olmadığını söylemiştir. Ailesini dindar olarak değerlendiren katılımcılarımızdan bazıları kısa bir detaylandırmaya gidip ailelerinin dindarlıkları hakkında bilgi vermiştir:

Ebru Y.:

Ailem aşırı bir şekilde dindar değil. Namaz kılmak oruç tutmak gibi yapılması gereken şeyleri yerine getiren bir aile.

²⁴⁵ Fatih Çakmak, Din Eğitiminde Program Geliştirme ve Aile Faktörü, Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.1, Nisan 2013,s.95-98

²⁴⁶ Adnan Selman, Aile-Din İlişkisi ve Aile İçi Roller, Akademia Sosyal Bilimler Dergisi, 2018, 4(1), s.15

²⁴⁷ Sümeyra Bilecik, Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi, Değerler Eğitimi Dergisi, Cilt 15, No. 33, Haziran 2017, s.9

Bilge S.:

Evet, ama çok dindar değillerdi. Babam daha çok dindar, annem normal.

Mihrace U.:

Dindarları fakat bilinçli bir dindarlık değildi. Biz küçükken evimizde namaz kılınmazdı, oruç tutulurdu ama neyi niçin yaptığımızın bilincinde değildik. Anne babamızın dindarlığı daha çok örfiydi.

İlahiyatçı ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni İnci F.:

Evet, ama siyasi ya da güçlü radikal bir muhafazakâr aile değil kültürel bir dindarlık diyebiliriz.

Hatice S.:

Evet dindar bir ailenin çocuğuyum. Daha doğrusu kısmen dindar diyebilirim. Annem dindar bir aileden gelen gelenekçi biridir. Babam ise feodal bir toplumda büyüyen sonradan kendini geliştiren dindar olmayan biriydi.

Ayşegül G.:

Dindar bir aile diyebilirim. Anne tarafı dindar baba tarafı dindar olmayan bir aileden geliyorum. Annem Turgut Özal, babam Ecevit hayranıydı (Gülümseme).

Ailesinin dini yaşantının kuvvet ve yoğunluğunu temel alarak dindar olmadıklarını söyleyen İlahiyat Fakültesi mezunu ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni Sibel S. onları geleneksel dindar olarak değerlendirmektedir:

Dindar bir aileden değil yani daha çok geleneksel dindarlık. Namaz kılan, orucunu tutan sıradan bir dindar ailem var.

Katılımcılarımızdan Zeynep E. “Dindar bir aileden mi geliyorsunuz ?” sorusuna verdiği cevapta ailesini dindar olarak değerlendirmemiş fakat ataerkil toplum yapısının bir yansıması diyebileceğimiz babanın aile üzerindeki hâkimiyetini şu sözlerle vurgulamıştır:

Hayır. Dindar bir aileden gelmiyorum fakat ailemde sadece babam dindar olduğu için bu durum tüm aile fertlerini etkiliyor. Herkes onun uyguladığı şeylere uymak zorunda kalıyor.

Genel anlamda “dinin emir ve yasaklarına hakkıyla uyma, dinine kuvvetle bağlı olma durumu”²⁴⁸ şeklinde tanımlayabileceğimiz dindarlık dini yaşam biçimlerinin çeşitlilik göstermesinden dolayı din sosyologları tarafından bazı kategorilere ayrılmıştır. Bu konuya önemli katkılar sunan Ünver Günay’ın yapmış olduğu dindarlık tiplerinden biri olan “Geleneksel Halk Dindarlığı” kategorisine giren dindarların en tipik özellikleri şekilci ve ritüalist olmaları, itikadi ilkeler üzerine derinlemesine bir soruşturmaya gitmemeleridir.²⁴⁹ Ailelerinin dindar olduğunu söyleyen katılımcılar ailelerinin ‘dindarlığını’ tanımlarken “sıradan, aşırı değil, kültürel, geleneksel, örfi, bilinçli olmayan” gibi ifadeler kullanmışlardır. Bu ifadeler

²⁴⁸ İlhan Ayverdi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 1.Baskı, Kubbealtı Yayınevi, İstanbul,2010, s.287

²⁴⁹ Celaleddin Çelik, Dindarlık Tipolojilerine Metodolojik Yaklaşım, İslamiyat Dergisi, C.8,S.2, Nisan-Haziran 2005, s.79

Günay'ın “Geleneksel Halk Dindarlığı” tipolojisinin özellikleriyle örtüşmektedir. Bu sebeple ailesini dindar olarak değerlendiren görüşmecilerin ailelerini bu kategori altında değerlendirebiliriz.

2.2. Anne-Baba Tutumlarının Dini Yaşama Düzeyine Etkisi

Bireyde dini tavrın oluşumunda ailenin önemine değinmiştik. Aile bireyin kimliğinin şekillendiği, dini ve ahlaki pek çok değer kazanıldığı birinci derecede önemli en yakın çevredir. Bu bakımdan aile ortamı ve anne babanın çocuklarına karşı tutumu çocuğun beden ve ruh sağlığını olumlu veya olumsuz yönden etkiler. Mesela otoriter ve baskıcı bir tutumun hâkim olduğu, sıkı denetimlerin uygulandığı ortamlarda yetişen çocuklarda korku hali hâkimken sevgi ve hoşgörü temeline dayanan demokratik aile yapısında yetişen çocuk sorumluluklarını bilen, özgüvenli, yeni fikirlere ve tekliflere açık, eleştirebilme yetisine sahip bir birey olarak yetişir.²⁵⁰ Ön planda sevginin ve normal sınırlarında bir hoşgörünün olduğu demokratik ailelerde yetişen çocuğun yaşadığı dünyayı anlamlandırması ve yaşamla başa çıkması ailesinin yardımıyla daha kolay olacaktır. Kurallara uymada baskı ve ceza korkusu değil gönüllülük esastır. Din ve aile kurumları arasındaki ilişki açısından konuyu değerlendirecek olursak otoriter bir ailede yetişen çocuk otoritenin isteklerine veya koyduğu kurallara sorgulamadan bağlılık gösterir. Ceza almaktan korkar ve itaatsizlik yapmamış olmak için kurallara uyar. Bu şekilde yetişen bir çocuğun zihninde din uyulması zorunlu olan katı kurallar silsilesi olarak algılanır. Ailesinden bağımsız bir birey olmayı başardığında ya taklide dayanan bir dini yaşayışa sahip olur ya da tamamen dinden uzaklaşır.²⁵¹ Demokratik bir ortamda büyüyen çocuğa verilen din eğitiminde karşılıklı fikirlere saygı, çocuktan gelen her türlü soruya açık ve soruna anlayışlı olma hâli çocuğun öz güven ve öz saygısının gelişmesine ve aynı zamanda farklı düşünce ve inançlara da saygılı olmasına imkân sağlar.

Bu bağlamda katılımcıların giyim tercihi yani başörtüsü ve ona uygun giyim tarzı, özelindeyse saçlarını örtme kararlarında ailenin etkisinin olup olmadığını öğrenebilmek için katılımcılara, “Başörtüsü takma konusunda ailenizden herhangi baskıyla karşılaştınız mı?” sorusu yöneltilmiştir. 20 katılımcının % 80'i baskı görmediklerini belirtirken 4 kişi kendilerine baskı yapıldığını söylemiştir.

Kendisini ve ailesini dindar olarak değerlendiren Meryem C. sorumuza şu şekilde cevap vermiştir:

Hayır, hiçbir baskı olmadı. Başörtüsü kullandığım zaman İmam Hatip Ortaokulu'na başlamıştım. İlla ki kapatacağın diyen olmadı. Eğlenceli bir şekilde başörtüsü kullanmaya başladım öylece de devam etti.

Zehra Ş.:

Hayır. Hiç baskı ile karşılaşmadım fakat yaşadığımız ilçenin örf adetlerine göre kadınlar saçlarını kapatırlardı, başka bir alternatif yoktu bunu

²⁵⁰ Sümeyra Bilecik, a.g.m., s.7-38

²⁵¹ A.g.m., s7-38

düşünmezdik de. Biz gençken türban değil Anadolu tarzı başörtüsü kullanırdık.

İlahiyatçı ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni İnci F.:

Ben karşılaşmadım. Liseyi İmam Hatipte okudum. 96 mezunuyum. 97’de üniversiteyi kazandım. O yıllar malum 28 Şubat krizi yaşanıyordu. Okuldan bazı hocalarımız sıkıntı yaratıyordu. Ben de başörtü kullanmayı bıraktım. Ailem de bir şey demedi. Bu okuduğum için olabilir ama kız kardeşime bu konuda çok baskı yapıldı.

Ailesinden baskı görmediğini söyleyen katılımcılardan bazıları bilakis saç örtme kararlarından dolayı ailelerinden tepki aldıklarını şu sözlerle ifade ettiler:

Sosyolog akademisyen Doçent Dr. Feride G.:

Dine karşı da değillerdi ama tam tersine başörtüsü takmamam için çok çabaları olmuştu.

İlahiyatçı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, araştırmacı yazar ve gazeteci Dr. Sultan Neval Ş.:

Kararımı öğrendiklerinde şok olmuşlardı. Herhangi bir baskı söz konusu değildi. Annem karşı çıktı babam biraz sevindi.

Şeniz C.:

Başörtüsüyle ilgili ailemden herhangi bir baskı ile karşılaşmadım. Çocukken Kur'an kursuna gittiğimde oradaki ortamdan etkilenip verdiğim bir karardı. O zaman babamdan örtündüğüm için tepki bile almıştım. Babam takmama karşı çıktı, ailede ilk başörtüsü takan bendim. Babam baskı yaptı açıl diye. Daha zamanı değil, kendi kendine karar verecek bir yaşta değilsin, izin vermiyorum dedi. Ben itiraz ettim, örtmek istediğimi söyledim. Babaannem çok dindar bir kadındı. Ondan çok etkilenmişim. O arkamda durdu, beni destekledi. “Kıza baskı yapma.” dedi. Hatta babam evlatlıktan reddetmekle tehdit etti beni. Bir süre benimle konuşmadı. Beni aşığladı. Aile dostlarımızın, arkadaşlarımızın yanında benim için evimizin hizmetçisi falan derdi. Ama sonunda pes etti. Kabul etmek zorunda kaldı.

Başörtüsü kullanma konusunda ailesinden sözlü bir baskı görmediğini fakat kendisine sıkça saçları örtmemenin olumsuz sonuçlarından ve örtmenin avantajlarından bahsedildiğini söyleyen Hatice S. sorumuza şu şekilde cevap vermiştir:

Ailemden her hangi bir baskı olmadı. Sadece başımı kapatmazsam günahkâr olacağım ve yaratanın bizi sevmeyeceği gibi söylemlerle sürekli karşılaşıyordum. Kapanırsam hem toplumsal acıdan hem de manevi açıdan yararlı bir birey olacağım fikri çocukluğumdan beri aşılandı. Çevremde kapanan insanlar hep takdir gördüğü için ben de kapanarak takdir görmek istedim. Bir tahta iki kuş mantığı gütmüş oldum.

Görüldüğü gibi katılımcıya doğrudan bir baskı yapılmasa da kendisine günahkâr olacağı ve bunun sonucunda cezalandırılacağı söylenerek uyarılarda bulunulmuştur. Aile içi iletişimde çocuğun bilgi edindiği kaynağın yani anne-baba veya aile

büyüklerinden herhangi birinin güvenilir ve sevilen biri olması çocuğun edindiği bilgiye olan itimadını kuvvetlendirir ve onda davranış değişikliği meydana getirmede etkili olur. Çocuktaki beğenilme, ait olma, sevilme ve takdir görme arzusu katılımcımızda olduğu gibi bir takım kararlar alınmasına ve uygulanmasına neden olabilmektedir.

Hafsa A. :

Fiziksel bir baskı yaşamadım ama özendirildim kapanmaya.

Başörtüsü konusunda baskı gördüklerini söyleyen katılımcıların ifadeleriye şu şekildedir:

Hümanur D.:

Evet. Ben babaannemin yanında kaldım çocukluğumda uzun bir süre. Beni başımı örtmem ve dinimi, Kur'anı öğrenmem için İmam Hatip Lisesi'ne gönderdiler. Okulda başımı örtmek zorunda kaldım sonra da “artık açmaman gerekir” dediği için açmadım. Ben bunu bir psikolojik baskı olarak değerlendiriyorum.

Rana K.:

Siirt doğumluyum. 5-6 yaşlarındayken İstanbul'a taşındık, altı yedi yaşlarında da babamın baskıyla başımı kapattım. Okulda başka, evde bambaşka biriydim. Parkta, sokakta başörtülüydüm. Parktaki arkadaşlarımdan çekiniyor, kendimi ötekileştirilmiş hissediyordum.

Zeynep E.:

Annemin bu konuda fazla bir müdahalesi olmadı fakat babamın müdahalesi fazlasıyla hepimize yetiyordu. Başörtüsünün sadece dinin değil ayrıca namusun da bir simgesi olduğuna kendini inandırarak bize işlemeye çalıştı. Sonunda da o başörtüsünü zorla başıma taktırdı.

Yalnız Yürümeyeceksin sosyal medya platformundan bir paylaşım:

Küçükken ailemin kıyafetlerime karışmasını çok takmazdım. Ama büyüdükçe kendi giysilerimi seçmek istedim. Bunun benim hakkım olduğunu düşünüyordum. Özellikle babam bu duruma çok kızdı ve bu konuyu bir daha açamadım. Onların istediği kıyafetlerle büyüdüm, onların istediği okullara gittim, erkek arkadaşlarım olmadı ve sonunda onların istediği gibi biri olduğumu sandılar. 8. sınıfa başlarken babam oldukça sert bir üslupla bir anda bu yarı-özgür hayatımı da kısıtlayarak yarın okula kapanarak gideceğimi söyledi. Hâlbuki kapanmayı düşünmüyordum bile... İtiraz etmek yerine, çaresizlik içinde lavaboda ağladım. Saatlerce... Günler ve aylar geçtikçe başörtüye alıştığımı düşündüler. Oysa her geçen gün içimde büyüyen nefretten haberleri yoktu. Dinde zorlama yoksa ben neden bu kadar yorulmak zorundaydım?²⁵²

²⁵² <https://yalnizyurumeyeceksin.com/2020/11/14/dinde-zorlama-yoksa-ben-neden-bu-kadar-yorulmak-zorundaydim/>

Babasının alkolik olduğunu fakat ailesine zarar vermeden içtiğini söyleyen bir başka platform kullanıcısı genç kadın babasının kendisine yaptığı baskıları şu şekilde ifade etmektedir:

... Babam sürekli derdi, “Lisede kapanacaksın” diye, ben de “Tamam” deyip geçiştirirdim...Başlarda babam sadece kapanmam için baskı yaptı. Bir şey olmaz diye düşündüm ama öyle olmadı. Kendimi böyle sevmemeye başladım. Aynaya bakamıyorum, insanların beni böyle görmesine tahammül edemiyorum. Babamın kapanma baskısı bitti, şimdi de namaz baskısı başladı. Hayatım boyunca arkadaşlarımla sadece 3 kez dışarı çıktım ve babam eğer namaz kılmazsam bir daha çıkamayacağımı söylüyor. Bazen kuzenlerimle dışarı çıkmama izin veriyor. Maddi açıdan bir dediğimi ikiletmez, ne istersem alır ama bu baskılarına dayanamıyorum. Kendime bakamamaya başladım.²⁵³

2.3. Din ve Yaptırım Gücünün Değerlendirilmesi?

Katılımcılarımıza ailelerinden baskı görüp görmediklerini sorduğumuzda çoğunluğu görmediklerini söylemiştir. “Başörtülü olma ve ona uygun giyim kişinin hiçbir zorlama hissetmeden özgür iradesiyle tercih ettiği bir yaşam biçimi mi yoksa temelinde aile baskısı veya zorlayıcı din algısı var mı?” sorusunun cevabını bulmaya yardımcı olabileceği düşüncesiyle katılımcılara “Sizce dinde zorlama var mıdır?” sorusunu sorduk. Bu soruyla katılımcıların din algısını anlamaya çalıştık. 20 katılımcıdan 13 kadın “Dinde zorlama yoktur.” derken, 7 kadın “Dinde zorlama vardır.” demiştir. Dinde zorlama olduğunu düşünen katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

Berrak K.:

Zorlama var aslında fakat karışık bir konu. Burada sormak istediğiniz soruya göre değişir. Yapılması zorunlu kurallar vardır ama bunu yapıp yapmamak insanın kendi iradesine bırakılmıştır diye düşünüyorum. Bunu yapıp yapmamak insan iradesine bırakılsa da sonucunda karşılaşacağı yaptırım yine insanı bağlayacak.

Hatice S.:

Evet dinde zorlama kesinlikle vardır. Tüm dinler bilinçaltına seslenerek “bunu yaparsan iyisin yapmazsan kötüsün” mesajı verir. Eğer yaşadığın toplum dini kurallara riayet eden bir toplumsa bu kurallar daha da katmerleşerek baskı oluşturur.

Hümanur D.:

Bence var, kesinlikle var. Çevre zorluyor. Kutsal kitap da cehennemle korkutarak yapmak zorunda bırakıyor.

İlahiyatçı ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni İnci F.:

²⁵³ <https://yalnizyurumeyeceksin.com/2021/08/13/babamin-kapanma-baskisi-bitti-simdi-de-namaz-baskisi-basladi/>

Bence kesinlikle zorlama vardır. Çünkü kitapta Allah'ın emirlerine uymayanların cezalandırılacağı söyleniyor, ben bunu bir zorlama, bir dayatma olarak görüyorum... İyilik yapmak veya kötülükten kaçınmak için ödül ve ceza tekniği uygulanıyor ve bu teknik de yapılan davranışın kalitesini düşürüyor bence. Çocuk eğitimi için okuduğum bir kitap vardı, “Beni Ödülle Cezalandırma” adında. Kitapta ödülün çocuklarda devamlılık gösteren, içselleştirilen davranışlar kazandırmadığını, pragmatist geçici çözüm olduğunu anlatıyordu yazar... Ayrıca Müslümanlarda da baskı var. Dinin esnek bıraktığı konularda maşallah kraldan çok kralcılık gibi Tanrıdan çok Tanrıçılık yapıyorlar. Mesela başörtü konusu buna bir örnektir. Başörtüsü kuralı uygulanmadığı takdirde Kitap'ta bir ceza yok, ödül de yok. Bu konuda “Yasa'yı ataerkil yapı özellikle Arap örfü belirlemiş maalesef. Yani bizim tanrıci erkekler iyi iş çıkarmışlar.

İlahiyatçı Gamze A.:

Dinde zorlama psikolojik anlamda vardır diyebilirim. Ayetlerde yasaklanan durumlarla ilgili bilgiler verilmiştir. Bu durumlara uymayanlara ceza uygulanacağı bildirilir ancak buna uyup uymamak insan iradesine bağlıdır.

İlahiyatçı ve Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmeni Atiye T.:

Evet vardır. Ali İmran 19. ayette Allah katında dinin İslam olduğu söyleniyor, bu durumda İslam'a girme zorunluluğu var; diğer dinleri de Allah gönderdi. Neden illaki İslam? İbadetlerimizde, günlük davranışlarımızda da zorlama var; mesela alkol yok, cezası var, namaz kılmak oruç tutmak zorundasın. Kur'an'da kâfirler ve günahkârlar ya da yasakları yapanlar cehennemle korkutuluyor. Cehennem korkusu ile yapmak ya da yapmamak özgürlük mü?

Rana K.:

Evet, bence dinde zorlama vardır. İnsanlara empoze edilmiş bir dini düşünce yapısı var. Din inananları cehennemle korkutuyor. Yapmazsan yanarsın, kılmazsan yanarsın, saçının bir teli görününce yanarsın, bir rekât namaz kaçırırsan sıcak sac üstünde namaz kılarırsın gibi. Kuran'da pek çok ayette cehennemden bahsediliyor. Bu kadar baskı ve korku olmasa insanlar çocuklar üzerinde baskı yapmazdı. Hem dinde zorlama yoktur deniyor hem de cehennem ile korkutuluyor, burada tezat bir durum var.

Görüldüğü gibi bazı katılımcılar pek çok ayette geçen cehennem ile cezalandırma durumunu ilahi emirleri yapma konusunda cezai yaptırım olarak kabul edip bir zorlama olarak değerlendirmişlerdir.

Dinde zorlama olmadığını söyleyen katılımcılar ise düşüncelerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

Ebru Ö.:

Bence yok. Bize buyrulan görevleri yerine getirmemiz tamamı ile kendi hür irademize bırakılmıştır. Eğer bir zorlama olsaydı başka kitaplar olmazdı, İncil gibi.

Bilge S.:

Dinde zorlama olsaydı Allah'ın bize irade vermesinin bir anlamı olmazdı. Allah yüce bir kudrete sahip varlık olduğu için eğer gerçekten zorlanacak bir durum olsaydı en baştan bizi bir melek gibi yaratır, hiç seçim hakkı vermezdi ve biz gerçekten doğru bir şekilde doğru şeyleri yaparak hayatımıza devam ederdik. Yani insanın seçim hakkı olması insanı insan yapan en değerli şeydir. Bunu Allah bile insanın elinden almamışsa başka bir insan tarafından da bu zorlanamaz, baskı altına alınamaz. Her insan başkasına ciddi bir zarar vermedikten sonra tabii ki sınırları var ama zorlama yok bence.

İlahiyat mezunu, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, araştırmacı yazar ve gazeteci Dr. Sultan Neval Ş.:

Hayır, herhangi bir dini kabul etmekte ve kabul ettikten sonra gereken sorumlulukları alıp almama noktasında kişiler özgürdür. Din (hangisi olursa olsun) bu noktada bir zorlama yapmaz.

Zeynep E.:

Bence dinde zorlama yoktur. Çünkü ne kadar zorlanırsa zorlansın insanların fikrinde bir değişim olmayabilir. Ancak dini güzel bir şekilde anlatarak, nasıl olması gerektiğini kendi yaşantısıyla göstererek insanların aydınlatılabileceği kanaatindeyim. Dinde zorlama olursa olumlu bir davranış olmayacağı, aksine insanları daha da soğutacağı fikrindeyim. Kuran-ı Kerim'de Bakara Suresi'nde geçmesine rağmen maalesef İslam ülkelerinde okumadan, kulaktan dolma hurafe bilgilerle cehalet içerisinde yaşayan insanların zorlama ile bir yerlere varacağı düşüncesinin hem dine hem de insanların yaşantısına zarar verdiğini rahatlıkla görebiliyoruz. İnsanlara gerekçelerini kesin delillerle anlatmanın doğru bir yol olduğunu ve istediğini yaptırmak adına etkili bir yöntem olacağını düşünüyorum. Örneğin, kızını zorla kapatmaya çalışan bir baba gösterdiği mücadele yerine onun öncelikle güzel bir ahlak sahibi, sorumluluklarını bilen, topluma faydalı bir birey olması için çabalasaydı bazı olumsuz sonuçlar ortaya çıkmayacaktı.

İlahiyatçı ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni Sibel S.:

Din dogmatik bir şey, tabii ki de dinin belli kuralları var ama zorlama yok. Emirleri yapma konusunda kişinin iradesi var. O yüzden bence dinde zorlama yok.

Görüşmecilerimizden bazıları ise zorlamanın dinde değil dindarlarda olduğunu söylemişlerdir:

Ayşegül G.:

Dinde zorlama yoktur ama toplumda vardır.

Sosyolog akademisyen Doçent Dr. Feride G.:

Bence dinin özünden zorlama yoktur ama dindarda zorlama vardır, hem de şahı vardır. Günümüz Müslümanları demokratik ruhu alamamıştır. Zorlayıcı ve zorbadır bence.

Mihrace U.:

Yok, dinde zorlama yoktur, toplumda zorlama vardır. Eğer zorlama olsaydı dinde özgür olmanın, irade sahibi olmanın bir anlamı olmazdı. Seçimlerini kendin yapıyorsun, din sadece nasihat eder.

Katılımcılarla benzer düşünen Yalnız Yürümeyeceksin platformundan bir paylaşımcı dinde zorlama olmadığını zorlamanın ailesinde olduğunu şu sözleriyle ifade etmiştir:

Şu an 11. sınıfa gidiyorum ve artık ailemle konuşmam gerektiğine karar verdim. Zaten öncesinde de açılmak istediğimi biliyorlardı. Yaklaşık 2-3 ay önce bir gece yarısı annemle açılmak istediğimi konuştum. O da bana hiçbir şey demeden uyumaya gitti. Sabahında ise bana “Artık kendi kararlarını verecek yaşa geldin, sorumluluğun bizim üzerimizden kalktı, ne yaparsan yap” dedi, ben de “Tamam” dedim. O gün anneanneme gidecektik, babam henüz bilmediği için arabaya şapkaıyla bindim. Anneannemlerin evinin önüne gelince de arabadan açık indim. Annem beni böyle görünce “Sen ne yapıyorsun?” dedi. Dediğiyle yaptığı bir tutmuyordu. Çünkü beni psikolojik olarak kötü hissettirip vazgeçirmeye çalışıyordu. Annem öyle deyince “Açıldım” dedim. O zamandan beri hep şapkaıyla dolaşıyorum çünkü açılmama izin vermiyorlar. Bundan 15 dakika önce ise dayanamayıp açık çıkmaya çalıştım ve beni içeri soktu. Ben de “Bir gün buradan açık çıkacağım, göreceksin” dedim. Her gün böyle çıkmaya çalışacağım ve başaracağım. Sözde dinde zorlama yok ama bunlarda var.²⁵⁴

Araştırmamızın amacı başörtüsünü bırakan kadınların saçlarını örtme ve açma nedenlerini anlamak, kararların arkasındaki kültürel ve dini örüntülere odaklanmak olduğu için burada dinde zorlama olup olmadığına dair teolojik zeminde teorik düşünsel bir tartışmaya girmeyeceğiz. Katılımcılara “Sizce dinde zorlama var mıdır?” sorusunu sormaktaki amacımız bireysel açıdan dini herhangi bir baskı hissedip hissetmediklerini anlamaktır. Katılımcılarımızın “Dinde değil dindarlarda zorlama vardır.” demelerinin nedeni üzerlerinde özellikle tesettür, namaz ve hac gibi şeklen icra edilen ibadetlerde toplum baskısını hissetmelerindedir.

2.4. Başörtüsüyle Tanışma ve Bırakma Süreci

Kadınların örtünmesi meselesi Müslüman ülkelerde yaşayan kadınların ya bizzat deneyimledikleri ya da yakın çevreleri üzerinden tanık oldukları dini ve sosyal bir olgudur. Araştırmamızın amacı kadınların artık saçlarını örtmek istememelerinin nedenlerini bulmaya çalışmaktır. Bunun için katılımcılarımızın yaşadığı dönüşümün duygusal ve zihinsel yönünü anlamak adına hikayenin başladığı yere gitmeyi, oradan alıp bugüne gelmeyi düşündük. Bunun için katılımcılara üç soru yönelttik: (1) “Başörtüsünü ne zaman, kaç yaşında kullanmaya başladınız?”, (2) “Başörtüsünden vazgeçme süreci nasıl başladı ve nasıl devam etti?” ve (3) “Başörtüsü kullanmayı kaç yaşında bıraktınız”?

17 yaşından 38 yaşına kadar başörtüsü kullanan Ayşegül G. başörtüsünü bırakma kararıyla sonuçlanan süreci şu ifadelerle açıkladı:

²⁵⁴ <https://yalnizyurumeyeceksin.com/2021/06/01/acilma-istegim-o-kadar-artmisti-ki-nerede-acik-bir-kiz-gorsem-gozlerim-doluyor-ve-icim-sikisiyordu/>

Pek çok farklı meal okuyup üzerinde düşünmeye başladım. Sosyoloji okumam toplumsal yapıları daha çok anlamamı sağladı, süreç böylece başladı.

Saç örtme uygulamasının neden var olduğuna dair bir hayli düşünen, sorgulayan ve araştıran fakat bir sonuca ulaşamayan Berrak K. 14-15 yaşlarında başörtüsü kullanmaya başladığını ve 25 yaşına kadar devam ettiğini söyledi. Verdiği kararlar ilgili yaşadıklarını şu şekilde anlattı:

Aslında yaklaşık bir senelik düşünme süreciyle böyle bir karar aldım. Ama bu düşünmemden kimsenin haberi yoktu, kimseye söylemedim. “Açılmayı düşünüyorum” ya da işte “yapmayacağım” şeklinde herhangi birine söylemedim. Çünkü kapandığımdan beri bu konu hakkında fazla düşünmemeyi tercih ediyordum. Hani “Kur'an'da yazıyorsa, farzsa öyledir” diyor, nedenini çok sorgulamıyordum. Çünkü ben bir şeyin nedenini sorguladığım zaman kafama yatan bir neden bulamazsam o şeyi yapamıyorum. Ben de öyle bir özellik var. En başında bunu sorgulamadığım için küçük yaşta ve daha sonrasında ara ara aklıma geliyordu ve sorgulamamayı tercih ediyordum. Normalde her şeyi sorgulayan ben bunu sorgulamıyordum. Çünkü sanırım o senelerde bir atılım yapmaya hazır değildim. Kesinlikle farz olduğunu düşünüyordum. Hala farz olabileceğini düşünüyorum. Tamamen farz olmadığıyla alakalı bir fikrim yok. Kendime şunu sordum, neden? Birisi bana “Başörtüsü neden farz?” dediği zaman mantıklı bir cevap veremediğimi fark ettim. Tamam, Kur'an'da yazıyor olabilir ama Kur'an'da bile tek bir yerde geçiyor. Nur suresi 31. ayette geçiyor ve “kesinliği yok” demek istemiyorum. Fakat bunu insanlara açıklayamadığımı fark ettim. “Nedeni ne? Neden kapalısın?” diyorlar ve ben bunun nedenini insanlara güzelce anlatamıyorum. Nur Suresi 31. ayeti desem bile bunun yeterince açıklamasını yapamıyorum. Başörtüsü nereye örtülür? Başa. Okey, bunda sorun yok ama günümüz şartlarına da bunu uyarlamak gerekirse neden var? Bunun mantığını tam olarak oturtamıyorum kafamda ve Kur'an'ın değişik yerlerinde de bunun açıklaması geçmiyor. Mesela namazla alakalı olabilir, çeşitli ibadetlerle alakalı olabilir, Kur'an'da birçok açıklama var. Birçok şey, ne bileyim haram yiyecekler veya faiz olsun, adam öldürme olsun, bunun gibi meselelerle ilgili birçok açıklama varken başörtüsüyle ilgili bahsedilen ayette açıklama yapılmaması, başka ayetlerle de herhangi bir dayanak bulamamam kafamı karıştırıyordu. İnsanlara da bir açıklama yapamadığım için “Açıklamasını yapamadığın şeyi niye gerçekleştiriyorsun?” diye sordum kendime. O yüzden bir dönüşüm başladı ve sürekli araştırmaya başladım. Hani gerçekten farz mı, değil mi? Hatta birçok hocaya yazdım bunu. Şu anda hala televizyonlara çıkan ve konuşan hocalara yazdım. Bana dönüt olarak bir tane tanınmış bir hoca “Farzdır” dedi. Nedenini doğru düzgün açıklamadı bile. Tamam, kardeşim farzdır da, neden? Bana onu açıkla. Başka bir hocaya yazdım bir açıklama sundu. Ama kafama yatmayan bir şeyler vardı hala. Cevaplardan tatmin olmuyordum. O bir senem benim çok karışık geçti. Çok fazla düşündüm, yani öyle hemen bir anda “açılıyorum, kıyafetimi değiştireceğim” şeklinde verilmiş bir karar değildi. Kıyafet kararı

değil aklıma yatmadığı için ve zihinsel bunalıma girdiğim için verdiğim bir karardı.

Cemre T. 9-10 ay gibi kısa süreli bir deneyim yaşamış. “Başörtünün farz olduğunu düşünüyorum. İş hayatımda karşılaştığım sıkıntılardan dolayı açtım.” diyen Cemre T. saç örtme konusunda verdiği kararın doğru olduğunu fakat kapalı olduğu için çeşitli önyargılarla karşılaştığını ve iş bulamadığını söyledi:

2017 Kasım ayında kapandım, 2018 ağustosta açtım. Çok kısa süreli bir deneyimdi benim için. Başörtüsünden vazgeçmedim aslında, işyerimden beni çıkardılar başka sebeplerden dolayı. Daha sonra iş aradım. Çok farklı davranmaya başladılar. Açıkken sıkıntı yok ama kapalı olduğum için önyargılı baktılar. Kapalı olduğum için daha böyle yobaz olduğumu düşünmeye başladılar. Ben Atatürk'ü çok seviyorum ama “Atatürkçü değilsin sen”, “Sen şöylesin böylesin” şeklinde yargılamalar yaptılar. Bu bana biraz ağır geldi, hor görülüyor gibi başörtülüler. Sanki ben kapalıyım diye özgürlüğüm yokmuş gibi davranılıyorlardı. Çalışmak zorundayım. Nereye başvursam “kapalısın” dendi. Sonuçta Müslüman bir ülkede yaşıyoruz, bu şekilde yapmaları benim hiç hoşuma gitmedi. O yüzden açılmak durumunda kaldım.

Görüldüğü gibi Cemre hanımın başörtüsünü kullanmama kararı inanış açısından bir değişimin değil geçim sıkıntısı gibi zaruri bir ihtiyacın karşılanamamasından kaynaklanmaktadır.

Sosyolog akademisyen Doçent Dr. Feride G. Başörtüsünü bırakma kararı aldığında 52 yaşındaydı:

55 yaşındayım, 13 yaşında örtündüm. Ben çok başarılı da bir öğrenciydim. O dönemde dine yönelmem ailemi çok rahatsız etmişti. Daha 11 yaşındayken içimde bir sorgulama vardı. İşte gökyüzüne bakıp “Allah'ım varsan göster kendini” falan gibi laflarım vardı o çocuk yaşta. Ondan sonra Türkçe öğretmenimin bir şiir analizinden etkilendim ve namaz kılmaya başladım. Daha sonra da sınıf arkadaşımın annesi ile tanıştım. O da çok modern bir hayattan sonra dini yaşamaya geçmişti. Onun peşi sıra takılıp tesettüre falan girdim yani asıl etkin olan sınıf arkadaşımın annesiydi. Benim çok uzun bir hayat hikâyem var. Burada uzun uzun anlatmaya çok da vaktimiz olmaz herhalde. Arkadaşımın annesinin büyüyle, aynı zamanda içsel arayışım da vardı, lise son sınıfta, bu 1980'li yıllardı, şöyle bir algı gelmişti, eğer başörtünü açarsan Allah seni sevmez. Ben de, tırnak içinde, dindar büyüklerin savlarından olan cehennemde yanmamak, günah kazanmamak için hiçbir zaman başörtüsünü açma gibi bir şeye yönelmedim. Allah beni sevmeyecekti yani başımı açarsam, Allah beni sevmeyecekse hayatın bir anlamı olmayacağı için açmadım. Aslında 10 yaşında ilk hikâyemi yazan bir yazardım. 10 yaşında hikâyem yayınlanmıştı. Lisede dereceli bir öğrenciydim. Üniversite sınavlarına başvurmadan rağmen sınava girmedim. Kazanırsam da ailemle aram daha da bozulur diye liseden sonra üniversiteye gitmeme kararı aldım. Ailemle aram çok bozuldu. Ailem hayatlarının en büyük travmasını yaşadılar. Ailede yaşanan böyle bir gerginlikten sonra bana evlenme yolu göründü. Evlendim. Evlendikten sonra din ve dindarla yeniden karşılaşmam çok sarsıcıydı. Çünkü zihnimde dini çok yüksek bir yerde konumlandırmışken ve

en yüksek ahlaki göstergeleri de dindara hamletmişken ahlakın en dibe çökmüş bir formu ile karşılaştım evliliğimde. Benim baba-oğul, baba-kız içki içilen ailemde görülmeyen ahlak dışılık evliliğimde vardı. Her türlü yanlışlıkla karşılaştım. Bu aynı zamanda dini ve inandığım şeyleri sorgulama süreciydi. “Ben neye inanıyorum? Nasıl inanıyorum? Allah nasıldır?” gibi sorgulamalar. Oraya ben mağara dönemi diyorum. Bu arada dört tane çocuğum oldu. O mağara döneminde Allah’la yeniden tanışma, yeniden karşılaşma girişimlerim oldu. Uzun okumalar, ahlak üzerine, yaşam üzerine düşüncelerim oldu. Bu uzun süre sonrasında Allah’ın insanı sadece başını örttü diye sevdiği ya da örtmedi diye sevmeyeceği düşüncesinden çıktım. Allah bu kadar basite indirgemiyordu insanlığı, bu kadar basit ele almıyordu insan eylemlerini. Tesettürün çok yoğun olduğu bir sırada bile ben dedim ki, “yanlış yapmışız” yani şu sebepten Allah sevmeyecek diye tesettürde ısrar ederek eğitim hayatımı bırakmak yanlıştı. O sırada ben buna çoktan inanmıştım. Bunu görmüştüm. Allah’la karşılaştığım noktada bu gerçek bana görünmüştü. Daha sonra tabii evliliğim kötü gidiyordu. Boşanma sürecinde üniversite sınavına hazırlandım ve 33 yaşında üniversiteyi kazandım. Eşimden ayrıldım ama o süreç 28 Şubat dönemine denk geldi. 1998’de girdim üniversiteye. Tam da 28 Şubat’ın alevli zamanlarıydı. Hiç düşünmeden kampüslerde, okullarda başörtümü açtım. Hiç direnmedim. Dışarıda da açabilirdim. Zihnen açmak dini açıdan benim için bir sorun olmaktan çıkmış olmasına rağmen dışarıda açmadım. Üniversiteyi bitirdim. Yüksek lisans ve sonrasında doktora da yaptım. Üniversiteye girmeden önceki dönemde çalıştığım için Fetö yaftasıyla üniversiteden ihraç edildim. O süreçten sonra kendisini dindarlıkla tanımlayan mevcut iktidarın kendisini cemaat olarak tanımlayan yapıyla karşılıklı ilişkilerinin dalgalı hali, iniş çıkışları ve buradaki toplumsal tezahürler ve ülkemizde yaşadığımız rezaletlerin karşısında hayatımdaki ilk travmayı yaşadım. Ben yani düşünün o kadar çilenin içerisinde, mesela eşimden boşandım, çok yoksulluk çektim, çocuklarımla yapayalnız hayat mücadelesi verdim. Bir sürü sıkıntı arasında hiçbir zaman travma kavramını kullanmadım. Ama kendisini din ve dindarlıkla tanımlayan bu iki yapının Türkiye toplumuna yaşattığı karanlık beni travmaya, korkunç bir psikolojiye sürükledi. Böyle bir durumda ne yukardan -Allah tarafından- ne de aşağıdan -insanlar tarafından- başörtülü olarak algılanmak istemiyordum. Yeniden kendi üstüme düşünmeye, yeniden hayatın üzerine düşünmeye, yeniden Allah’ın üzerine düşünmeye yöneldim. Benim üç dört senelik bir tesettürsüz hayatım var yani 50 yaşında bir kadının yaptığını düşünün. O kadın hayatı boyunca tesettürlü olmuş. Fakat tesettürü ben artık taşıyamaz hale geldim. O kadar severek, o kadar aşkla hayatımı atfettiğim ailemin sevgisini feda ettim. Eğitimimi feda ettim. Meslek hayatımı feda ettim. Severek gözümü kırpmadan uğruna bunca şey feda ettiğim örtüm artık benim için taşımaktan utanç duyduğum bir şey haline geldi ve fırlatıp attım onu. Benim acım öfke olarak ifade edilemeyecek kadar derin bir acı. Tanrı-insan ilişkisini bu kadar korkunç emellere alet edenlerin arasında benim fotoğrafım çekilmesin. Ben onlara dâhil değilim. Kendimi orada görmek istemedim. Bunu yaparken Allah’a da şöyle dedim: “Allah’ım hayatım boyunca yapayalnız bir insan olma pahasına da olsa böyle yaşayacağım. Sen

ne biliyorsan onu yaparsın. Sana itiraz edecek durumum yok”. Öyle de yalnızlığı seçtim. Çok mutluyum. “Ben dindarım” diyen insanın ahlaklı olduğu kabulüneydim. Allah’la buluşan bir insanın kötü bir ahlaka sahip olması bence imkânsızdı. Çünkü ikisi de bir arada olmazdı. Bir şey, aynı zamanda hem kendisi hem başka bir şey olamaz. Bu akıl ilkelerinden biridir. Sen hem dindar Müslümanım diyorsun hem dünyanın en büyük yalancısı olabiliyorsun. Sen hem dindar Müslümanım diyorsun hem alçaklığın binlercesini yapıyorsun. Bunun birinden biri yalandır. İkisi aynı anda olamaz. Gençliğimde babamın sözünü dinleseydim. Babamın elinde bir içki kadehi olduğu için maalesef onu hiç hesaba katmadım. Onun dediğini hiç dinlemedim, gösterdiği yola gitmedim. Çünkü onun elinde bir içki kadehi vardı ve kapalılarından nefret ediyordu. Dini öyle aleni yaşayanları sevmiyordu. Fakat benim babam ramazanda oturup Kur’an da okurdu. Dini o kadar indirgemedi. Bir Varlık örttün diye sevecek, örtmedin diye sevmeyecek, böyle bir şey yok.

Saçlarını bilinçli bir şekilde örtmediğini söyleyen Hafsa A. 27 yaşında başörtüsünü kullanmayı bırakmış:

14 yaşında 8. sınıfı bitirdikten sonra kapandım. Ergenlikten çıkıp kendi düşüncelerim oluşmaya başlayınca kapalı olmak istemediğimi fark ettim. Sonra sadece başım kapalıydı, bende düşüncesi yoktu ama benim için sonradan sadece kilolarımı örtme aracı olarak kullandığım bir şey oldu.

Hatice S.:

Başörtüsünü 12 yaşında adet gördükten sonra kullanmaya başladım. Çünkü inancımıza göre adet gören her kız çocuğunun günah defteri yazılmaya başlamıştır. Üniversiteye başladığımda başörtüsü yasağı vardı. Benimle birlikte birçok genç kapıda açıp, kapıda kapatıyordu. Bunun saçma olduğunu düşünerek açtım. Aslında fikir bazında da bir saç telinin insanı günaha sokacağına inanmamaya ve eleştirmeye başlamıştım. Siyasî olaylar bahanem oldu. 21 yaşında bıraktım.

Bir saç telinden hareketle düşünsel bir yolculuğa çıkan Hümanur D. görüşmemizin diğer sorularına verdiği cevaplarda bu yolculuğundan da bahsedecek:

İH Lisesi 1. sınıfta kapattım. 15 yaşındaydım. Liseye ilçede babaannemin yanında başladım ama sonra Konya’da annemin yanında devam ettim. Konya’daki okulum İHL değildi. Arkadaşlarım açtı. Kendimi dışlanmış, ezik gibi hissettim. “Cehennemde yanarsın, günah işliyorsun” dediler. Öyle örtmüştüm, sonra “yanacaksam yanayım” dedim, açıldım. “Beni bir saç teli için yakacaksa Tanrı hiç hayatımda olmasın” dedim. Bundan sonra sadece başörtüsünü değil dini ve Tanrıyı da sorgulamaya başladım. Yüce bir Tanrının benim saç telimle ne işi olabilir? Bu bana çok saçma geldi, bunları düşünmeye başladım. 19 yaşında açtım. Liseyi bitirmiştım.

26 yaşında bilinçli bir kararla saçını örten Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretmeni İnci F. yaşadığı değişim ateşinin kıvılcımını başlatan şeyin ilahiyat eğitimi olduğunu söylemiştir. Dini okumalarını sosyoloji, psikoloji ve tarih gibi farklı alanlarla besleyen katılımcımızın açıklamaları şu şekilde:

Aslında başörtüsünden vazgeçme sürecim ilahiyat alanında okumamla din, Tanrı, peygamber, vahiy, Kur'an ile ilgili düşüncelerimin değişime uğraması ile başladı. Öncesinde kendi dinimin tüm insanlar için hak din olduğuna, Tanrı'nın peygamberlerle melek aracılığı ile konuştuğuna, Kur'an'da buyurulan itikadi emirlere uymayanların ebedi cehennemde kalacağına inanırdım. Kendimi şanslı ve seçilmiş olarak görür, alttan alta bununla kibirlenirdim. Gençlik yıllarımda yaptığım felsefe, psikoloji, sosyoloji okumaları, dinler tarihine olan merakım ve edindiğim yabancı arkadaşlarım, komşularım benim inançlarımı yeniden sorgulamama sebep oldu. Geçen uzun zaman içerisinde din anlayışım değişti. Üniversitede ilahiyat okudum. Eğer okumalarımızı felsefe ile genişletmezsek yukarıda bahsettiğim kibirli Müslüman argümanlarını daha da kuvvetlendiririz maalesef. Ben bir peygamberle ve kitapla kurumsallaşmış dini yerel, tarihsel ve kültürel buluyorum. Bu sebeple Kur'an'ın ahkâm ile ilgili söylediklerini son derece yerel ve kendi tarihinde, sosyolojik yapısına uygun, harika, geçerli uygulamalar olarak görüyorum ama günümüz şartları için tüm insanlığa hatta özelde Müslümanlar için bile geçerli olmasının söz konusu olmadığını düşünüyorum. Düşünsenize, günümüzde değil Avrupa'da, Ortadoğu'da, Müslüman ülkelerde bile kadınlar artık ikinci eş olmak istemiyorlar. Geçimlerini sağlamak, diledikleri erkeklerle evlenip rahatsız olduklarında boşamak istiyorlar. Yani kısacası benim başörtüsü ile ilgili serüvenimin temelinde değişen din algım yatmaktadır.

21 yaşında başörtüsü kullanmayı bırakan İlahiyat mezunu Gamze A.:

Başörtüsünü üniversiteyi kazandığım yıl 17-18 yaşlarımda kullanmaya başladım. İlahiyat fakültesine gittiğimde beklediğim manzarayla karşılaşamayınca yaşadığım hayal kırıklığıyla beraber soğuma durumu gerçekleşti (okuldan, ibadetlerden, dindar insanlardan vs.) ve daha sonra "Madem ibadet etmiyorum ve dindar bir insan değilim artık, o halde neden her gün bu işlemi yapıyorum?" şeklinde sorgulamalar başladı. Bu sorgulamalar "Acaba bunu yapmak ne kadar mantıklı?" veya "Dinde gerçekten böyle bir şey var mı?" şeklinde sorulara dönüştü.

Başörtüsünü iki yıl kullanan Bilge S. şekilcilikten duyduğu rahatsızlıktan dolayı başörtüsünü bıraktığını söylemektedir:

Kapandığımda lise sondaydım. 17 yaş. Ben çok sorgulayan bir insanım, genel olarak kendimi öyle ifade etmek istemedim. Çok şüpheliyim, biraz fazla şüpheliyim. Şüpheli olmak bir taraf seçmek gibi, pek doğru karşılamıyor ama sorguluyordum. Müslümanlıktan çıkmak gibi bir düşüncem yoktu ya da dinimizi sorguluyordum ama hala kendimi Müslüman olarak tanımlıyordum. Bütün dinlerdeki şekli şeylere karşı tavrım oluştu. Şekli kuralların hala geçerli olduğu konusunda şüphelerim vardı. Biraz da Hz İbrahim'den etkilendim, çevremden çok etkilenmedim. Çevremde tepki alacağımı biliyordum. Açılmak çok normal değil.

Çok erken yaşlarda, 11-12 yaşında saçlarını örten katılımcımız Meryem C. yaşadıklarını şu şekilde anlatmaktadır:

İmam Hatip Ortaokuluna başladığım 11-12 yaşında kapandım. Küçük yaşta başlamıştım başörtüsü kullanmaya, bazen açıyordum bazen kapalıydım. Ailem ört ya da aç demediler, hiçbir baskı ile karşılaşmadım. Canım istediği zaman kapatıyor, istediğim zaman açıyordum. Bu 30 yaşına kadar devam etti. 30 yaşından sonra bir daha örtmedim. Açık olmanın bana daha çok hitap edeceğini düşündüm, öyle karar verdim.

Aile baskısıyla saçlarını örten Mihrace U. da 11-12 yaşlarında başörtüsü kullanmaya başladığını söyledi ve yaşadıklarını şu şekilde anlattı:

Zaten ben başörtüsüne hiç alışmamıştım, yaklaşık 20 senedir bu düşünce vardı bende. Yaşım ilerlemiş olup da kimsenin bana karışamayacağını hissettiğim zaman açmaya karar verdim. 25 sene başörtüsü kullandım ama başörtüsünü hiçbir zaman dini bir kural olarak görmedim. Zaten çok da muhafazakâr bir yaşantım yoktu. Açmadan önce Emre Dorman, Caner Taslaman, Edip Yüksel, Yaşar Nuri Öztürk hocaları dinledim. Onların görüşlerinden etkilenmiştim. Yaşım da büyümüştü ve çalışmaya başlamıştım. Ekonomik özgürlüğümü alınca kendi başıma ayakta kalabileceğimi fark ettim. Kendime olan saygım ve güvenim arttı. Artık kimse, ne annem ne de babam bana karışamayacaktı. Kendi kararlarımı verebilecektim. Benim de kimseye danışmadan karar verebilecek özgür bir irademin olduğunu fark ettim. 36 yaşında açmaya karar verdim. Eşim karşı çıktı ama ben de onun karşı çıkmasına karşı çıktım. Geri adım attı.

Kadınların üzerinde erkekler tarafından kurulan tahakkümün sebeplerinden biri de ekonomik şiddettir. Şiddet denince ilk akla gelen fiziksel şiddettir fakat şiddet “Kişinin, fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik açıdan zarar görmesiyle veya acı çekmesiyle sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel hareketleri, buna yönelik tehdit ve baskıyı ya da özgürlüğün keyfi engellenmesini de içeren, toplumsal, kamusal veya özel alanda meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik her türlü tutum ve davranış” ifade eder.²⁵⁵ Kadını erkeğe bağımlı kılan en önemli yaptırım aracı paradır. Ekonomik kazancın sadece erkeğin elinde olduğu ailelerde karşılıklı anlayış ve saygı açısından sağlıklı bir ilişki yaşanması güçtür. Çünkü ekonomi sadece toplumsal ölçekte değil ailelerde de iktidarın ve gücün kaynağıdır. Ekonomiyi elinde tutan erkek aile içi ilişkilerde kendi lehine kararlar alabilir. Ekonomik şiddet kadınların insan hak ve özgürlüklerinden faydalanmasının önüne geçen ayrımcılık türlerinden bizce en önemlisidir. Kadının gördüğü diğer şiddet türlerinin verdiği hasarı onarmak için ekonomik açıdan güçlü ve bağımsız olması gerekir. Kadınlar, Mihrace U. örneğinde olduğu gibi, ekonomik özgürlüğe sahip olduklarında erkeğin tekelinde olan iktidara ortak olabilmekte, fikirlerini özgürce dile getirebilmektedirler. Toplumsal cinsiyet, eğitim ve ekonomide uygulanan kısıtlamalarla kadın tarih boyunca düşünsel ve ekonomik olarak yoksullaştırılmış, önce ailesine sonra kocasına bağımlı hale getirilmiştir. Dolayısıyla günümüzde de devam eden bu hak ihlallerinin önüne geçmek ve yaşamında bir takım değişiklikler yapmak isteyen genç kadınlar öncelikle ekonomik özgürlüklerini kazanmak için mücadele vermektedirler. “Yalnız

²⁵⁵ Ailenin Korunması ve Kadına Dair Şiddetin Önlenmesine Dair 6284 Numaralı Kanununun 2. Maddesi <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6284&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (Erişim Tarihi:18.01.2022)

Yürümeyeceksin” platformunda paylaşılan bir mektupta ailesinden ve kaldığı yurttan gördüğü baskıdan kurtulmak için ekonomik özgürlüğünü eline almayı beklediğini söyleyen paylaşımcı hislerini şu sözlerle ifade etmektedir:

Eğer ekonomik gücüm olsaydı bunu yaşamayabilirdim. Ailem yetişkin olduğum halde ellerindeki maddi gücü beni tutsak kılmak için kullanıyor... Geleceğim karanlık. Yine de asgari ücretle olsa da ailemden bağımsız bir yaşam kurmanın hayaliyle yaşıyorum. O gün ne olacak? Paralarına ihtiyacım olmadığına, beni nasıl tekrar tutsak edecekler? Fiziksel şiddet kullanarak mı, ölümle tehdit ederek mi? Yaşamadığım şeyler değil çünkü.²⁵⁶

16 Yaşından 26 yaşına kadar başörtüsü kullanan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni Atiye T.:

Başörtüsünü bırakmak istemem biraz da çevremden dolayı oldu. Başörtülü kadınların ahlaksız davranışlarından irite oldum. Ahlakın daha önemli olduğunu gördüm. Allah'ın beni başım açık diye yakacağına inanmıyorum, bu kadar zalim olamaz.

Rana K.:

6, 7 yaşlarındaydım başörtüsünü ilk kullandığımda. 23 yaşında evlendim. Evlendikten bir ay sonra başörtüsünü kullanmayı bıraktım. Bu süreç nişanlanmamla başladı. Nişan çekimlerinde başörtüsü kullanmamıştım, saçlarımı yaptırmıştım. Nikâhta da aynı şekilde saçlarım açıldı. Eşimin ailesi açıldı. Kayınvalidem ve kız kardeşi böyle daha güzel olduğumu, istersem başörtüsü kullanmayabileceğimi söylediler. Bu benim için ilk deneyim olmuştu ama bundan hoşlanmıştım. Çünkü ben kendi isteğimle değil çok küçük yaşından beri babamın baskısı yüzünden saçlarımı kapatmıştım.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni Sibel S. 11-12 yaşlarında örtünmüş. Yaşadığı değişimin ilahiyat öğrencisiyken tanıştığı bir ekolle başladığını söyleyen katılımcımızın “Başörtüsünden vazgeçme süreci nasıl başladı ve nasıl devam etti?” sorusuna verdiği yanıt şu şekildedir:

İlahiyatta okurken tarihselci yaklaşımla tanıştım. Bu yaklaşımda kutsal metinlerin farklı farklı yorumları ile karşılaştım ve orada örtünme ayetlerini farklı yorumlayan hocalarla karşılaştım. Ayetlerin farklı yorumlarını daha önceden Yaşar Nuri Öztürk'ten veya birkaç farklı hocadan da duyuyordum. Ama tarihselcilikte karşılaştığım o yöntem benim ‘Evet, ayetler böyle de okunabilirmiş, klasik bana anlatıldığı gibi anlaşılabilirilmiş.’ anlayışı geliştirmeme neden oldu. Ondan sonrasında kendi kendime bunun üzerine düşünmeye başladım. Uzun süre zaten yöntemi anlamaya çalıştım. Bu yöntem ne yapmaya çalıştı ve ayetleri nasıl yorumluyor? Bilimsel bir geçerliliği var mı bu bakış açısının? Bunların üzerine çok uzun süre düşündüm, araştırmalar ve okumalar yaptım. Fikirlerimin, düşüncelerimin ve inancımın oturması için aynı zamanda çevremden alacağım tepkilere de hazır olmak için başörtüsünü açmaya karar verdikten üç yıl sonrasına kadar da bekledim. Fazlur Rahman'ın

²⁵⁶ Hikayenin tamamı için bkz. <https://yalnizyurumeyeceksin.com/2022/01/11/bu-mektup-yalniz-yurumeyeceksin-oznelerinin-ortak-sesidir/> (Erişim Tarihi 21.01.2022)

tarihselciliği beni çok etkiledi. Fazlur Rahman mesela faiz/riba konusunu, çok evlilik meselesini çok başka ele alır. Sonrasında “Benimle ilgili yani kadınla ilgili bakış açısı nasıl?” diye düşünmeye başladım. Sonra da Türkiye'den, yanlış hatırlamıyorsam o dönemde İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanıydı, bir fıkıhçı bayan hoca ile karşılaştım. Bir röportajını dinledim. Hoca fıkıh profesörü ve başörtüsü ayetlerinin emir olmayabileceğini, çünkü emir sigasıyla gelmediğini, Arapça literatürde bunun tavsiye sigasında geldiğini çok açık bir şekilde anlatıyordu. Bu yorum beni çok etkiledi, seçici uyuşum meselesi. Çünkü ben hayatım boyunca baskıdan ve erkek egemenliğinden çok rahatsızlık duymuş bir insanım. Sonra bu konularda okumaya başladım; “Gerçekten din erkek kurgusu olan bir şey mi?” sorusu üzerine çok kafa yordum. Bir iki günlük veya haftalık bir süreç değil bu yıllarımı aldı.

İlahiyatçı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, araştırmacı yazar ve gazeteci Dr. Sultan Neval Ş.:

17 yaşındaydım. Üniversite sınavlarına hazırlanıyordum. Dine merak sardım (ki herhangi bir yönlendirme, baskı, çevrede örnek olmamasına rağmen) ve bu merakın en iyi fakültesinde giderilebileceğini düşündüğüm için Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini tercihlerim arasına koydum. Kazandığımı öğrendiğimde “öyle olması gerekiyor herhalde” diyerek başörtüsü ve manto aldım (sene 1993). Fakülteye başladığım yıl Arapça hazırlık okudum. Düz lise mezunu olduğum için Arapça alt yapı olmadığı için hazırlık sınıfını tekrar ettim. Birinci sınıfa geçtiğimde İslam İlimleri dersleri başladıktan sonra Prof. Dr. Hüseyin Atay'ın öğrencisi oldum. İslam dininde “başörtüsü emri” olmadığını, bunun aidiyet duygusu kullanımı ile siyasi tercihlerde bir bayrak yapıldığını öğrendim ve fark ettim. Yaşam biçimi olarak bu siyasi ve bayraklaşmış simgenin hayatımın geri kalanında beni ifade eder tarzda yaşamımda olmasını istemedim ve birinci sınıfın sonunda beni daha iyi anlatacak bir giyim tarzı seçme kararı aldım (19 yaşındaydım).

Şeniz C. 15 yaşında başörtüsü kullanmaya başlamış. Başlarda iş sektöründe yaşadığı sıkıntılardan dolayı başörtüsü kullanmayı bıraktığını belirten Şeniz C. sonrasında yaşadığı zihinsel değişimi araştırmamızın ilerleyen bölümlerinde Tanrı tasavvuru ve ahlak konularıyla ilgili sorulara verdiği cevaplarla anlatıyor. Katılımcımızın “Başörtüsünden vazgeçme süreci nasıl başladı ve nasıl devam etti?” sorusuna verdiği yanıt şu şekildedir:

Açıkça söyleyeyim başörtüsü takıp da diğer ibadetlerimi, mesela namaz gibi, çok da gerektiği gibi yapmıyordum. Ama tek düzenli yaptığım şey başörtüsü takmaktı (gülüyor). Yani dışarı çıkarken veya yabancı erkek geldiğinde başörtüsü takmaktı yaptığım tek şey. Onun dışında yaptığım dini bir eylem yoktu. Dediğim gibi zaten başörtüsü takarken de normal hayatımı yaşıyordum. Boşandım. Evliliğim bittikten sonra yaşadığım şehirde iş bulmakta zorlandım. Çünkü insanların başörtüsüne karşı bir önyargıları vardı ve iş sektörü o dönemde başörtüsünü kaldırmıyordu. Neden mi? Çünkü insanın yapabileceği işe engelmış gibi, kendini kanıtlamasına engelmış gibi görünüyordu. Başörtüm olduğu için yapabileceğim iş potansiyelinin çok daha

altında iş konumlarında çalıştım ve orada bile başörtüsünün bana engel olduğunu gördüm. Yavaş yavaş başörtüsünden eşarbı farklı bağlama yöntemlerine geçtim. Mesela enseden bağlamaya başladım. Sonra yazın başörtüyü arkadan bağlamaya, kışın da şapka kullanmaya başladım. Bu şekilde yavaş yavaş çevremi alıştırdım. Kendim zaten tak diye çıkarabilirdim açıkça söyleyeyim. Buna zihnen hazırdım. Çevremdeki insanların ve öncelikle ailemin tepkisini almak istemiyordum. Çünkü o süreçte ailem daha dindar ve muhafazakâr yaşamaya başladı. Annem kapandı. Onlarla bir münakaşaya veya bir zıtlaşmaya gitmek istemedim. Yavaş yavaş yaptım. Netice olarak 35 yaşında başörtüsünü çıkarttım. 10 seneye yakın oluyor çıkartalı.

Örf ve adetler gereği erken yaşlarda başını kapatan Zehra Ş. başörtüsünü kullanmamayı tercih ettiğinde 29 yaşındaydı:

11-12 yaşlarındaydım. Kur'an kursuna gittiğimde başımı kapattım. Benim ilk kez başörtüsü kullanmayı bırakmanın sebebi eşimdir. İlk kez diyorum, çünkü bu deneyimi iki kere yaşadım. Eşim benim başımı açmamı istedi, ben de bunu reddettim, o da gitti saçı açık bir kadınla beraber yaşamaya başladı. Uzun süre yuvamı kurtarmak için mücadele ettim, olmayınca saçımı açtım. Bu benim için çok zor bir karardı, çok zor bir süreçti. Eşimde olumlu bir değişim olmadı. Diğer kadından vazgeçemedi, boşandık. Ben üç çocuğumla hayatta kalma mücadelesine girdim. Boşandıktan sonra başımı kapattım ama başörtülüken iş bulmakta güçlük çektim. Bulduğum işte başımı açmam gerektiği söylendi, zaten çok zor iş bulmuştum, “bizimle çalışacaksan başını açacaksın” denildi. Bir müddet işyerinde açtım, dışarıda kapattım. Bu durum hem benim ruh sağlığımı bozdu, ikili bir yaşam sürüyormuş gibi oldum, hem de çevremden de tepkiler aldım. Başımı kapattım ama çalıştığım iş yerinde, sosyal çevremde eleştiriler tepkiler hep devam etti. İnsanların yorumlarından yorulmuştum. İnsanların beni ve başörtüsünü sorgulamalarından hoşlanmıyordum. Başörtüsü kullanan kadınların kıyafetleri, yaşam tarzları hakkında herkesin söz sahibi olması beni üzüyordu. Başörtülüyseniz herkes sizin yaşam tarzınıza bir şekilde karışma hakkını kendinde buluyor maalesef. Müslümanların bana yaptıkları bu eleştirilerden kurtulmak için başörtüsü kullanmayı ikinci kez bıraktım.

Zehra Ş. diğer katılımcılarımızdan farklı olarak eşinin isteğiyle saçlarını açmıştır. İlk aşamada eşinin isteğini reddeden Zehra Ş. eşinin başörtüsü kullanmaması için yaptığı baskılar ve tehditler karşısında ‘yuvasını kurtarmak’ için saçını açma konusunda yaşadığı manevi güçlüğü rağmen sabredip evliliğini devam ettirmek istemiş ve başörtüsünü bırakmıştır. Ataerkil sistem ve geleneksel toplumsal cinsiyet temelli rol dağılımında kadın erkeğin iktidarı karşısında boyun eğen, itaat eden taraftır. Erkeğin isteklerini karşılama, aile düzenine uymayacak aykırılıklarını affetme, her ne yaşanırsa yaşansın evliliği ömür boyu devam ettirme vazifesi kadına yüklenmiştir. Zehra Ş. eşinin kendisini aldatmasını affetmiş, ilaveten inancına ters olan bir durumu rızası olmadığı halde kabul etmiştir. Bir taraftan geleneksel aile içerisinde büyüyen kadının süregelen anne/kadın rollerinin Zehra Ş.’ye aktarılması, diğer taraftan toplumumuzda boşanmış kadına karşı olumsuz tutumlar ve değer yargılarıyla baş etme ve belki de en zahmetlisi kendi başına ayakta durmak için ekonomik açıdan

karşılaşacağı zorluklarla mücadele etmede kendini zayıf hissetmesi Zehra Ş.ye bu zor kararı verdirmiştir.

Katılımcılarımızda başörtüsü kullanmaya başlama yaşı farklılık göstermekle birlikte bu genellikle İslam dininde ‘bulûğ çağı’ denilen çocukluktan ergenliğe geçiş döneminde gerçekleşmiştir. İslam dinine göre kızlarda alt yaş sınırı 9, üst yaş sınırı 15 olarak belirlenen bulûğ dönemine ulaşan kişiler dini sorumluluklardan muaf değillerdir.²⁵⁷ Artık bu yaşlara gelen her Müslüman genç imanı kalp ile tasdik, dil ile ikrar etmeli ve ibadetlerini yerine getirmelidir. Katılımcılarımızın örtünme yaşına ilişkin bilgilere baktığımızda 12 kadının 7-15 yaş aralığında ve 8 kadının da 16-22 yaş aralığında başını örttüğünü görmekteyiz. Çoğunluğu dindar bir aileden gelmelerine rağmen başörtüsü konusunda baskı görmediklerini ifade etmişlerdir. Fakat katılımcıların “Özendirildim”, “Kuran Kurslarına veya İmam Hatip okullarına gönderildim”, “dini bilgiler verildi” gibi ifadelerine bakılırsa çocukların dini bilgi ve ibadetler konusunda bilinçlendirilmekten ziyade yönlendirildiğini söyleyebiliriz. Ebeveyninin sevgisini, ilgisini ve onayını bekleyen çocuk onların neden hoşlanacağını çözümler ve o yönde uygulamalara başvurur. Ailelerinin başörtüsü veya tesettürle ilgili tutumlarını bilen görüşmecilerimizin küçük yaşlarda (7-15) verdikleri örtünme kararı daha çok aile onayı kazanmak adına verilmiş bir karar gibi görünmektedir.

Katılımcılarımızın başörtüsü kullanmayı bırakma yaşlarıysa 18 ila 52 yaş aralığında değişmektedir. Ergenlik dönemi Unesco tarafından 15-25 yaş aralığı olarak kabul edildiği²⁵⁸ için biz de katılımcılarımızı bu kabule göre değerlendirdik. 10 katılımcı 18-25 yaş aralığında, 10 katılımcımız da 26-52 yaş aralığında başını açmıştır. Ergenlik dönemi kişinin çocukluk döneminin bittiği bir takım fiziksel değişikliklerle başlar. 20’li yaşlarda zihinsel, ruhsal, sosyal ve kültürel özelliklerin büyük bir kısmı kazanılmış olur.

2.5. Yaşanılan Zorluklarla Başa Çıkma, Sosyal Medyada “Yalnız mıyım?” Taraması

Her insan hayatının belli dönemlerinde bir takım zorluklar yaşar ve bunları aşabilmek için bazı kritik kararlar almak durumunda kalır. Yaşanılan bu zorlukların üstesinden gelebilmek için geliştirilen stratejiler herkeste aynı olmaz. Olumlu benlik algısı, gelişmiş bir iletişim yeteneği, seçenekleri analiz edip değerlendirme gibi pozitif özelliklere sahip insanlarda bu süreç daha sağlıklı ilerler. Kişi bu süreci kendi başına veya güvendiği, kendisine cesaret veren bir yakınının desteğiyle atlatabilir. Ayrıca derin duygu ve düşüncelerin yoğun yaşandığı kritik karar zamanlarında kişilere kendisiyle aynı hisleri paylaşan insanların varlığı da güç verir, onları rahatlatır. Çalışmamıza katılan görüşmecilerimizin başörtüsü kullanmama kararıyla sonuçlanan bu süreci yalnız geçirip geçirmediklerini, yakınlarından bir destek alıp almadıklarını veya sosyal medyada bir duygudaş taraması yapıp yapmadıklarını

²⁵⁷ T.D.V.İslam Ansiklopedisi 6.cilt s.413-414, İnternet erişim sayfası <https://islamansiklopedisi.org.tr/bulug> (Erişim Tarihi.23.01.2022)

²⁵⁸ Mustafa Koç, Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı : 17 Yıl : 2004/2, s.233

öğrenmek için 2 soru yönelttik: 1. “Karar aşamasında yalnız mıydınız”? 2. “Sizin gibi başörtüsü kullanmayı bırakan kadınların fikir ve duygularını paylaştıkları “Yalnız Yürümeyeceksin” adlı bir internet sitesi var (<https://yalnizyurumeyeceksin.com/>). Bu internet sitesinden haberiniz var mı”? 20 görüşmeciden 12’si karar aşamasında yalnız olduğunu söyledi. Yalnız olmadıklarını söyleyen görüşmecilerimizin çoğunluğu ailesinden destek aldıklarını söylediler. Yukarıdaki sorulara verilen cevaplar şu şekildedir:

Cemre T.:

Kapalı bir arkadaşşıma danıştım. O da kendisi iş hayatında sıkıntılar çekmişti bu konu ile ilgili. Burası Türkiye, Müslüman bir ülke ama iş bulma konusunda başörtülüler hala sıkıntı çekiyorlar. Belki de benim yaşadığım yerde (İzmir) böyle sıkıntılar daha çok. Başka yerler hakkında bilgim yok.

Ebru Ö.:

Eşim ve ablası yanımdaydı.

Sosyolog akademisyen Doçent Dr. Feride G.:

İki kızım vardı. Küçük kızım sosyolojiye gitmişti. O süreçte açıldı, kapandı. Küçük kızımı imam hatibe gönderdim. Lise döneminde dinini öğrensin diye ve öğrendi de zaten. Bu olaylar olmadan söylemişim kızıma, sosyolojiye giderken bu karar senin önüne her zaman için çıkacak. Sonra açıldı. Küçük kızımınla benim kafalarımız çok benzerdir. Kızım benden 56 gün önce açılmıştı. Tabi çocuklar benim açılma kararımı öğrenince çok şaşırıyorlar. Benden böyle şey beklemiyorlardı. Düşünün yani saçımı sıfıra kazıdım. O günü ben hiç unutmuyorum. Benim hayatımda yaşadığım ilk travmadır. Hayatımda o kadar ağır şartlar altında yaşadım. 16 sene evliliğimde bir mağarada yaşadım. İnsan yerine konulmadığım o dönemlerde hiçbir zaman travmatik bir duygu yaşamadım. Ama şimdi saçımı kazıttım. Ben bu tesettürle yaşayamıyorum, aynalara bakamıyorum, yürüyorum, bütün vücudum kan ter içinde kalıncaya kadar yürüyorum. İçimdeki acıyı atmak için. Ama gitmiyor. Düşün altında kalıyorum dakikalarca, gitmiyor. Bir gün saçım öyle kazıtmış halde, üstümde ev elbisesi var. Kalbime bir el dokunduğunu hissettim ve kendimi balkona attım. 4. katta oturuyordum. Yarı belime kadar balkondan sarkarak “Bütün dünya ben böyleyim artık. Beni gör!” diye haykırmak istedim. O an içerisinde o el beni özgürleştirdi. Bu bilimsel olarak nasıl tanımlanır bilemiyorum ama bir el benim kalbime dokunarak “yürü” dedi. O an içerisinde kendimi balkona attım. O gün aile danışmanlığı yapıyorum. Bir kadın ve bir erkek danışanım vardı. Karşılıklarına öylece çıktım. Çocuklar falan şaşırıyor. Anneme ne oluyor? Aklını mı kaybediyor? Normal mi bu durum? Sonra o gün akşam olduğu için dışarı çıkamadım ama ertesi gün hemen kızlarıma dedim ki, “hemen dışarı çıkıyoruz”. “Anneciğim, düşünün ben sosyal medyaya açık fotoğrafımı çok zor koymuştum” dedi. “Hayır” dedim. “Sen gelmezsen ben gidiyorum” dedim. Gittik. Kemeraltı’nda kafam o şekilde bir börekçiye oturduk. Fotoğraf çekindik, orada ilan ettim ve ancak o zaman rahatladım. İlk gün müsait olsaydı o gün çıkacaktım ama akşam vakti gitmeyi uygun bulmadım.

İlahiyatçı Gamze A.:

Karar aşamasında yalnız değildim. Arkadaşlarım ve ailemle istişare halindeydim

Rana K.:

Eşim, ailesi ve kendi kız kardeşim yanımdaydı. Onlarla paylaştım. Bana saygı duydular.

İlahiyatçı ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni Sibel S.:

Duygusal destek anlamında o dönemde bir tek eşim ve kız kardeşim çok destek oldu. Bir de bir arkadaşım var ilahiyatçı, o, ‘Sen ne yaparsan her zaman arkadayım. Nasıl karar alırsan al sen benim için aynısın.’ dedi. İlahiyat camiasından yakın bir arkadaşım vardı, onunla tartışmıştık. Ailece görüştüğümüz yine ilahiyatçı bir arkadaşım da aynı tepkiyi gösterdi; ‘Bunu çok iyi düşünmelisin. Bu öyle yapboz bir konu değil ve hayatını çok etkileyecek. İyi düşün ama tabii ki de sen nasıl istersen öyle olacak ama günaha girdiğini de bil’ diyerek bana görüşünü bildirmişti.

İlahiyatçı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, araştırmacı yazar ve gazeteci Dr. Sultan Neval Ş.:

En büyük desteği ailemden gördüm. Hatta babamın başörtüsü takma kararına sevindiğini bildiğim için, bundan vazgeçtiğimi ona nasıl söyleyeceğimi bilemiyordum. Bir gün çok gereksiz bir konuda kişiliğimin aksine çok fevri bir çıkış yaptım ve babam neden bu kadar gergin olduğumu sordu. Asıl sebebin istemediğim, gerekli bulmadığım bir şeyi yapıyor olmamdan kaynaklı olduğunu söylediğimde babam benim için tarihi olan şöyle bir cevap verdi : “Ben kızımın gözünden akan bir damla yaş için dünyayı yakarım, bir buçuk metrelik bir bez parçasının onu üzmesine izin veremem. Yarın tatile çıkıyoruz, git mayonu, deniz kıyafetlerini al”.

Zeynep E.:

Hayır yalnız değildim. Yanımda benimle aynı fikirde olan ve başörtüsü kullanmayı bırakan bir arkadaşım daha vardı. Birbirimize bu süreçte çok destek olduk.

“Yalnız Yürümeyeceksin adlı internet sitesinden haberiniz var mı?” sorusuna sadece 1 katılımcı (Sibel S.) “Evet” cevabını vermiştir:

Evet biliyorum. Bir ara takip ettim ama sonra bunun çok çığırından çıkmış ve amacını açmış bir şey olduğunu düşünmeye başladığım için takibi bıraktım. Sanki orada başörtüye verilen tepkiler üzerinden Müslümanların ve İslam'ın dövülmeye çalışıldığını hissettim. Bu bana göre çok yanlış. Çünkü örtünüzü açıyorsunuz. Müslüman bir ülkedesiniz ve genelde hep örtülü yaşadırıysanız çevreniz örtüyü destekleyen bir çevreyse örtüyü açmanız çok ciddi bir eylemdir, bir başkaldırı eylemidir. Bu tepki çok doğal. Aşağılanma, hatta hakaretler bile oluyor. Biliyorsunuz. Ama ben bu tepkileri doğal görüyorum. Bunlar doğal tepkiler bence. Hakları yok, yok ama tepkiler gelebilir. Bu tepkileri göze almak lazım. Orada bunların deşifre edilmesinden rahatsızım.

Belli bir çevrenin de belli bir çevreyi ötekileştirdiğini düşünüyorum. Başörtüsünü açmaya karşı bir çevre de olabilir, olmalıdır ya da vardır bunu da yadsımamak lazım. Ben bu yadsımayı ve onları ötekileştirmeyi kabul etmiyorum yani kutuplaşmamalı insanlar. Çok düşünüyorum bunu. Çünkü sen burada reaktif bir eylem yapıyorsun. Senin yaptığın eyleme çok ciddi tepkiler ve karşı saldırılar geleceğini bilerek göze alarak bir eylem yapıyorsun. Aslına bakarsan anarşik de bir tavidir bu. Bunun karşılığında böyle tepkiler olunca da buna çok şaşırarak, bunu deşifre etmek filan, bilemiyorum bana çok mantıklı gelmiyor. O platformlara hiçbir zaman katılmayı tercih etmem.

2.6. Başörtüsüz İlk Gün

Başörtüsü kullanmayı bırakan kadınlar için muhtemelen en heyecan verici şey başörtüsüz geçirilen ilk gündür. Çünkü yaşadığınız içsel bir değişimin ardından dışsal, görünür bir değişim yapmak ve bunu topluma bir nevi sunmak için en önemli kısmı olsa gerek. Düşünceler değişir fakat onları dillendirmediğiniz takdirde kimse bilemez, fakat konu tesettür olunca düşündüğünüz ya da inandığınız gibi yaşamak istediğinizde bunu insanlar siz söylemeseniz de göreceklerdir. Biz de hissedilen duygu durumlarını anlamak için katılımcılarımızdan başörtüsüz ilk günlerini anlatmalarını istedik.

Ayşegül G.:

İlk gün herkes bana bakıyor gibi geldi. Sanki bir eksiklik, bir tuhaflık var gibiydi. Her an biri bir yorumda bulunup eleştirecek gibi. Öte yandan ben çok rahattım, çünkü başörtüsünü Allah'ın emri olduğunu düşündüğüm için takıyordum ve hep zorlanıyordum, sevmiyordum zaten, eziyet gibi gelirdi, kafamda bir ağırlık gibi.

Berrak K.:

Tuhaf hissediyor insan. Hani şundan dolayı, sürekli olduğu için bir alışkanlığın oluşuyor. Mesela düşünsene, sen diyelim ki 30 yaşındasın. Hayatının 25 senesinde sürekli pantolon giyerek dışarı çıkmışsın. Her gün pantolon giyiyorsun. Diyorsun ki hayır etek giyeceğim, hani bunun gibi bir farklılık. Aslında kıyafette bir farklılık oluyor. Tamamen giyim kuşam değişiyor. Orada örtüyor açıyorsun ve onun dışında dini açıdan herhangi bir sorumluluk hissetmedim. Bir huzursuzluk hissetmedim. Sadece farklı hissettim o kadar. Bu da çok normal bir şeydi. Değişimin bir parçasıydı. Benim için çok normaldi.

Sosyolog akademisyen Doçent Dr. Feride G.:

Saçımı sıfıra vurdurduğum gün ilk günüm değildi. Saçımı sıfıra vurdurdum, sonra 10-15 gün öyle tesettürün altında durdum. O benim "açsam mı açmasam mı?" diye kendi akışına bıraktığım süreçti. Saçımı kestirdim, sanki başımdan çıkan yeni saçlarımla birlikte yeni bir Feride'nin inşasıydı o 10-15 gün, ama o yenilik nasıl olacaktı, çok da bilmiyordum. Fakat tesettürden çıkmak istiyordum ve çıkamıyordum. Başımı kazıyayım, öylece çıkayım gibi

bir plan dâhilinde değildi bu olay. Başımı kazıdım, bundan 10-15 gün sonra pat diye plansız programsız balkona attım kendimi. Tesettürsüzlüğü önce kendime sonra bütün insanlara ilan etmek istedim. Kalbim çoktan çıkarmıştı. Örtü benim için işlevini kaybedeli bayağı birkaç sene olmuştu. Akademide öğrencilerimin karşısında da tesettürlü olmaktan rahatsızlık duyuyordum. Çünkü çocukların iktidarı eleştirmesi, günlük toplumsal Türkiye sorunlarını eleştirmeleri mümkün görünmüyordu. Tesettürle çocuklara müspet bir mesaj veriyordum. Çocuklarla eleştirel konuşma hiçbir şekilde olmuyordu. Vize, final her neyse, hoca bize 10 puan 20 puan verecek vs. ama çocukların ağzından en ufak bir eleştiri alamıyordum. Bunun nedeni benim tesettürlü oluşumdu. Çünkü çocuk korkar. Karşılarında tesettürlü bir kadın var. Nasıl eleştirecekler? Zincirleri nasıl kıracaklar, dini nasıl eleştirecekler? Çocuklar korkar. Sosyoloji demek tartışma demektir, eleştirme demektir.

Hatice S.:

Fazla tedirgin olmadım, zira okulda zaten açıyordum. Ama yine de tanıdığım insanlarla karşılaşmak istemedim.

Hümanur D.:

Kendimi çok rahat hissettim. Mutluydum. Günaha girdim düşüncesi ve herhangi bir şekilde huzursuzluk hissetmedim.

İlahiyatçı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni İnci F. :

Kendimi olduğum gibi hissetmenin mutluluğunu yaşadım. Çünkü başörtüsü ve onu tamamlayıcı kıyafetler bana bir görüşü temsil eden veya bir gruba dahiliyet hissettiren üniforma gibi geliyordu. “Ben ben değilim, şu görüşe sahibim, şu gruba aitim” dermiş gibi beni benlikten alıkoyan bir elbise gibiydi. Bundan vazgeçtiğim gün artık "ben" "bendim" ve tuhaf ama kendimi özgür hissettim. Tuhaf diyorum, çünkü ne esirim ne köle. Sanırım toplumun oluşturduğu zihinsel bir kölelik bu. Bu duyguyu anlayabilmek için deneyimlemek gerekir. Bu psikolojik rahatlamanın yanında ayrıca fiziksel bir rahatlama da yaşadım, çünkü sıcak havalarda çektiğim eziyet çok anlamsızdı. Yıllar sonra rüzgârı saçlarımda ve boynumda hissetmek o serinliği yaşamak ayrı bir keyifti.

İlahiyatçı Gamze A.:

Açılma sürem aşamalı oldu. Önce kendimi denedim, ne hissedeceğimi görmek istedim. Müthiş bir rahatlıktı. Hapishaneden kurtulmuş gibiydim. Ailemle beraber bir tatil yerindeyken gerçekleştirmiştim başta. Sonra cesaret edemedim fakat bu beni psikolojik anlamda etkileyince kesin kararımı verdim ve açıldım. O gün “Benden daha önemli değil insanların sözleri” diye düşünerek kimseyi umursamadan dışarı çıkıp ilahiyata gitmişim.

Bilge S.:

Yalnızdım evde kimse yoktu. Dışarıya çıktım, okuluma gittim. O gün de arkadaşlarım gelmemişlerdi. Yalnızdım derse girdim. Kendimi daha özgür hissettim yani bilmiyorum bu düşünceden ayrı olarak özgürlük şeklinde ifade edebilecek bir şey değildi belki ama ben öyle hissettim.

Mihrace U.:

“Bugün artık başımı kapatmak istemiyorum.” dedim. “Kulaklarımı tıkayacağım, kendimi üzmeden günümü bitireceğim.” dedim. Rahat bir 15 gün kendi kendime sürekli telkin yaptım, terapi yaptım. Kimseyi, hiçbir eleştiriyi dinlemedim. İlk günüm çok rahattı, kendimi çok mutlu ve özgür hissediyordum.

İlahiyatçı, Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmeni Atiye T.:

İlk gün kendimi tanıyamadım, çünkü yıllardır başörtülüydüm. Çevremde, komşularımın arasında çok dedikoducu vardı. Beni görürler, yakalanmayım diye farklı yolları kullandım bir kaç gün. Kendimi başörtüsüzken daha çok sevdiğimi ve beğendiğimi fark ettim. Çok kolay bir şekilde atlattım, saçımı kestirdim, süslenmeye başladım.

İlahiyatçı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni Sibel S.:

O gün kuaföre gittim. Saçlarımı kestirdim, boyattım, hem de kızıla boyattım ve makyaj yaptım. Okulda öğrencilerin olmadığı bir döneme denk getirdim. Çünkü lisede çalışıyordum ve bununla ilgili çocuklara açıklama yapmak istemedim açıkçası. O dönem eşimin işi nedeniyle İstanbul'a taşınıyorduk. Ramazan'dı ve arkadaşlarla toplu yemeğe gidecektik. Eve başörtülü gittim. Evim sessiz sakin bir mahallede. Sonra başörtümü açıp akşam yemeği için hazırlandım. Giyindim, süslandım ve çıktım yola. Yokuştan aşağı inmem gerekiyor da... Nasıl? Otobüs durağına kadar bacakların dolandı birbirine. Çok tuhaf hissettim. “Bana bakıyorlar mı acaba? Nasıl görünüyorum? Nasıl hissediyorum?” falan, bunları çok takip ettim. Hatırladığım şey rüzgârın saçlarımdan geçiydi, çok hoşuma gitti, çok heyecanlandım ve ağladım. Gözyaşlarımı tutamadım, çok duygulandım. Çünkü uzun yıllardan sonra ilk defa kendimi çocuk gibi çok iyi hissettim. Güzeldi, çok güzeldi benim için. Sonra otobüse bindiğimde hissettiğim şey şuydu: dünyayı fethediyordum yani çok çok güzel bir duyguydu. Başörtüsü problemlerinden okulu terk ettiğim günde de aynı şeyleri hissetmişim ilginç bir şekilde. Acı da hissettim bir taraftan, çünkü 26, 27 yıl başörtülüydüm. Bu kendi tercihimdi, bunun için hayatımda çok büyük değişiklikler yapmak zorunda da kaldığım zamanlar olmuştu. Aynı şeyleri tekrar yaşıyordum, bu sefer tam tersi hareket ederek, bu da çok ilginç gelmişti. Bunları düşünene düşünene gittim. Gördüklerine inanamadılar arkadaşlarım. Ben şaşkınlıktan sonra oturdum masaya, herkes bir sustu şok oldular. Solcu bir arkadaş çevrem var. Bir arkadaşım yüzüme dönüp, ‘ İnanamıyorum. Bu ne güzellik, çok değişmişsin, tanıyamadık. Hayırlı olsun.’ dedi. Kıyametler koptuğu yerler de oldu başka çevrelerden.

İlahiyatçı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, araştırmacı yazar ve gazeteci Dr. Sultan Neval Ş.:

Saçlarımın canlı olduğunu hissetmişim değen ilk rüzgâr ile. Başörtüsü veya bir din değil bir özgürlük seçtiğimi, kadın kimliğimi kimsenin fikrine terk etmeyeceğimi tüm iliklerime kadar hissetmişim. Saçlarımı tarayıp mayo almak için evden çıkarken sanki bir cezaevinin kapısında cezasını tamamlamış bir hükümlünün özgürlüğüne kavuşma anını yaşıyordum.

Şeniz C..

Öncelikle şunu söyleyeyim: kendimi çok iyi hissettim. Asla ve asla bir vicdan azabı duymadım. “Acaba günah mı oluyor? Dini açıdan kendime zarar mı veriyor? Yaralıyor muyum kendimi?” gibisinden hiçbir şüpheye kapılmadım. Çünkü o süre içerisinde belki biraz uçuk olacak ama dine bakış açım da değişmişti. Aslında önceden de sorguluyordum bazı şeyleri. Mesela en basitinden, evet, ben bir yaratıcıya inanıyorum. Bizi yaratan bir Allah var. Ona inanıyorum. Peygamberler de rehber olarak vardır ama Kur'an'daki ayetlerin, eğer ki indiyse, günümüze kadar değişmeden geldiğine kesinlikle inanmıyorum. Çünkü günümüz şartları ile mukayese ettiğimiz zaman aklımı kurcalayan çok şey oluyor. Bu soru işaretleri o dönemde de oluştu bende. Hani derler ya, “Kişilerin amelleri niyetlerine bağlıdır.” diye; eğer benim amelim niyetime bağlıysa koskoca yaradan, kâinatın sahibi benim bir saç telime veya vücudumun herhangi bir yerine takılıyor olamaz. O yüzden ben kendi iç dünyamda vicdan azabı falan hissetmedim.

Zeynep E.:

Açtığım ilk gün okula gittim ve çoğu kişi bana yaratık görmüş gibi bakıyordu. Tabi bunun yanında birkaç arkadaşım ise çok yerinde bir karar verdiğimi, bana destek olabileceklerini belirttiler ve bu beni çok mutlu etti. Onların vermiş olduğu destek bana fazlasıyla yetti ve beni psikolojik olarak rahatlatı. Okuldan sonra eve döndüğümde annem, babamın işten geldikten sonra çok kızacağını ve bu durumun büyük bir sorun yaratacağını söyledi. Babam eve geldi ve bizi şaşırtmadı. “Ne bu halin?” diye sordu ve ben de bundan sonra başörtüsü kullanmayacağımı söyledim. Babam bana içinde hakaretler de bulunan uzunca bir nutuk çekti. Tabi ki de tavrımdan taviz vermedim ve her şeyin başörtüsünden ibaret olmadığını, bildiğim kadarıyla babama anlatmaya çalıştım fakat bu önyargıyı kıramadım, yine de babamın tavrını değiştiremedim. Küskün bir vaziyette yanımdan öylece gitti.

Başörtüsü konusunda yaptığı araştırmada çoğu âlimin de dediği gibi “Başörtüsü Allah’ın emridir” sonucuna ulaştığını ve başörtüsünün farz olduğu görüşünü kabul ettiğini belirten Zehra Ş. başörtüsünü çıkarma kararını eşiyile olan ilişkisini düzeltmek ve yuvasını kurtarmak için verdiğini söylemişti. Başörtüsü kullanmama kararından dolayı Rabbine karşı kendini suçlu hissettiğini söyleyen Zehra Ş. başörtüsüz ilk gününü “Çok utandım. İnsanlardan kaçıyordum.” şeklinde özetlemiştir. Zehra Ş. gibi başörtüsünün farz olduğunu ve iş hayatındaki zorluklar yüzünden veya kendi istekleri doğrultusunda saçlarını açtığını söyleyen katılımcılarımızın cevapları şu şekildedir:

Cemre T.:

Tuhaf hissettim kendimi, kapalı olarak devam edemeyeceğim düşüncesi olduğu için ilk açıldığında bir burukluk oldu istemeyerek açıldığım için.

Ebru Ö.:

Biraz garipti. Saçlarımın arasından giren rüzgar beni üşütüyordu. Adana'daydım ve eşimin ailesinin yanında sanki hiç açılmamışım gibi normaldi her şey, o yüzden rahattım.

Hafsa A.:

Amcamlardaydım ve o gün eve dönecektim, İstanbul'dan Didim'e. Kimsenin yanında bu kararı alamayacağım için evden kapalı çıkıp sonra apartmanın kapısında açtım başımı ve öyle devam ettim. Biraz tuhaftı o kadar zamandan sonra dışarıya açık çıkmak ama hiç yadırgamadım bu durumu ya da utanmadım, çekinmedim, sanki hep öyleymişim gibi geldi, çabuk kabullendim, biraz da bunca yıldan sonra yapmak istediğim bir şey olduğu için özgür hissettirdi, benliğimi tamamlamışım gibi.

Rana K.:

Başımı açtığım ilk gün kayınvalidemle misafirlige gittik. İçimde bir huzursuzluk vardı. İnsanlar beni yargılayacakmış gibi geldi. Bir taraftan da kendimi rahat hissettim, olduğum gibiydim ve daha mutluydum.

Kendisini dindar olarak tanımlayan ve başörtüsünün Allah'ın emri olduğunu düşünen görüşmecilerimizin Allah'a karşı kendilerini sürekli günahkâr hissetmelerinin psikolojileri üzerinde yarattığı etkiler bütün hayatlarını etkileyen önemli bir problemdir. Suçluluk duygusu psikolojik anlamda "Yasanın ya da dinin yasakladığı ya da ahlaksal açıdan ayıp sayılan bir şey yapıldığı, toplumun ahlaksal normlarını ya da kişinin kendi standartlarını çiğnediği düşüncesinin yarattığı pişmanlık ve rahatsızlık duygusu."²⁵⁹ olarak tanımlanabilir. Allah'a kişisel bağlılığını içselleştirmiş dindar kişinin işlediği suç dini bir emri ihlal olduğunda Allah katında da günahkâr olacaktır. Sağlıklı bir dini eğitim almayan kişide bu suçluluk/günahkar olma hali bunalım, insanlardan kaçma, öfke, korku, değersizlik, kişinin kendi özsaygısını zedeleme gibi pek çok olumsuz psikolojik etkiye sebep olabileceği gibi ilahî lütuf, Allah'ın merhameti ve affediciliğinin ön planda tutulduğu bir dini eğitim alan kişide yaşanan suçluluk duygusu kişiyi toplumda kabul görmeyen davranışları yapmaktan uzak durma, diğerlerine karşı duygudaşlık besleme ve sorumluluk duygusunu arttırma gibi olumlu etkiler de sağlayabilir.²⁶⁰ Bu etkilerin oranı yetiştirilme tarzı ve dindarlığın derecesiyle yakından ilişkilidir. Kişinin suç olarak kabul ettiği yanlışın sorumluluğunu üstlenmesi ve duyduğu rahatsızlıkla yüzleşmesi ruhsal anlamda olgunlaşmasına katkı sağlar. Diğer taraftan kişinin tövbe ederek Allah'tan af dilemesi ve bağışlanacağı ümidi kişiyi motive ederek Allah'la ilişkisini geliştirmesine kaynaklık edebilir. Çünkü Allah'ın huzurunda yapılan samimi ve bilinçli bir itiraf ve yüzleşme ilahi teveccühün kazanılmasına vesile olacak bir adımdır. Allah'ı korkutan, cezalandırıcı bir hâkim olarak gören kişi kendisini de cezayı hak eden bir mahkum olarak kabul edecek ve değersizleştirecektir. Böylece günah kişiliği tahrip edici bir etkiye yol açacaktır. Fakat kişi Allah'ı seven ve merhamet eden bir yaratıcı olarak tasavvur ediyorsa bu sefer kendisini Allah tarafından sevilen, merhamet edilen olarak düşünecek ve sağlıklı bir benlik inşa edecektir. Burada Tanrı algısı ve benlik arasında bireydeki Tanrı tasavvuruna bağlı bir ilişki vardır.

²⁵⁹ Rasim Bakırcıoğlu, Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü, 1.Baskı, Anı Yayınevi, Ankara 2012, s.1200

²⁶⁰ Zohreh Khosravi, Din Eğitiminde Suçluluk ve Utanç, Talim Dergisi: Journal of Education in Muslim Societies and Communities, 2, s.5-22

Günümüzde pek çok Müslüman krediyle ev/araba alma veya iş kurma, alkol ve sigara tüketme gibi farklı konularda bu suçluluk/günahkârlık duygusunu yaşamaktadır. Tesettür konusunda da kendini Allah'a karşı suçlu hisseden katılımcılarımızdan Rana K. namaz ve başörtüsü gibi ibadetleri cezalandırılacağı korkusuyla yaptığını söyledi. Kendini samimiyetsiz olarak değerlendiren, bu yüzden de dindar olmadığını düşünen ve Allah'tan hala korktuğunu söyleyen Rana K. düşüncelerini şu şekilde açıkladı:

Benim Allah inancımda korku hissi hâkim. Çünkü karşıma geçip de Allah' la ilgili sevgi, şefkat, merhamet anlatan olmadı. Allah hep korkutularak anlatıldı. Hâlâ da korkuyorum. Başörtüsü takmazsan binlerce yıl yanacaksın, eğer namaz kılmazsan cehennemde sac üzerinde kılacaksın gibi sözlerle korkutulduk.

Meryem C. başörtüsünün farz olduğuna inandığı için Allah'a karşı mahcubiyet hissettiğini söyleyen bir diğer katılımcımız. Meryem C. başörtüsüz ilk gününü şu şekilde anlattı:

İlk günün benim için bir farkı yoktu, normaldi. Ben etrafımdaki insanlar için bir şey yapmam, kendimi nasıl mutlu hissedersen öyle davranırım.

Başörtüsüz ilk günlerini anlatan bazı katılımcılarımızın kendilerini özgür hissettiklerini söylemeleri bizi özgürlükle ilgili düşünmeye sevk etmiştir. Acaba kadınlara özgürlük duygusunu veren şey nedir? Bir zamanlar başörtüsü özgürlüğün sembolüken ve başörtülü olan kadınlar özgür/hür kabul edilirken şimdi başörtüsü takmayan kadının kendini özgür hissetmesi oldukça dikkat çekicidir. Üstelik bu kadınlar birkaç sene öncesine kadar başörtülüydü ve katılımcımız Sibel S.'nin, "Dünyayı fethediyordum yani çok çok güzel bir duyguydu. Başörtüsü problemlerinden okulu terk ettiğim günde de aynı şeyleri hissetmişim ilginç bir şekilde" sözleriyle ifade ettiği gibi her iki durumda da benzer hisler yaşanmıştı. Her iki durumda da kadınları özgür hissettiren şey neydi? Özgürlük bir şeyi "seçebilme" duygusu mu? Yoksa hiçbir şekilde seçmek zorunda olmamak mı? İnsan bir karar alacağında ne ölçüde özgürdür? Aslında hepimiz özgür olmak isteriz. Bunun için onun ne olduğunu, nerede bulunduğunu ve ona nasıl ulaşabileceğimizi bilmemiz gerekir. İnsan dıșsal/fiziksel bir takım kısıtlamalar yaşasa bile aslanan özgürlük zihinsel özgürlüktür. Önyargılar, korkular, bağımlılıklar ve arzularla köleleştirilmiş bir zihin fiziksel anlamda özgür bile olsa tutsaktır. Sürekli değişime ve gelişime açık bir zihne sahip birey ne yanlış duygu ve bilgilerinin ne de çevresindekilerin esiri olur.

Özgürlük ve özgür irade bütün filozofların, psikologların, birey ve toplum bazında bakarsak sosyologların hatta günümüzde nörologların bile üzerinde durmadan edemediğı, düşünsel derinliğı de olan bilimsel bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca özgürlük birey ve toplum bağlamında ayrı ayrı ve karşılıklı ilişki içerisinde değerlendirilmelidir. Yahudi kökenli Hollandalı filozof Spinoza'ya göre özgür olma sadece Tanrı'ya has bir hâldir. İnsan her şeyin nedeni olan Tanrı'nın ya da doğanın bir parçasıdır ve dolayısıyla doğanın dışına çıkamaz. Ona göre determinist bir yapıya sahip doğada insanın özgür olması yanılısamadan başka bir şey değildir.²⁶¹ Karşı cephede varoluşçu Fransız filozof Jean Paul Sartre vardır. Ona göre

²⁶¹ Seyit Coşkun, Özgürlük Problemi: Spinoza ve Kant, Dört Öge-Yıl 4-Sayı 8-Ekim 2015, 139-148

de insanın sahip olduğu tek şey özgürlüğüdür. Sartre'a göre ben içine doğduğum çevreyi ve beni kuşatan fiziksel, toplumsal, kültürel, dini veya siyasi şartları seçemeyebilirim ama onlara karşı aldığım tavır tamamen benim seçimimdir. Psikanalist Erich Fromm için özgürlüğün iki anlamı vardır. İlki "olgun, bütünüyle gelişmiş, üretici bir insanın tutumunun, yaklaşımının ve kişilik yapısının bir parçasıdır; bu anlamda "özgür" insandan seven, üretici, bağımsız bir insan olarak söz edilebilir. Aslında özgür insan gerçekten seven, üretici ve bağımsız bir kişidir; özgürlük, iki olası eylem arasında özel bir seçmeyi değil o insanın kişilik yapısını gösterir: bu anlamda "kötülüğü seçmekte özgür olmayan" insan bütünüyle özgür olan insandır. Özgürlüğün ikinci anlamı ise, insanın birbirine zıt iki seçenek arasında seçme yapma yetisidir. Ne var ki, bu seçenekler yaşamda her zaman akılsal çıkarlara karşı akıldışı çıkarları, yaşamın gelişmesine karşı durgunluk ya da ölüm arasında bir seçmeyi gösterir; bu ikinci anlamda en iyi ve en kötü insan seçmekte özgür değildiler, seçme özgürlüğüse ancak birbiriyle çatışan eğilimler taşıyan ortalama kişi için söz konusudur".²⁶² Burada yolun ikiye veya daha fazla ayrıldığı yerlerde seçebileceği alternatiflerin ve bunların sonuçlarının farkındalığına sahip kişi sağlıklı kararlar verebilir.

Çalışmamıza katılan görüşmecilerimize iyi gelen şey kendi düşüncelerine dayanarak kendi iradeleriyle seçim yapmaları ve "Artık "ben" "bendim"!" diyerek ontolojik olarak benliklerini hissetmeleridir. Özgürlük insanın kendisi olmasıdır. Hiçbir zorlama hissetmeden aldıkları kararlar onları özgür hissettirmiştir. En nihayetinde özgür olmak tercih yapabiliyor olmayı gerektirmez mi?

2.7. Başörtüsünü Bırakma Kararına Çevreden Alınan Tepkiler

% 75'i dindar bir aileye sahip olduğunu belirten katılımcılarımıza saç örtme konusunda ailelerinden baskı görüp görmediklerini sormuştuk. % 80 gibi bir oranda baskı görmediklerini söyleyen katılımcılarımıza ailelerinin ve yakın çevrelerinin aynı duyarlılıkta yaklaşıp yaklaşmadıklarını görmek için başörtüsü kullanmama kararlarından sonraki durumlarını sorduk. Olumlu veya olumsuz nasıl bir tepkiyle karşılaşmışlardı? Bu soru bizim için ailenin baştaki hoşgörüsünün veya gösterdiği saygının samimiyeti ve gerçekliğine dair bir ipucu verebilecekti. Bu sebepten katılımcılarımıza "Başörtüsünü çıkardıktan sonra çevrenizden nasıl tepkiler aldınız?" sorusunu yönelttik. Aldığımız cevaplar şu şekildeydi:

Ayşegül G.:

Ailem, eşim hiçbir yorumda bulunmadılar. Birlikte üniversite okuyup ikna odalarında, yürüyüşlerde mücadele verdiğimiz arkadaşlar tepki gösterdiler. Anlayamadıklarını söylediler daha doğrusu. Bir kısmı ateist olduğumu düşünüp kaygılandı, oturup konuşunca benim aynı ben olduğumu fark ettiklerini söylediler. Aslında şöyle bir durum yaşadım: ilk başörtü kullanmaya başladığımda bu tercihim yüzünden pek çok arkadaşımı kaybetmiştim. Sonra başörtüyü kullanmayı bıraktıktan da benden uzaklaşanlar

²⁶² Erich Fromm, Sevginin ve Şiddetin Kaynağı, 5.Baskı, Payel Yayınevi, İstanbul, 1990, s.140

oldu. Bir nevi detoks etkisi. Bana iyi geldi ancak güçlü olmak gerekiyor. Toplum baskısını çok hissettim ben ancak aynı anda eşimden ayrıldığım için ikisi birlikte daha hissedilir oldu.

Berrak K.:

Çoğunlukla güzel tepkiler aldım (kahkaha). Kötü tepkiler vermeye insanlar çekinmiş olabilir. Bilmiyorum ama kendi içlerinde kötü tepkiler verseler de bana yansıtmadılar.

Ebru Ö.:

Ailem olsun arkadaşlarım olsun hiçbir tepki vermedi. Sadece YouTube kanalında bahsetmek istedim ve inanılmaz saçma yorumlar aldım ki bu beni biraz zorladı açıkçası.

Sosyolog akademisyen Doçent Dr. Feride G.:

Pek bir eleştiri almadım. Öğrencilerim, arkadaşlarım bu konuda nasıl düşündüğümü biliyorlardı. Hani, “Ferideciğim, örtsen de olur açsan da olur” gibi. Beni iyi tanıyorlar. Onların gözünde kıymetimi kaybetmediğimi düşünüyorum. Kimileri de yadırgamıştır. Çok ağır düşünenler de olmuştur. Ona inanıyorum. Onlardan bana ulaşmayanlar olmuştur. Fakat en ağır tepkiyi üç yaş büyük ablamdan gördüm. Bizim tesettür sürecimiz şöyle, benden sonra örtünmüştü. Din konusunda, tesettür konusunda benden çok daha radikal düşünüyordu. Mesela benim tesettürümü, başı açık üniversiteye gitmemi dönemin o kadar zorluğuna rağmen ablam eleştirmiştir. Fakat daha sonra açmamı herhalde hiç beklemiyormuş ki telefon açtı ve hayatımın en acı günlerinden birini yaşattı. “İntihar etsen daha iyiydi.” dedi bana. Sonra bu sözlerini hatırlamadığını söyledi ama şöyle yani çok ağır bir cümle kurdu. Ablamla iletişimimiz, ilişkimiz bozuldu. Derken o beni görmeye tahammül edemedi. Ben de bu duygusallık içinde onu görmeye tahammül edemedim. Yani onun tahammülsüzlüğünü görmeye tahammül edemedim. Yoksa ailenin diğer fertleri beni bağrılarına bastılar. Onlar da çok şaşırıyorlardı. Çünkü genç zamanlarında her şeye rağmen onları dinlemeyen kızları 50 yaşına gelmiş başörtüsünü açıyor, çok şaşırıyorlardı çok. Fakat çok destek oldular. Ablamla daha yeni yeni telefonda falan konuşuyoruz. Akademideki hocalar çok sevindiler. Yazar Latife Tekin benim dostumdur, ablamdır yani çok severim kendisini, birimizi çok severiz. Gümüşlük Akademisi Vakfı benim ikinci yuvam gibi. Benim nasıl olup da tesettürlü olduğuma hepsi şaşırırdı. Mesela “Böyle bir zihin nasıl tesettürlü olabilir?” diye çok üzülürdü Latife. Ondan sonra yani açıldıktan sonra onlara fotoğrafımı göndermedim. Bir ara WhatsApp yazışmamızda benim profil resmimi gördüğünde anladı. Ee tabii bağrına bastı. Çok çok mutlu oldu. Görüştüğümüzde de travma mı falan konuştuk. Çok etkileyiciydi. Yüksek lisans danışmanım Ayşe Durakbaşa ile de aynı şekilde bir konuşmamız oldu. O da WhatsApp profilindeki fotoğrafımı gördüğünde dedi ki “Ferideciğim, seni hiç örtünmemiş kabul ediyorum”. “Hayır, hocam hiç örtünmedim değil. Örttüm ve açtım.” dedim. Bu çok önemli bir şeydir. Üniversitede psikoloji profesörü arkadaşım vardı. Telefon açtı. Bir de yaşım ilerlemiş. 50 yaşında bir insanın örtüsünü açması, bu yaşta sonra bunun fizyolojik nedenlerle olamayacağı bellidir. 13 yaşında örtünmüş,

hayatın en güzel zamanında örtülüymüş bu insan. 50 yaşına geldiğinde başını açması böyle estetik kaygılarla temellendirilmeyecek başka bir şeye aittir herhalde. “Ferideciğim sen nasıl bir devrim yaptın? Bunu anlamak istiyorum. Bunun arka planı anlamak istiyorum.” dedi. Ben de ona dedim ki, “Hocam artık görünmek istemedim, konu bu”.

Hafsa A.:

Genel olarak kötü bir tepki almadım ama neden böyle bir şey yaptığımı çok sorgulayan oldu. İyi tepki veren de oldu yakıştığına dair.

Hatice S.:

Çekirdek ailemden değil fakat akrabalarımın fazlaca tepki aldım. Ben onların gözünde yoldan çıkmış ıslah edilmesi gereken bir genç kızdım. Artık doğru yola dönmem için duaya ihtiyacım vardı.

Hümanur D.:

Tepki aldım. “Konya'ya, şehre gittin açtın.” dediler. İlçede “O*** mu olacaksın?” dediler. Liseye ilçede babaannemin yanında başlamıştım, annem babam ayırdı, daha sonra Konya'ya annemin yanına taşındım. Annem bana hiç baskı yapmadı, aksine hep benim yanımda oldu.

İlahiyatçı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmeni İnci F.:

Belki yaşımın büyük olması ve ilahiyat mezunu olmam çevremdekilerden tepki almamama veya eleştirilirse bile bana yansıtılmamasına sebep oldu diye düşünüyorum. Çünkü kimseden ne bir tepki ne bir eleştiri aldım. Sonuçta bir heves için açma veya kapama yaşayacak yaşta değilim.

İlahiyatçı Gamze A.:

Çevremden olumsuz bir tepki almadım. En azından yüzüme karşı olumsuz bir cümle kuram yoktu. Gayet normaldi.

Bilge S.:

Arkadaşlarımdan bazıları üzüldüler ama çok ciddi bir tepki almadım. Ailemden de tepki almadım. Dindar olmalarına rağmen hiç baskı yoktur onlarda, o anlamda babam da dâhil olmak üzere bu konuda bir şey söylemedi.

Mihrace U.:

İşyerinden, çevremden pek çok tepki aldım. Çocuk olmadığım için müdahale etmediler, yetişkin olduğum için yönlendirmeye çalışmadılar. Büyük tepki almadım, yaşımın alakalı olabilir. Bir de duruşunla ilgili, ben bu konuda kararlıydım ve kimseye karışma hakkı vermedim. Arkadaşlarımdan yakıştı diyenler oldu. Ben yakışıyor diye açmadım yani başörtü bana yakışmıyor diye çıkarmadım, sadece olduğum gibi olmak istedim.

Rana K.:

Kız kardeşim “Hep böyle mi çıkacaksın?” dedi. Eşim fikir beyan etmedi. Ben sosyal medyada video paylaşıyorum. Saçımı açtıktan sonra babamın akrabaları benimle görüşmeme kararı aldılar. Henüz akrabalarımın birçoğu

bilmiyorlar, bilselerdi büyük bir tepki gösterirlerdi. Halalarım tepki gösterdiler. Beni babaanneme şikâyet ettiler. Babaannem bilmiyor henüz, sadece nikâh fotoğraflarımı ve nişan çekimlerimi biliyor. Ona bile bir sürü tepki aldım.

İlahiyatçı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni Sibel S.:

Özellikle annem çok yıkıldı, bir anlam veremedi. Niye böyle bir şey yaptığımı anlayamadı. Bir iki tane arkadaşımın çok ağır tepkiler aldım. Onları hayatımdan çıkarttım. İlahiyattan bazı arkadaşlarım çok üzülüklerini, benim günahkâr olduğumu belirttiler ama çok samimi, içtendi niyetleri, onlara kırılmadım, onlarla beraber ben de ağladım. Ama şu anda biliyorum yani bana göre bu günah değil. Benden istenilen şey bu değil. O yüzden vicdanım rahat. Herkese, her şeye rağmen bu kararda sabit durmayı seçtim. Sonra zaten İstanbul'a geldiğim için artık onlarla çok fazla yüz yüze kalmak zorunda da kalmadım. İstanbul'a gelince işte ilk defa başörtüsüz bir din kültürü öğretmeni ile karşılaşan bir okuldaydım. Arkadaş çevrem sordular, niye böylesin, niye başını örtmedin? Onlara açma hikâyemden bahsettim. Benim neden böyle düşündüğümü, inancımın nasıl değiştiğini anlattım. Zaman içinde zaten sanki hep böyleymişim gibi oldu artık insanlar, yadırgamıyorlar.

İlahiyatçı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, araştırmacı yazar ve gazeteci Dr. Sultan Neval Ş.:

E madem niye kapattıydın ki? Tepkilerinin yanında, benim için hala anlattığım en hoş tepkiyi Ankara İlahiyat'ta almıştım. Çünkü oraya kapalı girip açılan ilk kız öğrenciydim. Tersini çok yaşamışlardı ama benim başörtüsünü çıkardığımı görünce “Şükürler olsun, başörtüsünün namusu kurtuldu.” demişlerdi. Kahkaha ile karşıladığım bu arkadaş tepkilerinin sebebi benim bugün “süslüman” olarak adlandırdığımız akımın öncülerinden olmamdı. Pardösüyü ilk ben çıkardım, türbanın altına göz kalemi ve rujdan oluşan makyajı ilk ben yaptım. Pantolon-tunik takımlarını ilk ben giydim.

Başörtüsü kullanma yaşam tarzlarına uymadığı ve yaşının saç örtme kararı almak için küçük olduğu gerekçesiyle kendisine karşı çıkılan Şeniz C. başörtüsünü bırakma kararından sonrada ailesinden tepki aldığını söyledi. Her iki durumda da aile büyüklerinin arzuları kendileri gibi düşünen, inanan ve yaşayan bir evlat istemeleri gibi görünüyor. Şeniz C. ailesinden aldığı tepkileri ve sosyal çevresinde yaşadığı çelişkileri şu şekilde ifade ediyor:

Çevremdekiler, arkadaşlarım, ailem şok oldu. Benim muhafazakâr partilerden olan birçok arkadaşım, hatta ben de o dönem öyle bir süreç içerisindeydim, bana “Başörtü yasakları kalktı, sen tam tersine mi döndün, hayırdır neden açıldın?” gibisinden laf sokmaya başladılar. Hiçbirini muhatap almadım. Çünkü hiçbirine sormamıştım kapanırken. Açılırken de ben kendim aldım bu kararı. Ailem de tepki gösterdi: “Niye açıldın? Başörtüsü sana çok yakışıyordu.” dediler. Başörtüsünün bana yakışıp yakışmaması umurumda değil. O sadece benim için içinde bulunduğum şartlarda daha rahat hareket edebilme, daha ileriye yürüyebilme konforundan alıkoyan bir engel oldu. Onun haricinde başörtüsünü açtıktan sonra hayatımda din veya inanç noktasında pek bir değişiklik olmadı. Hatta şöyle söyleyeyim, bu konuda

keşke açmasaydın falan diyerek beni kınayan çok yakın arkadaşlarım oldu. Dedim ki, “Arkadaşlar başımı açmam lazım. Çalışmak için, ailemi geçindirmek için ya başımı açacağım, kendimi ispatlayacağım, daha rahat çalışma ortamına sahip olacağım ya da başörtüsü beni istemediğim yaşam koşullarına sürükleyecek. Ya başımı açacağım ya da...” (Gülme). Daha sonra beni başörtüsü yüzünden eleştiren başörtülü arkadaşlarım iş bulamadıkları için birilerinin himayesi altına girip bir başkasının parasıyla geçinen insanlar oldular. Bunlar gibi pek çoğu benden birkaç sene sonra başlarını açtılar. Hatta şöyle söyleyeyim, Türkiye’de 20 seneden beri gelen bir sosyal medya hayatı vardır biliyorsun. İnsanlar normal hayatta çok farklı görünürler ama sosyal medyada hani o görünmeyen arka planında çok daha farklıdır. Beni başımı açtığım için dinden çıkmakla veya sağ kanadı terk etmekle suçlayan veya imanımın zayıflığı ile beni ölçen arkadaşlar bilmiyorlardı ki iki kişinin bildiği şey sır değildir. Sosyal medyalarda kapalı görünüp işte özellerde başı açık fink atıp hatta dekolteyle resim gönderen insanlar beni eleştirdiler. Herkesin kendi hayatıdır. İstesem çok rahat yüzlerine çarpardım. Şu an bu bir tez çalışması olduğu için böyle söylüyorum. Derdim, bak arkadaşım ben çalışmak için başımı açtım. Sen özelde fingirmek için başını açmışsın ama dışarıda kapalıydın, derdim. Bu durum bana çok komik geliyor. Yaptığım şeyin ne kadar doğru olduğu hakkında kendimle gurur duymama sebep oldu. O yüzden hiç pişman olmadım. İnsanlar dışarıda, ben içerdeyim. İçerde ne yaşadığımı ben biliyorum. Bu benim kararım ve bu insanlar her zaman dışarıda olacak. Dışarıdaki insanlar ben ne yapsam her zaman bir şeyler bulacaklar. Hiç kimse benimle aynı yolu yürümüyor. Aynı hayatı yaşamıyorlar. Benimle aynı mutluluğu veya aynı sıkıntıyı çekmiyorlar. O yüzden onlar hep dışarıdaydı. Benim kendi ailem bile çok tepki gösterdi. Babam halen şu an bile beni dinsiz, imansız, raydan, yoldan çıkmış biri olarak görüyor başımı açtım diye. Hâlbuki alakası yok. Bu tamamen kalıplaşmış bir önyargı. Ama çok güzel bir şey oldu, ben boşandıktan beri bana kol kanat geren eski kayınvalidem çocuklarımla babaannesi, biraz da bana güç veren o oldu, ben başımı açtığımda beni ilk gören o oldu. Yüzüme baktı ve hiçbir şey demedi. Çevremde eğer bana bir söz söyleme hakkı olan biri varsa bu hak sadece ve sadece o insana aittir. Çünkü en zor zamanlarımda o hep benim yanımda oldu. Benim her şeyimi paylaştı. Yüzüme baktı. “Anne bir şey söyleyecek misin?” dedim. “Çok güzel olmuşsun.” dedi. Kendisi de son derece dindar, adaletli ve hoşgörülü bir insandır. “Anne sakın bana kızma.” dedim. “Senin geçtiğin yollardan ben de geçtim. Senin ne yaşadığını ben biliyorum. Önemli olan insanın içidir, duruşudur. Kimsenin ne söyleyeceğine veya ne tavır alacağına hiç takılma, Sen sadece dik dur.” dedi. Bana her zaman böyle söyler zaten, “Sen sadece dik dur”. İşte ailem diyor, “Ne zaman kapanırsın”? Babam soruyor: “Ne zaman kapatacaksın? Kapat artık namaza niyaza başla”. Diyorum ki, “Baba, daha niyetim yok” (Gülme).

Başörtüsü konusunda özellikle babasından baskı gören Zeynep E. aldığı karar sonrasında ailesinin tepkisiyle karşılaştığını söyledi:

İlk olarak sevgili akrabalarım bana yadırgayan gözlerle baktılar. Hatta bazıları yüzüme karşı yaptığımı çok yanlış olduğunu, bazıları da dinden çıktığımı ve

cehennemde kendime yer hazırladığımı söylediler. Bir süre daha bu tepkilere maruz kaldıktan sonra artık onlar da alıştı. Alışmasalar bile alıştırdım, çünkü bana yeterince haklı gerekçe sunamadılar. Benim sorduğum sorulara mantıklı ve ikna edici cevaplar veremediler. Soruma karşılık sürekli aynı cevapları almaya devam ettim ve doğru yolda ilerlediğimi daha iyi anladım. Okulda aldığım tepkilerden zaten bahsetmiştim. İlk zamanlarda ailemin ve çevremın şiddetli tepkileri zamanla azaldı ve mecburi de olsa bu durumu kabul etmek zorunda kaldılar.

Görüldüğü gibi katılımcılarımızdan 3 kişi ailesinden şiddetli tepkiler almıştır. Ailelerinden tepki almadıklarını söyleyen katılımcılar da ailelerinin durumunu daha çok üzünlük şeklinde dile getirmişlerdir. Katılımcılarımızın sosyal çevrelerinden gördükleri tepki daha fazladır. Ayrıca ailelerinden ve çevrelerinden tepki almadıklarını söyleyen katılımcıların “yansıtmadılar, yüzüme karşı söylemediler” gibi ifadeleri onların olumsuz değerlendirilme ve yargılanma beklentisi içinde olduklarını göstermektedir. Bu beklenti bir korku veya kaygı şeklinde olan bir sosyal fobiden değil daha çok karşılaştıkları insanların düşünce biçimleri ve inanışlarına dair bilgi ve deneyimlerinden kaynaklanmaktadır. Zira yargılanma ve olumsuz değerlendirilme kaygısı taşıyan kişilerde toplumdan uzaklaşma veya girilen sosyal ortamlarda gerginlik gibi sorunlar ortaya çıkabilir. Katılımcılarımızın söylediklerinde böyle bir duruma rastlanmamıştır. Ayrıca çevrenin sorgulama yapması ve izah beklentisi de katılımcılarımızın karşılaştığı bir durumdur. Burada sorulması gereken soru şudur: Toplumun ya da dar anlamda çevrenin katılımcılarımızın his ve düşüncelerini izah etmelerini isteme veya aldıkları karardan dolayı onları sorgulama hakkı var mıdır? Ya da karşı taraftan bakacak olursak, katılımcılarımızın izah etme sorumluluğu var mıdır? Katılımcılarımızın yaşadığı düşüncel değişimin ve alınan kararın arkasında birçok farklı etken vardır. Değişen düşünce ve inançlar, ekonomik etkenler, toplumsal etkileşim bunlardan bazılarıdır. Karşıdaki kişinin belki yıllar alan bilişsel bir süreci bir iki saatlik bir izahla anlaması düşünülemez. İnsanlar kendi hayatlarını ilgilendiren kararlarını anlaşılacak, onaylanmak veya akılcı bir zemine oturtmak için izah etme ihtiyacı hissedebilir. Fakat inançlarını, düşüncelerini ve değer yargılarını başkalarına açıklama mecburiyetinde değildirler. Alınan karar kişinin sadece kendi hayatıyla ilgili olup başkalarını etkilemediği sürece açıklama yapma zorunluluğu yoktur.

2.8. Başörtüsüz Kamusal Alan

Modern çağa gelene kadar aile, ev, koca, çocuklar, evin ve ev halkının bakımını kapsayan özel alan(ın)da yaşayan kadın moderniteyle beraber kamusal alana dâhil edilmiştir. Kamusal alan tüm yurttaşların erişebildiği, toplumu ilgilendiren ortak sorunların çözümünde eşit bir şekilde söz ve eylemleriyle var olduğu toplumsal etkinlik alanlarıdır. Bireylerin toplum yararına ilişkin bir arada veya bireysel olarak kanaatlerini ifade etmeleri ve davranışları kamusal alanın gövdesini oluşturur. Bu bağlamda katılımcılarımıza başörtüsü kullanmayı bıraktıktan sonra katıldıkları sosyal ya da kurumsal faaliyetlerin yapıldığı kamusal alan diye ifade edebileceğimiz ortamlarda tanıştıkları insanların tutum ve davranışlarında önceki hâle kıyasla bir

farklılıkla karşılaşp karşılaşmadıklarını sorduk. Soruyu sormadaki amacımız toplumumuzda tesettürlü veya tesettürsüz kadınlara yaklaşımda bir farklılık olup olmadığını tespit etmeye çalışmaktır. Aldığımız yanıtlar aşağıdadır:

Her iki durumda da farklı tepkiler aldığını söyleyen Ayşegül G.'ye göre toplum olarak etiketlemeyi seviyoruz, aksi durum bizi tedirgin ediyor:

Bu soruya 25 yıl önce olsa “Başörtülü iken insanların tutumları değişiyor.” derdim, sanki cahilmişiz gibi davranırdı eskiden insanlar. Açıklar okumuş, başörtülüler bilgisiz gibi davranırlardı. Ben üniversitede iken böyleydi mesela. Aşağılamayı hissederdiniz. Şimdilerde ise “Bu bizden, bu bizden değil.” bakışımı çok hissediyorum. Katıldığım etkinlik daha muhafazakâr bir ortansa sen niye açıksın bakışları oluyor. Kur’an okuyorsun, inanıyorsun, o zaman niye takmıyorsun? Üzücü. Öte yandan önceden başörtülü olduğunu bilirlerse, ki ben saklamam, diyelim sol görüşlü insanlarla birliktesin, onlar da “Eee eskiden böyleydin.” deyip dışlıyorlar. Bence benim gibi insanlar daha da yalnız. Malum etiketlemeyi seven toplumuz, bizi etiketleyemediklerinden tedirgin olduklarını düşünüyorum.

Berrak K.:

Sosyal çevresi geniş bir insanım yani başörtülüyken de çok fazla arkadaşım vardı. Başörtüsünü çıkardıktan sonra ama illaki bakış açısı değişiyor. Açıkçası girdiğim ortamlarda daha iyi hissettim, daha uyum sağlamış hissettim. Öyle çok bir şey değişmedi, onlar normaldi. Ama yanımda daha rahat olduklarını hissettim. Önceden çekiniyorlardı. Ama sonrasında daha rahat olduklarını hissettim.

Ebru Ö.:

Artık kimse bana bakmıyordu bu beni biraz daha rahatlattı.

Hafsa A.:

Daha samimi davranabiliyor şu an insanlar. O zaman başörtüsünden dolayı bir çekinceleri vardı. Farklı siyasi görüşte olduğumu ya da bu kadar açık fikirli olabileceğimi düşünmüyorlardı.

Hatice S.:

Hayır hissetmedim. Bunu hissedecek olgunluk ve erişkinliğe sahip değildim. Hatırlamıyor da olabilirim.

Hümanur D.:

Evet. İnsanlar iletişim kurmaya daha yatkındı, olması gerektiği gibi davranıyorlardı. Başörtüsü olunca “bacım”, “abla” gibi lakaplar takıyorlar, bundan hoşlanmıyorum.

İlahiyatçı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni İnci F.:

Evet hissettim, şöyle ki başörtülüyken sizi bir dini ve hatta siyasi bir alana hapsediyorlar ve ona göre yaklaşıyorlar. Etiketleniyorsunuz yani bu kişi dindar ve muhtemelen de şu partide. Ama başörtüsüz olduğunuzda dindar olma ve olmama ihtimaliniz eşitleniyor. Çünkü dindarlık kıyafetle eşdeğer

değil. Artık insanlar dindarı ritüelleri yapıp yapmama şeklinde değil ahlak temelinde değerlendiriyorlar. Başörtüsüz ortamlarda insanlar dini ve siyasi konularda daha rahat konuşuyorlar. Arkadaşlık veya sosyal ilişki kurma bağlamında da bir rahatlık var. Sohbet ederken çekinmeden düşüncelerini ifade edebiliyorlar. Mesela alkol aldığını veya bir erkeğe karşı hissettiklerini sizinle daha rahat paylaşabiliyorlar.

İlahiyatçı Gamze A.:

Evet, fark ettim. Özellikle açık bir din kültürü öğretmeniyseniz önceden sizi görmezden gelirken şimdi ilk fark ettikleri kişi siz oluyorsunuz.

Bilge S.:

Evet, hissettim. Hukuk fakültesinde çok fazla kapalı var. Neredeyse çoğunluğu kapalı okulun. Biraz siyasi anlamda fikirler değişiyor. Kapalı insansanız sizi belli bir anlayışa sahiptiniz gibi düşünüyorlar, maalesef bizim toplumumuzda bu var.

Meryem C.:

Hayır, bir fark hissetmedim. Bence başörtüsü veya bir saç teli insanların sana karşı tutumlarını etkileyecek bir faktör değil.

Mihrace U.:

Evet. Çevremdekilerin benimle konuşmaları, yaklaşımları farklıydı daha rahat konuşuyorlardı. Çevremdeki insanlarla daha rahat iletişime giriyordum. Eşarp belli bir mesafe koyuyor, eşarplı iken daha resmi ilişkiler kuruluyor ama başörtüsüzken hem ben normaldim hem de etrafımdakiler normaldiler.

İlahiyatçı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni Atiye T.:

Evet, bazı farklılıklar hissettim. Mesela insanların bana yaklaşımı değişti. Başörtülüken tanıdığım erkekler başımı açtıktan sonra bana karşı gereğinden fazla samimi oldular. Ben açılınca sanki kötü yola düşmüşüm gibi yaklaşımlarda bulundular. Çevremdeki arkadaşlarımdan hemen hemen hepsi açıldı. Onlarla vakit geçiremiyordum. Açıldıktan sonra arkadaşlarımla daha fazla vakit geçirdim. Çünkü onların gittikleri kafelere, barlara gidebiliyorum, artık benden çekinmiyorlardı.

Rana K.:

Bir farklılık görmedim, çünkü eşimin ailesi hep açıktı, ortam öyleydi. Mesela açıldıktan sonra dışarıya gittim dışarı sordu, “İlk geldiğinde kapalı değil miydin”? Beni hatırlayacağını bile düşünmemiştim, böyle bir şey söylemesi tuhaftı.

İlahiyatçı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni Sibel S.:

Sen bunu sorarken benim aklıma Din Kültürü öğretmeni genel zümre toplantıları geldi. Salondaki tek örtüsüz bendim ve klasik bir şekilde örtüsüz değildi benimkisi. Başörtüsünü açan birçok arkadaşım oldu. Benim gibi çok insanla tanıştım. Ne yapıyorlardı? Mesela kol ve etek boyları uzun kıyafetler, yakaları açık bir şekilde, sıfır makyajsız, hatta saçları bile özensiz. İşte

genelde daha böyle, kapalıya yakın bir açıklık yaşarlar diyeyim ama benimki öyle değil. Beni biliyorsun, ful makyaj, ojeli filan böyle yani. Kıyafetimle de ben asortik bir tipim onlara göre. Önceleri yadırgandığımı hissediyordum ama biraz da kişiliğimden dolayı avantajım var. Çok samimi, sıcak ve sosyal bir insanım. Bu benim bir savunma mekanizmam da aslında yani insanların o tepkilerini uzun sürdürmelerine izin vermiyorum.

İlahiyatçı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, araştırmacı yazar ve gazeteci Dr. Sultan Neval Ş.:

Benim polis/mit veya onun gibi bir görevli olduğumu düşünmeye başladılar, babamın emniyet müdürü olmasının da bunda etkisi var tabii. Başörtüsü ile ilgili değil de bu sözde görevle ilgili endişeleri yansırdı konuşmalarına. Din tebliği yapmaya çalışanlar da oldu tabii... Ama gülüp geçtiğimi fark ettiklerinde “olduğu gibi kabul etmek” yolunu seçtiler.

Şeniz C.:

Tabii ki farklılıklar oldu. Öncesinde dediğim gibi benim çevremde her çeşit insan var. Ateist, deist, aşırı muhafazakâr, lgbti+ dâhil insanlar var. Herkes kendi penceresinden baktı, öyle söyleyeyim. Sadece kıyaslama yaparak yaklaştılar. Onun haricinde hiçbir farklı tepkileri olmadı. Çünkü ben aynı Şeniz'dim yani kapalıyken nasılsam davranışım, diyalogum, gülüşüm, konuşmam ve hareketlerim açıkken de aynıydı. Bunlar da bunu gördüler. Dediler ki, bu kız değişmemiş. Nihayetinde deri değiştirmedim veya kimlik değiştirmedim yani sadece başımdaki örtüyü açtım. Ha ne oldu? Belki sadece kıyafetlerim giyim kuşamın biraz daha değişti. Çünkü o zaman başörtüsüne uygun şekilde uzun kollu, uzun boylu giyinirken bugün askılı da giyiyorum. O zamanlar haşema ile denize girerken bugün mayo ile rahatlıkla giriyorum. Arkadaş çevremde ilk açıldığımda eleştiren oldu ama arkadaşlarımdan “Bizim kıza laf ettirmem.” diyenler de oldu. Bu benim biraz da dik duruşumdan. Kimseye o konu ile ilgili konuşma fırsatı vermedim. Arkamdan konuşularsa da bilmiyorum, duymadım zaten (Gülme).

Zehra Ş.:

Çalıştığım işyerinde veya sosyal çevremde başörtülü-başörtüsüz arasında bir fark hissetmedim. Fakat artık kıyafetlerim veya yaşam tarzım hakkında eleştiri almıyorum.

Zeynep E.:

Evet. Özellikle erkek arkadaşların yanımda daha rahat iletişim kurmaya başladıklarını hissettim. Arkadaşlarımdan benimle iletişim kurarken daha saygılı, daha samimi, daha içten ve daha değerli hissettiren bir tutum sergilediğini gözlemledim. Kadın arkadaşların ise bana daha yakın davrandıklarını, benimle daha çok şey paylaşmaya başladıklarını, bana eskiye nazaran daha çok güvendiklerini gördüm.

Toplum farklı düşüncede, kültürde, inanışta veya etnik kökünde insanların bir arada yaşadığı bir birliktelik türüdür. Farklılıklarımızla birlikte uyum içinde yaşamamıza engel olabilecek bazı etkenler vardır, damgalama, ayrımcılık, ön yargılar ve kalıp

yargılar gibi. Bunlar sağlıklı bir toplum inşa etmenin önüne geçen, zihnimizde oluşturduğumuz çerçevelerdir. Kalıp yargılar toplumun belirli bir kesiminin tüm üyeleri tarafından paylaşıldığı varsayılan temsillerdir. Kalıp yargılar olumlu veya olumsuz olabilir. Toplumda kutuplaşmaya ve düşmanlıklara yol açan damgalama, ön yargılar ve ayrımcılığın oluşmasında olumsuz kalıp yargılarının önemli etkisi vardır. Kadın ve erkeklerle, mesleklerle, bir dine, ırka mensup olma veya toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili pek çok kalıp yargıları vardır. Örneğin ‘kadın’ deyince aklımıza ‘duygusal’, ‘hassas’, ‘nazik’ gibi özellikler gelirken, ‘erkek’ dendiğinde ‘bağımsız’, ‘özgüvenli’, ‘güç’ hatta ‘iktidar’ gibi özellikler akla gelir. Bunun gibi insanların fiziksel görünüşleri, kıyafet veya takı tercihleri bile onları bir grubun içine dâhil eder ve o gruba ait oluşturulmuş kalıp yargılarla algılanmasına sebep olur. Bir düşünüş biçimi oluşturması açısından din ve kalıp yargı arasında iki yönlü bir ilişki vardır. Din dindar kişilerde kalıp yargılar oluştururken dindarların da bazı kalıp yargılarla algılanmasına yol açar. Toplumumuzda dindarlar için kabul edilen bazı kalıp yargılar vardır. Özellikle ibadetleri uygulama, haram helale hassasiyet veya farklı dinlere mensup kişilere yaklaşım noktasında bütün dindarların aynı tutumu sergileyecekleri izlenimi vardır. Örneğin katılımcımız Ayşegül G.’nin, “Katıldığım etkinlik daha muhafazakâr bir ortamsa sen niye açıksın bakışları oluyor. Kur’an okuyorsun, inanıyorsun o zaman niye takmıyorsun? Üzücü.” ifadesinde görüldüğü gibi Kur’an’a inanıyor ve okuyorsan başörtülü olmalısın düşüncesi de bir kalıp yargıdır. Toplum ve birey pek çok alanda etkileşim halindedir. Kamusal alanlar bireyleri bir araya getiren, aralarında etkileşim oluşturan ortak üretim ve kullanım alanlarıdır. Eğitim, sağlık, hukuk, ekonomi ve istihdam bunların bazılarıdır. Tesettürlü katılımcılarımızın okul, iş hayatı veya farklı sosyal ortamlarda karşılaştıkları insanların kendilerine karşı tutum ve davranışlarında hissettikleri farklılıkların temelinde bu tarz zihinsel kategorileştirmeler yatmaktadır. Katılımcılarımızın % 75’i katıldıkları sosyal ortamlarda kendilerine gösterilen tutumda pozitif yönde bir farklılık hissettiklerini söylediler. Bu farklılık sosyal ilişkilerde iletişimin daha rahat kurulması şeklinde hissediliyor.

Ayrıca olumsuz kalıp yargılar psikolojik gelişimimizi de etkiler. Karşıdaki kişinin bize nasıl davrandığı onun bizi nasıl algıladığıyla yakından ilgilidir. Diğerleri tarafından algılanış biçimimiz bizim öz saygı ve özgüvenimizi etkilediği için sağlıklı bir benlik oluşumunu da etkileyecektir. Örneğin katılımcı Ayşegül G.’nin, “Bu soruya 25 yıl önce olsa “Başörtülü iken insanların tutumları değişiyor.” derdim, sanki cahilmiş gibi davranırdı eskiden insanlar. Açıklar okumuş, başörtülüler bilgisiz gibi davranırlardı. Ben üniversitede iken böyleydi mesela. Aşağılamayı hissederdiniz.” şeklinde ifade ettiği durumda kişinin kendini ‘bilgisiz, cahil’ gibi hissetmesine ve bunu böylece içselleştirmesi tehlikesine yol açabileceği için benlik oluşumuna zarar verebilir.

2.9. Tesettür Sadece Başörtüsü müdür?

Tesettür kadın ve erkeklerin şeriata göre örtülmesi gereken yerlerini örtmeleridir. Fakat tesettür denince akla ilk gelen çoğunlukla kadınların örtünmesidir. Genel kabule göre kadınlar için tesettür başörtüsüyle beraber el, yüz ve ayak hariç vücudun bol bir elbise veya dış kıyafetle örtülmesidir. Başörtüsü tesettür uygulamasının

sadece bir kısmını oluştur. Bu çerçevede araştırmamıza katılan kadınlara başörtüsü ve tesettür arasındaki ilişkiyi nasıl kurduklarını anlamak için “Sizce örtünmenin/tesettürün anlamı nedir?” sorusunu yönelttik. Kadınların çoğu tesettürü başörtüsüyle ilişkilendirmeyip tesettürün kadının cinselliğini ön plana çıkarmayıp insanların dikkatini çekmemesi olduğunu belirttiler. Aldığımız cevaplar şu şekildedir:

Cemre T.:

Kişilerin, erkeklerin ilgisini çekmemektir.

Ayşegül G.:

İçinde yaşadığımız topluma göre değişiyor bence, Afrika'nın bir kabilesinde yaşasak hiçbir anlamı olmazdı. Ancak bizim toplumumuzda kadınları erkeğin şerrinden korumak amacıyla yapılan bir davranış gibi. Dekolteli kıyafetler karşı cinsin dikkatini çekiyor doğu toplumlarında, bunu değiştiremiyoruz.

Berrak Kaya:

Bilmiyorum. Bilmediğim için açıldım zaten.

Sosyolog akademisyen Doçent Dr. Feride G.:

Benim için örtünme şöyle; çok erken yaşlarımızda henüz çocukken gençken bir takım yakıştırmalar yapabilmışızdır. Fakat ben normal şartlarda Allah'ın kadına neden “örtün” dediğini hiç bilemiyorum. Bunun anlamını bilmeyen bir kadına “ört” diyorsan örtecektir. Çünkü sen de biliyorsun din dogmatiktir. Kur'an-ı Kerim'de “örtün” diyen bir ayet var. İlahiyatçılar bir sürü yorum yapıyorlar bu konuda. Arapça bilmiyorum. Kuran'ı bu şekilde değerlendirebilme ehliyetine sahip değilim. Şimdi Allah'ın bunu hangi faydaya binaen istediğini çözemedim. Çünkü bir örtünün yani bir elbisenin biçiminin kadının kadınlığını, güzelliğini örttüğünü hiçbir zaman düşünmedim. Kadının, tırnak içinde, İslam dünyasındaki söylemiyle “fitne” olmaması için erkekler tarafından hiç görünmemesi gerekiyor yani hiç karşılaşma olmaması gerekiyor. Kadın kendini ne kadar örterse örtsün kadın kimliğini örtmesi mümkün olmadığına göre Allah neden istedi bunu, ben bilmiyorum. Ama şöyle, Müslümanların, tırnak içinde, artık hiç hoşlanmadığım Müslümanların, bunu söylerken de korkuyorum ama artık böyle konuşuyorum, söylediği gibi “Tesettür senin iffetini korur. Seni saldırılardan korur”. Buna inanmıyorum ben. Yani bir kadın istedikten sonra çarşafın içinde de kendini şuh yapar peçetenin içinde de. İster boydan giysin ister burka giysin, durum aynıdır. Topuk takırtısı ile söyleyeceğini yine söyler. Yemenisini savuruşu ile bir kadın bir derece karşısındakine mesaj verir. Allah da bunu biliyor. Bilmediği bir şey değil. Niye verdi bu emri, ben bilmem. Bunun benim için bir anlamı yok, yani anlamı yok derken anlamsız, önemsiz anlamında demiyorum, çözebildiğim bir konu değil yani.

Hatice S.:

Örtünme yani tesettür kadının özgür iradesiyle tercih edeceği dini kuralların dışında bir olgudur. Bugünkü anlayışı ise doğduğun coğrafyada yaşanan dine göre belirlenen bir mesele. Bulunmuş olduğumuz coğrafi bölgenin kuralları

doğrultusunda giyinmektir. Başka bir coğrafyada kurallar farklı olacaktır. Ama nedense daha çok kadınları kapatan erkekleri serbest bırakan anlamsız kurallar.

Hümanur D.:

Örtünmenin amacı erkeklerin arzularından korunmaktır. Bize dinin şartı gibi gösteriyorlar. Cenneti kazanmanın yollarından biriymiş gibi söylüyorlar ama bence öyle değil. Örtünmenin gayesi erkeklerin dikkatini çekmemek, cinselliği ortaya koymamaktır. Bunun sadece çarşafı veya pardösü ile yapılacağını düşünmüyorum. Bugün başörtülü olup da erkeklerle uygunsuz, aşırı samimi olanlar da var ama başörtüsüz olup da erkeklerle mesafeli olan kadınlar da var. Erkeklerle olan ilişkiyi kontrol eden eşarp değil kişinin kendisidir aslında.

İlahiyatçı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni İnci F.:

Bence örtünme, tesettür tüm insanlar için geçerli bir durum. Yani bunu günümüz Türkiye'sinde hatta tüm Müslüman ülkelerde olduğu gibi kadın veya erkek olarak ayırmamalı. Teberrüc insanın dişiliğini ya da erilliğini hadsizce ortaya koymasıdır. Tesettürse bunun tam tersi kişinin kadın veya erkek olsun cinselliğini teşhir etmemesidir. Erkekler de kadınlar kadar bu konuda hassas olmalı bence.

Bilge S.:

Örtünmenin toplumsal anlamı var, bence bir de dinsel anlamı var. Toplumsal anlamda bir taraf seçmek gibi geliyor bana. İnsanların yaptığı bence budur. Ama dinsel anlamda dikkat çekmemek ya da varlığını sadece bedensel olarak ortaya koymaktan çok fikirlerinle ortaya koymak, düşünsel olarak kendini ifade etmektir. Toplumda insanlar kendilerini güvence hissedebilmek için kendilerini bir gruba dâhil hissedebilmek için birtakım şeyleri yapıyorlar, her ne kadar bu dinsel anlamda bir sembol olsa da bu siyasi taraftarlık olabilir. Ailede kendini bir bütünün parçası hissetmek gibi olabilir. Yani bana bir tarafın üyesi olmanın sembolü gibi geliyor. Başörtüsü toplumsal anlamda öyle bir objeye dönüştü ki insanlar kapalıların nasıl giyindikleri konusunda çok eleştiri yapmaya başladılar. Bir insan diğeri hakkında nasıl eleştiri hakkına sahip olabilir Açık veya kapalı fark etmez. Bir insan hakkında eleştiri yapmamalısın. Bu Türkiye'de bir alışkanlık haline geldi ve bu beni çok rahatsız ediyor. Yani toplumsal anlamda başörtüsü kullanılıyor, öyle bir hale geldi.

İlahiyatçı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni Atiye T.:

Güzelliği kapatmaktır. Kadınların erkeklere göstermemesi gereken mahrem yerleri örtmektir. Kadınlık cazibesini kapatmak ama bize ilahiyatta böyle öğretilmedi. Orada öğretilen kadının zıynet el, yüz, ayak hariç her yeri, görülmemesi gereken yerlerdi. Mesela ben bir hocama sormuştum ilahiyatta öğrenciyken, "Hocam kadını en güzel gösteren yer neresidir?" diye, o da "Saçıdır." demişti. Kadınların çoğu cehennem korkusu yüzünden ve kolay yoldan cennete gitmek için kapatıyorlar. Dindar bir kadın bana tek bir farzın

bizi cennete götüreceğini söylemişti. Sadece başörtüsü kullanmak beni cennete götürebilirdi.

Meryem C.:

Bence örtünme kadının cinselliğini ortaya koymamasıdır.

Mihrace U.:

Bence örtünmek kadınların bedenlerini teşhir etmemesidir.

İlahiyatçı Gamze A.:

Şu anki düşüncem sadece geleneksel bir olgu olduğu yönünde.

İlahiyatçı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni Sibel S.:

Örtünme doğal bir reflekstir. Birincisi, doğayla ilişkimizde bedenimizi güneşten, ısıdan ve soğuktan korumak için zaten örtünmeye ihtiyacımız var. İkincisi, örtünme toplumsal da bir şey yani biçimsel olarak. Aslına bakarsan senin sosyal ve toplumsal hayattaki konumunu belirleyen de bir şey. Bu anlamda örtünme çok anlamlı bir olgu. İşte örtünme veya tesettürü başörtüsüyle sınırlandırmayalım. Bedenini mesela koyu renkli kıyafetlerle örtmek de bir biçim, bir tarz, bir mesaj karşı tarafa verdiğin. Bu anlamda örtünün hem iç dünyanı yansıtan hem de sosyalleşme açısından sosyal bir birey olarak verdiğin mesaj açısından çok anlamlı olduğunu düşünüyorum.

İlahiyatçı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, araştırmacı yazar ve gazeteci Dr. Sultan Neval Ş.:

Bu konuda ben sadece bir kadın olarak cevap veremem, çünkü aynı zamanda ilahiyatçı/teolog/bilim uzmanı sıfatım var. Bilgisel anlamda tesettürün ne olduğu, Kur'an'da aslında ne dediği ile ilgili bağımsız çalışmalar bile yaptım. Odatv internet gazetesinde "Ört şu başını, adamı günaha sokma!" başlıklı bir makalede ve "Öğretmenim Bir Şey Sorabilir miyim?" adlı ikinci kitabımda konuyla ilgili tüm detaylara değindim.

Şeniz C.:

Örtünme, tesettür insanı günaha alıkoymuyor. İnsanı çevresindeki kişilerin bakışlarından veya davranış olarak insanlara karşı koruduğunu düşünmüyorum. İnsanı koruyan kendisidir. Örtü değildir. Ben buna inanıyorum artık. Çünkü örtünün altında birçok rezillik yapan insanlar var. Bunlar isterse toplumsal olsun isterse ailevi olsun gayri ahlaki birçok şeyi rahatlıkla yapıp sonra örtünün altına sığınıyorlar. Bu bana çok daha iğrenç geliyor. Temiz örtüyü layıkıyla taşıyan insanları bundan müstesna tutuyorum. Tesettürün bir koruyucu özelliği olduğunu düşünmüyorum.

Zehra Ş.:

Bence örtünmenin anlamı vücudunun cazibeli yerlerini örtmektir. Vücudumun mahrem yerlerini erkeklerin görmemesidir. Bu benim kendi bedenim ve kendi özelim. Kadınlar kendini teşhir etmemeliler. İnsanlar bedeniyle değil kişiliğiyle saygınlık kazanmalıdır.

Zeynep E.:

Din anlayışını öncelikle kalbine yerleştirip bu anlayışı şekilcilikten ziyade yaşantısına, hal ve hareketlerine, davranış ve tutumlarına, ahlaki değerlerle birlikte tüm hayatına yansıtan bir birey olmak ve kötülüklerle arasına set koymak benim için tesettürün anlamıdır.

Sorumuza verilen cevaplarda da görüldüğü gibi katılımcılarımızın hemen hepsi tesettürü sadece başörtüsüyle veya türbanla ilişkilendirmeyip kadının kendi bedenine ve varlığına duyduğu saygıdan dolayı teşhir etmekten uzak durması olarak ifade etmişlerdir. Tesettürü bu şekilde anlamlandıran bir bakış açısı başörtüsü bırakma kararlarında etkili olmuş görünüyor.

2.10.Tanrı Tasavvurunun Dini Yaşama Biçimine Etkisi

Din bireyin tüm yaşamını etkileyen bir olgudur. Tanrı inancıysa dinin merkezî konumunda olan temel unsurdur. İnanılan dinin müntesibi olduğu insanlara anlattığı Tanrı inanma derecesine ve algısına göre kişinin ruh ve beden sağlığından, meslek, eğitim hayatı ve eş seçimine kadar dünyevi hayatındaki pek çok olayda etkindir. Tanrı algısı kişinin dünyevi hayatında etkili olduğu gibi dini hayatını da şekillendirir; mesela kişi daha dindar olur, ibadetlerini aksatmaz, haram ve helale dikkat eder veya bunun tersi de olabilir, içki içer, rüşvet alır, haram helal umursamaz. İnsanın zihnî bir faaliyeti olan tasavvur her bireyin yaşadığı zaman ve mekâna, ailesinden, sosyal ve kültürel çevresinden aldığı eğitime göre değişiklik gösteren, kişiye özgü ve biricik bir etkinliktir. Tanrı inancıyla Tanrı algısını karıştırmamak gerekir. Nitekim bireydeki Tanrı inancı sabit olup değişmezken Tanrı tasavvuru sabit olmayıp, zaman içerisinde değişiklik gösterir. Kişide çocukluk döneminde antropomorfik özelliklere sahip somut bir Tanrı algısı varken sonraki dönemlerde soyut bir Tanrı fikri vardır. Yine çocuğa verilen dini eğitim de Tanrı algısının oluşmasında etkili rol oynar. Baskı, şiddet ve zorlama gören çocukta korkulan ve cezalandıran bir Tanrı algısı oluşurken, sevgi, güven, ilgi ve hoşgörünün hâkim olduğu bir din eğitiminde merhametli/şefkatli bir Tanrı algısı oluşur.

Tanrı tasavvurları âlem ve insanla olan ilişkisine göre de kişilerde farklılık gösterir. Örneğin vahiy kaynaklı bir dine mensup teist bir kişinin Tanrısı irade ve şuur sahibi, ezeli, ebedi her an âlemi kontrol ve idare eden bir Tanrıyken, deist bir kişinin Tanrısı akılla kendisine ulaşılabilinen, âlemde olup bitene müdahale etmeyen bir varlıktır. İnsanın düşünsel gelişimi ile Tanrı tasavvuru arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Kendisine kesin olarak itaat emreden otoriter bir Tanrı tasavvuru kişinin düşünsel gelişimini engellerken bireye özgürlük ve sorumluluk veren Tanrı algısı benlik gelişimini olumlu yönde etkiler.

Katılımcılarımızın Tanrı tasavvurlarının düşünsel yolculuklarında etkili olup olmadığını anlamak için bu konuyla ilgili iki soru sorduk. Birinci sorumuz, “Allah inancınızda sevgi hissi mi korku hissi mi daha ağır basıyor?”; ikincisi, “Bu değişimi yaşarken Tanrı/Allah tasavvurunuzda değişiklikler oldu mu?” şeklindedir. Katılımcılarımızın sorularımıza cevapları şu şekildedir:

Ayşegül G.:

Tabii ki sevgi. Sevgi üzerine kurulu bir din anlayışım var.

Tanrı tasavvurunda değişiklik oldu mu?

Daha çok okumaya ve düşünmeye başladığımda Tanrı tasavvurum biraz değişti. Önceleri mutlak iyi bir Tanrı tasavvurum vardı, artık içinde kötülük de barındıran bir Tanrı olduğunu düşünüyorum.

Tanrı tasavvurunda değişiklik olmadığını söyleyen Berrak K.'nin "Allah inancınızda sevgi hissi mi korku hissi mi daha ağır basıyor?" sorusuna verdiği cevap şöyledir:

Sevgi hissi ağır basıyor. Korku şundan dolayı oluyor, adaletli olduğunu biliyorum, Allah olduğunu biliyorum ve yaptıklarımızın karşılığını göreceğimizi biliyorum. O yüzden daha dikkatli olmaya özen gösteriyorum.

Katılımcımız Cemre T. Tanrı tasavvurunda sevgi hissini hâkim duygu olduğunu ve yaşadığı süreçte Tanrı tasavvurunda bir değişiklik olmadığını belirtti.

Ebru Ö.:

Her ikisi de, ne kadar çok seviyorsam o kadar çok çekiniyorumdur. Elhamdulillah Müslüman'ım ve kapalıyken yaptığım şeyleri şimdi de yapıyorum, dinimden uzaklaşmadım.

Sosyolog akademisyen Doçent Dr. Feride Güçlü.:

Korku diyemem. Hani sevdiğiniz bir insanı kırmaktan çok korkarsınız ya, öyle bir şey benimkisi. Mesela şöyle bir şey, Allah bunu benim karşıma bir sınav olarak çıkartır mı, bilmiyorum. Allah beni cennete koysa da cehenneme atsa da olur. O Allah ya, O istediğini yapar. Ben ona küsecek miyim yani küsemem öyle şey yok.

"Bu değişimi yaşarken Tanrı/Allah tasavvurunuzda değişiklikler oldu mu?"

Dindar sandığım insanla evlendiğimde ahlak dışı bir mağaraya düştüm. Dinle alakası olmayan fakat dindarlık iddialarıyla yaşanan bir platforma hapsedim ben. Hapis olunca felsefi düşüncelerim başladı. Allah'la asıl buluşmalarım başladı. Bir dakika dedim, Allah'ım sen cevap ver. Cevap istedim O'ndan. Bu sefer kimseden cevap istemedim, O'ndan vicdanım ve kalbimle cevap istedim. Lütfen sorularımın hepsine cevap ver dedim. Öyle bir Allah'ım var ki benim O'nun kendi şahsına münhasır bir anlamı var. Bazen danışanlara diyorum ki, "Benim inandığım Allah böyle, gel seni benimkiyle tanıştırayım." falan diyorum yani kendi şahsına münhasır bir dindarlık inşa ettim. Zaten herkes böyle yapıyor değil mi? Cübbeli cemaatinin iddialarına baksanız ilahiyatçılar toptan farklıdır, yoldan çıkmıştır. Onların dediğinin dinle alakası yoktur derler. İlahiyatçılara baksanız bunların söyledikleri bir sürü saçmalık derler. Kendilerince bir sürü de rahat rahat delil sunarlar. Hepsi de kutsal kitaptan bir şeyler sunarlar. Bir dakika ya! Hanginizin doğru söylediğini ben bilemedim. Onun için Hz Peygamberin bir âdeti var. Bir konu hakkında sıkıştığında sizden daha iyi olduğunu düşündüğünüz birisiyle istişare etmek. Eğer öyle birisi yoksa vicdanınıza bakınız diyor. Ben şu anda istişare edecek kimseyi bulamıyorum şu dünya üzerinde. Ne biliyorsam öyle yaşıyorum. Ben

dinden çıkmış falan değilim. Dinimi çok seviyorum. Ben bu platformu çok seviyorum.

Hafsa A.:

Sevgi hissi daha ağır basıyor. Allah korkusuyla yetiştirilmediğimden sanırım.
“Bu değişimi yaşarken Tanrı/Allah tasavvurunuzda değişiklikler oldu mu?”

Hayır, olmadı hala aynı düşünüp hissediyorum. Hala Allah benim için bir yaratıcı, kurallarını kabul ettiğim bir yaratıcı. Önceden de Allah'tan korkum yoktu yani yaptırım konusunda. Bende hep yaratıcı figürü bağışlayan, sevgi ve şefkat içeren bir figürdü. Açıldıktan sonra da böyle hissetmeye devam ettim.

Hatice S.:

Sevgi hissi ağır basıyor. Korktuğum bir tanrı yok.

“Bu değişimi yaşarken Tanrı/Allah tasavvurunuzda değişiklikler oldu mu?”

Evet, tabi ki oldu. Yargılayan bir tanrıdan öte kabullenen bir tanrı inancım oluştu.

Hümanur D.:

Önceki düşüncemde Allah korkutucuydu. Araf suresi 179'da "Andolsun biz cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık." diyor. Ayete göre Allah bazı insanları sırf keyfinden ateşe atacak, bir de bunun için yemin ediyor. Sonra da insanlardan sevgi mi bekliyor? Dinlerin oluşturduğu Tanrıdan ancak korkulur. Ben dinlerin Tanrısına inanmıyorum. Şu an inandığım şeye Allah diyemem. Ben ad koyamıyorum bile, insanlar anlaşılar diye Tanrı diyorum. Kendi inandığım şeyi düşününce tarif edemeyeceğim kadar bir yücelik ve güç hissediyorum. Ben ona erişemeyeceğimi biliyorum. Beni koruyan benim, kendimim.

“Bu değişimi yaşarken Tanrı/Allah tasavvurunuzda değişiklikler oldu mu?”

Evet oldu. Benim düşüncemi değiştiren bir ateistle tanışmamdı. Ona çok kızdım. Sorduğu sorulara cevaplar ararken kendimi başka bir yerde buldum. Bu yaptığım araştırmalar, okumalar, sorgulamalar benim din ve Tanrı düşüncemi tamamen değiştirdi. Mesela benim için din gelenek-görenekle oluşmuş bir yapıdır. Coğrafyaya göre, kültüre göre değişkenlik gösteriyor. İnsanların oluşturduğu bir sistemdir. Bence Tanrı insanların küçük işleriyle, uğraşlarıyla, kararlarıyla ilgilenecek kadar küçük bir varlık değil. İnsanların adlandırabileceği, tanımlayabileceği bir varlık değil. Evren, dünya, Tanrı diye adlandırılan şeyin gücünün belki kendi isteği olmaksızın taşmasından oluşan şeyler. Önceki Tanrı düşüncemde Allah vardı, Kur'an vardı, şu an düşüncemdeki Tanrı'dan çok daha küçüktü ve kısıtlıydı. Dinlerin tanrıyı küçülttüğünü düşünüyorum. Hiç kimse Tanrı şudur diyemez. İnsan akli doğaüstü bir gücü tasavvur edemez. Bana göre Tanrı çok yücedir. Bizim Tanrı'ya şöyle veya böyledir dememiz bile ona bir hakaret.

İlahiyat mezunu ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni İnci F. Tanrı tasavvurunda sevgi hissini hakim olduğunu söyledi. Yaşadığı süreçte Tanrı

tasavvurunda bir değişiklik olduğunu belirten İnci F. düşüncelerini şu şekilde açıkladı:

Evet oldu. Öncesinde Tanrı başımda sopası ile dikilen, sürekli parmak sallayan, olur olmadık yerde kızan, öfkelenen, cezalar yağdıran, kız ve erkek evlatları arasında ayrımcılık yapan, taraf tutan bir baba gibiydi. Tanrının bu tutumu adil bir Tanrıyla nasıl örtüşebilir? Tanrı inancıyla din arasında bir bağlantı var. Dine bakışımız bizim Tanrı tasavvurumuzu da etkiliyor. Yani değişim paralel ilerliyor ve genelde dinden Tanrıya doğru bir değişim başlıyor. Tanrıyı somutlaştıran ve bir kalıbın içerisine sokan aslında dindir, o yüzden dine karşı yaptığımız sorgulamalar bizim tanrıyı yeniden şekillendirmemizi sağlıyor. Kur'an'daki buyrukları kritik ettikçe artık kitabın anlattığı Tanrıdan uzaklaşıyoruz. Çünkü Kur'an'ın bize anlattığı Tanrı insan gibi eli, gözü, kulağı, sarayı, koltuğu, meleklerden hizmetkârları, düşmanları olan insan gibi düşünen, kızan, affeden, kıskanan bir Tanrı. Ben şu anda Tanrı ile ilgili agnostik bir duruşu tercih ediyorum. Çünkü Tanrı şöyledir Tanrı şunu istemiştir, söyle dilemiştir, söyle düşünür diyemiyorum. Kozmos ve kaosun beraber olduğu, oluşun hala devam ettiği bir evrende yaşıyoruz. Bilemiyorum belki de varlığa içkin ve hala varlıkla birlikte oluş içinde olan bir yaratıcı enerjidir Tanrı dediğimiz yücelik.

İlahiyatçı Gamze A.:

Önceden korku hissiydi ama artık böyle bir his taşımıyorum. Sevgi veya korku hissi yok.

“Bu değişimi yaşarken Tanrı/Allah tasavvurunuzda değişiklikler oldu mu?”

Bu değişimi yaşamadan önce tanrı tasavvurunda değişiklikler olduğu için bu eylemi gerçekleştirdim.

Katılımcımız Bilge S. Tanrı inancında sevgi hissinin kuvvetli olduğunu söylemiştir. “Bu değişimi yaşarken Tanrı/Allah tasavvurunuzda değişiklikler oldu mu?” sorusuna verdiği cevap ise şu şekildedir:

Kapalıyken dini tarzım biraz daha kalıpla, toplumumuzdaki Sünni anlayışa göre şekilleniyordu yani onları anlamaya çalışıyordum, kabul etmeye çalışıyordum. İnsanların yorumlarını Kur'an'dan daha çok dinliyordum, bu çok yanlışmış. Sonra bunu fark ettim. Daha çok Kur'an odaklı bakmaya başladım, felsefi tartışmalara baktım ama bunun daha çok korku şeklinde olduğunu fark ettim. Hani o ilk Müslümanlığımı hissettiğim namazlar kıldığım dönem daha çok Tanrıdan korkuyordum, başka amaçlarım vardı belki. Çünkü cennet vardı. Benim öbür tarafımı kurtarabilmek için bir çareydi, öyle pragmatik düşündüm bunu. Güzel bir şey olarak algılıyordum o zamanlar. Ama daha sonra daha çok sevgiye dönüştü. Hani bir baba algısı var ya, o bizim babamız, ona dönüştü yani şu anda da öyle, hala çok seviyorum. Hiçbir zaman hangi din olursa olsun, panteizmi düşündüm, farklı dinleri biliyorum ama tek Tanrı olduğundan hiç kuşkuym olmadı. Olmasa bile öyle hissetmeyi ve ona inanmayı tercih ederim. Bir şeyden çok etkilenmişim, ben hep inanıyordum ki bizim sünni halkta şöyle bir anlayış var: Hristiyanlar cennete gidemez, sadece Müslümanlar gider, Yahudiler gidemez, hiç kimse

gidemez. Sosyal medyada bir yorumda okumuştum Maide Suresinde İsa'yla Allah konuşuyor, Allah'tan yardım istiyor, “onlar saptılar” diyor. Bana inanan insanları doğru yola götürmem gerekiyordu ama sen yine de onları affet diyor, bu manada bir ayet var ve Allah ona cevap vermiyor, onlar giremez demiyor. Hayır, onlar Hristiyan demiyor. Yani bilemeyiz. Allah daha kapsayıcıdır. Bu düşünce benim ufkumu iki katına çıkarmıştı.

Tanrı inancında ‘korku’ hissinin ağır bastığını söyleyen katılımcımız Meryem C. başörtüsünün farz olduğunu ve bu emri yerine getirmediği için Allah’a karşı kendini mahcup hissettiğini belirtti. Katılımcımız Mihrace U. Tanrı tasavvurunda sevgi hissinin kuvvetli olduğunu ve bu süreçte Tanrı tasavvurunun bir değişikliğe uğramadığını belirtti.

İlahiyat mezunu ve Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmeni Atiye T.:

Öncesinde korkuydu ama artık sevgi. Bütün insanları sevdiğini düşünüyorum. Benim düşüncemde canı bir Tanrı yok. Bunu dayatmak isteyen pek çok İlahiyatçı hoca var ama başaramadılar.

“Bu değişimi yaşarken Tanrı/Allah tasavvurunuzda değişiklikler oldu mu?”

Oldu tabi. Aslında en büyük neden bu oldu. Bana öğretilen Tanrı ile hissettiğim Tanrı arasında fark var. İbrahim peygamberin hayatından bir kesit okumuştum; kapısına gelen bir Mecusi’yi geri çeviriyordu ve bu hareketinden dolayı Allah'tan uyarı aldı. Kendisine inanan-inanmayan herkesi, bütün canlıları rızıklandıran, merhameti çok geniş bir Tanrıdan bahsediyordu hikâye. Müslümanların inandığı Tanrı kızgın, zalim, zorba, her şey için ceza veren, yakan yıkan bir Tanrı. Bu şizofrenik bir durum. Müslümanların psikopat bir Allah’ı olmalı. Bence böyle bir Allah yok. Eğer evrensel ahlaki değerlere sahipsem, insanların ve toplumun hayrına iyi işler yapıyorsam Allah'ın sadece başörtü takmadım diye beni yakacağını sanmıyorum. Tehdit içeren ayetlere bakıyorum hırsızlık, terör, zina, faiz gibi suçların cezaları var ama başörtüsünün cezası yok. Kur'an fınavunu affetmek isteyen bir Allah'tan bahsediyor.

Rana K.:

Benim Allah inancımında korku hissi hâkim. Çünkü karşıma geçip de Allah'la ilgili sevgi, şefkat, merhamet anlatan olmadı. Allah hep korkutularak anlatıldı. Hâlâ da korkuyorum. Başörtüsü takmazsan binlerce yıl yanacaksın, eğer namaz kılmazsan cehennemde sac üzerinde kılacaksın gibi sözlerle korkutulduk.

“Bu değişimi yaşarken Tanrı/Allah tasavvurunuzda değişiklikler oldu mu?”

Benim saçımı açmadan önce Allah'la ilgili sorularım vardı. Emrettiklerinde soru işaretleri var. Kadın-erkek eşitliğini sorguladım. Allah'ın bu konuda eşit/adil olmadığını düşünüyorum. Allah erkekleri el üstünde tutarken kadınlara aynı ayrıcalığı göstermemiş. Eşinize sesinizi yükseltirseniz tokat var mesela... Din kadını değersizleştiriyor. Allah da buna izin vermiş. Hala da aynı şeyleri düşünüyorum.

İlahiyatçı Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmeni Sibel S.:

Allah inancımda sevgi daha fazla. Allah'ın bizlere cezalandırıcı nazarıyla değil sevgi nazarıyla baktığını düşünüyorum.

“Bu değişimi yaşarken Tanrı/Allah tasavvurunuzda değişiklikler oldu mu?”

Öncesinde daha çok bana hayatımın her aşamasına müdahale eden ve her aşamasını biçimlendiren bir Allah varken artık bu kadar ayrıntılı bir kurgu yapan Allah yok. Dinin Allah'ın gönderdiği metinlerden yola çıkarak yorumlayan insanların bir kurgusu olduğunu anladım. Artık kafamda bu anlamda dinle inancı birbirinden çok ayırıyorum. Kendi kafamda Allah'a inanmak, peygambere inanmak ve onun gönderdiklerine inanmakla bunları yorumlayan insanların kurgusu olan bir din arasında ayırım var artık. Benim Allah'ım yıllar içinde yüzyıllar içinde yorumlanmış olan Allah değil. Benim salt metine giderek Kur'an'dan ya da peygamberin sahih sayılan hadislerinden yola çıkarak anladığım Allah ve peygamber var. Onların benden istediği beklediği şeyi anlamaya çalışıyorum. Yoksa insanların kurguladığı dini yapı artık özel hayatımda beni çok enterese etmiyor.

İlahiyatçı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, araştırmacı yazar ve gazeteci Dr. Sultan Neval Ş.:

Rahman ve Rahim kavramlarını kendine sıfat yapmış bir Allah'tan korkanda bir anlayış sıkıntısı vardır diye düşünüyorum. Bu iki sıfatın içeriğini hem iki kitabımda (Din Dersi Dinimi Yedi ve Öğretmenim Bir Şey Sorabilir miyim?) hem de youtube kanalım olan Gel DİN'le kanalındaki “Kur'an Anlatımları” videolarında ilgili kelimelerin geçtiği ayetleri anlatırken açıklamışım.

“Bu değişimi yaşarken Tanrı/Allah tasavvurunuzda değişiklikler oldu mu?”

Evet oldu. Ben 17 yaşındayken Allah'ı sert kuralları olan diktatör bir yönetici olarak düşünüyorum, onun kurallarına uymazsak bizi cezalandıracağını sanıyordum. Belki İlahiyat eğitiminin etkisi daha fazladır bilemiyorum, Allah'ın kadın/erkek diye bir ayırım yapmadığını, ama kendi yaratıcılık özelliğini annelik şeklinde kadınla paylaşacak kadar kadını değerli gören merhametli bir bütünlük olduğunu anladım. Öyle bir şeydi ki iç dünyamda Allah'la kavga bile edebiliyordum, tıpkı bir ilişkideki en şiddetli kavganın en üst sevgiden kaynaklanması gibi şiddetli kavgalar oluyordu bunlar. Ama hep barışıyorduk. Bu süreç Allah'ı içselleştirmemde, toplumun veya kişilerin din algılarından arıtmamda çok önemlidir benim için.

Katılımcımız Şeniz C. Allah tasavvurunda sevgi hissinin ağır bastığını söyledi. Şeniz C. bu süreçte Tanrı tasavvurunda değişiklik olduğunu söyleyip düşüncelerini şu şekilde açıkladı:

Şöyle söyleyeyim, daha öncesinde tarikat, Allah'la araya insan koyma gibi durumlara karşı bir sempati vardı. Sonra biraz sorgulayınca, düşününce tüm bunlar aradan çıktı. Önceden inandığım Allah beni çok korkutuyordu. Zihnimde, beynimde çok farklı bir inanç ve yaradan yapısı vardı. Hani hiçbir şekilde şimale sığdırılmaz ama kafamda çok farklı bir yaradan algısı vardı. Şu an o değişti, şu anki inandığım Allah çok daha merhametli, kolaylaştırıcı,

zorlaştırıcı değil, önceki inandığım Allah çok zorluyordu beni, zorlaştırıyordu her şeyi (Gülme). Onunla aramda çok mesafe ve çok fazla kişiler vardı. Şu an onunla aramda hiç kimse yok. Daha çok huzur veren bir yaradan var.

Zehra Ş.:

Her ikisi de var. Hem severim hem korkarım ama sevgi hissi ağır basıyor. Korku da onun sevgisini kaybetmekte korkusudur.

“Bu değişimi yaşarken Tanrı/Allah tasavvurunuzda değişiklikler oldu mu?”

Hayır, bir değişiklik olmadı. Ben Rabbimi her zaman seviyorum. Fakat bu süreçte kendimi ona karşı suçlu hissettim.

Zeynep E. Tanrı tasavvuruyla ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etti:

Çocukluğumdan itibaren Allah taş yapar korkutmasıyla başlayan ve akabinde günah, cehenneme gidersin, orada yanarsın, ateşe atarlar gibi korkuların yerini artık Tanrı yarattıklarını sever, onlara merhamet gösterir, bağışlar ve ödüllendirir düşüncesi aldı. Bu anlayışla birlikte Tanrı'nın sadece cezalandırıcı olduğu düşüncesinden sıyrılarak insanlara güzellikler sunduğu ve sevginin ön planda olduğu fikri Tanrı'yı daha çok sevmemi sağladı.

Katılımcılarımızda olduğu gibi her insan zihninde bir Tanrı imgesi oluşturuyor. Her birimizin Tanrı imgesi birbirinden farklı ve kişiye özgüdür. Kimimizin Tanrı'sı daha merhametli ve affediciyken bir diğersinin Tanrısı intikam alan ve cezalandırıcı olabilir. Anne-baba tutumlarının dini yaşam üzerindeki etkilerine değinmiştik. Burada da ebeveyn tutumlarının bireyin Tanrı tasavvurunun oluşumundaki etkisiyle karşılaşıyoruz. Genel anlamda bağlanma bireyin anne babasıyla veya ilk bakıcısıyla kurduğu duygusal ve fiziksel bağdır. Bu bağ bebeğin kişisel gelişiminin ve yetişkinlikteki ilişkilerinin temelini oluşturur. İlk bakıcısıyla güçlü ve güvenli bir bağ kurmuş bebek kendini güvende ve değerli hissederken, zayıf ve güvensiz bir bağ kuran bebek gelecekteki ilişkilerinde kaygılı, insanlara ve hayata karşı güvensiz ve tedirgin olduğu gibi aynı zamanda kendini de değersiz hisseder. Bireyin kişilik gelişimindeki bu özelliklerin Tanrı tasavvurunun oluşumuna etkisi olduğuna dair bazı araştırmalar yapılmıştır. Yapılan araştırmalara göre ebeveyniyle güvenli bağ kuran kişilerde Tanrı imgesi daha sevecen, merhametli ve şefkatli iken güvensiz bağlanan kişilerde Tanrı korkulan ve cezalandıran bir tanrıdır. Güvenli bağlanan kişilerin duaları şükür odaklı iken güvensiz bağlananların duaları daha çok tövbe ve af odaklıdır.²⁶³

Görüldüğü gibi görüşmecilerimizin çoğu (% 75) Tanrı tasavvurunda sevgi hissinin kuvvetli olduğunu söylemiştir. Tanrı tasavvurunda ise yine hemen hemen aynı oranda (% 70) değişiklik olduğunu belirttiler. Bu değişikliğin yönü korkulan, cezalandıran, yasakçı, adaletsiz, zorlayan ve uzakta olan bir Tanrıdan seven, affeden merhamet eden, adil ve her an bizimle olan bir Tanrıya doğru olmuştur.

²⁶³ Akif Hayta, Anneden Allah'a: Bağlanma teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru, Değerler Eğitimi Dergisi, 4 (12), 2006, s.29-63

2.11. Neden Özellikle Saç?

Katılımcılarımıza Tanrı algısı bağlamında daha spesifik olarak “Bir Tanrı’nın bir kadının kafasındaki kılları örtmesini istemesi/emretmesi konusunda neler düşünüyorsunuz?” sorusunu yönelttik. Katılımcılarımızdan aldığımız cevaplar şu şekildedir:

Ayşegül G.:

Saçları örtmek mantıklı gelmiyor ancak içinde yaşadığımız toplumu düşünerek kadınların istedikleri gibi giyinmelerinin pek mümkün olmadığını düşünüyorum. Biz ne kadar istesek de erkeklerin bir kısmı, belki çoğu bu topraklarda bizi cinsel obje olarak görüyor. Dolayısıyla tesettür bir nevi koruma anlamı taşıyor sanki. Böyle düşündüğümde de bir Tanrı niçin yarattığı kuluna örtün, dikkat çekme ki diğer yarattığım kulum sana zarar vermesin der? Bu sorulara cevap bulamıyorum.

Berrak K.:

Hayır, saç kılı şeklinde düşünmedim hiç. Düşündüğüm sadece tesettür diye bir şey var. Tesettürün mantığı karşı tarafın dikkatini çekmemek midir, nedir, bilmiyorum ama neden bir örtü var? Hani sadece kıl da değil, boynu da örtmek açısından neden örtünüyoruz, bunun mantığını kavrayamadım. İster kel olsun ister kıl olsun ister başka bir şey olsun, o örtünün mantığını hiçbir şekilde kavrayamadım. Kılı neden örtüyoruz? Öyle bir durum değildi benimkisi. Ben örtünmenin hiçbir elle tutulur gerekçeli tarafını göremedim.

Hafsa A.:

Bu emri yok saymam. Kur’an’da yazan bir ayet var sonuçta. Sebebini de merak edip araştırmadım ama ben saçların bu kadar dikkat çeken ve kapanması lazım olan bir şey gibi görmüyorum.

Hatice S.:

Benim inandığım Tanrı insanların kılı tüyü ile ilgilenmez. Kadınlar burada İslami geleneğin düşünce yapısına mahkûm edilmişler.

Hümanur D.:

Kadından böyle bir şey isteyen Tanrı yobazdır. Yani sonsuz büyüklükte bir evren, onun içinde dünya ve orada bir kadın ve onun saçları, çok saçma! Kocaman evren içinde galaksiler, güneş sistemi sonra dünya, küçücük bir kadın ve onun saçları, düşünüyorum da Tanrı bu kadar müsait olamaz (kahkaha).

İlahiyatçı ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni İnci F.:

Bu fikir yani koskoca kâinatın sahibi yüce bir tanrının bir kulun saçının teline kafayı takacağı düşüncesi oldum olası tuhaf gelmiştir. Tanrıdan çok insanlar birbirlerine kafayı takıyorlar. Tanrı sadece bu takık bozuk zihinlerin işlerini meşru hale getiren bir araç.

Bilge S.:

Ben bu duruma daha amaçsal bakıyorum, şöyle ki, mesela hukukta bir maddeyi incelerken o maddenin neden geldiğinin bir amaçsal yorumu olur, bir de lafzi yorumu olur. Amaçsal yorum yaptığımızda bu ayette kastedilen şey bence toplumda kendini bedenle ortaya koyma diye yorumluyorum. O dönem içinde çoğunluk, Sümerlerden beri gelen bir şey bu, asiller köleler hariç saçlarını kapatıyorlar. Yani bu bir gelenek, ayet gelenekten dolayı geldi demiyorum ama o dönemde toplumun kendine has bir yapısı vardır ve Allah bu muradını o dönemin toplum yapısına uygun bir şekilde anlatmıştır. Yani detaya girmiştir ama ayetin özünü, ne amaçlandığını anlamak gerekir diye düşünüyorum. Detaylar o döneme aittir ama asıl kastedilen her dönemi etkiler. Ayet “beden olarak kendini ortaya koymamalısın” diyor, o dönemde kadınlar süslenerek, saçlarını, boyunlarını, göğüslerini açarak bedenlerini sergiliyorlar. Şu an başka şekillerde yapıyorlar. Şu an olsa örtüyü başka şekillerde tanımlayabiliriz. Hz İbrahim'den beri aynı din olduğunu söylüyoruz ama tesettür anlayışı değişmiş dinlerde. Bunun dönemsel olduğunu düşünüyorum. Din üzerine düşünülmesi gereken, sürekli güncelliğini koruyan kendini yenileyebilen aktif bir şey.

Mihrace U.:

Ben hiçbir şekilde Allah'ın kadının saçlarına takıntılı olduğunu düşünmedim. Erkekler takmışlar.

Rana K.:

Biz küçükken bir tane saç telimizin görünmesi cinsel organının görünmesi gibi ayıptır denirdi. Bu kadar günahsa neden kadınların saç var? Neden biz kel değiliz?

İlahiyatçı ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni Sibel S.:

Böyle bir şey istediğini düşünmüyorum. Mesele şu, Allah bir topluma ve bir zamana hitap etti. O zamanın ve o toplumun bir üyesine hitap etti. O yüzden mesajlarını tikel örnekler ve o günün paradigması üzerinden şekillendirmek zorundaydı ya da zorunda demeyeyim de öyle şekillendirdi. Ama ben bugünden o metinlere baktığımda o günde verilmiş olan hükümlerin tamamını bugüne taşımam gerektiğine inanmıyorum. Mesela Kur'an'da yok ama genel olarak fıkhi hükümlerde recm cezası var. Zina yapan evli bir kadın ya da erkek recm edilerek öldürülür, ceza budur. Bugün de cezaevi kullanmamız gerektiğini düşünüyorum. Cezasının bugünkü resmi hukukta karşılığı neyse onun verilmesi gerektiğine inanıyorum. Örtünmede de böyle bu. Ahzab suresi 59. ayette, Nur 31'de İstanbul İlahiyat görüşünün doğru olduğu kanaatindeyim yani orada direk bir emir yok. Oradaki özgür kadın üzerinden kurgulanmış olan kadın tasavvurunun üzerine bir örtünme ayeti geldiğini anlıyorum ve ben İstanbul'da şu an örtünmenin bir zorunluluk, bir farz olduğunu düşünmeyendenim.

İlahiyatçı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, araştırmacı yazar ve gazeteci Dr. Sultan Neval Ş.:

Yok Allah'ın böyle bir derdi. Hepsi bizim ataerkil kafamızdaki antropomorfik Tanrı'ya yüklediğimiz şekillendirmeler.

Şeniz C.:

Tabi ki düşündüm. Hepimizi yaratan Allah değil mi? Cenabı Hak ağacı da yaratıyor ama yaprağıyla yaratıyor. Her sonbaharda yapraklar dökülüyor, ilkbaharda yenisi çıkıyor. Sonra her mevsim yeni yeni, taze meyveler çıkıyor. Cenabı Allah ağacı yarattıysa yapraksız da yaratabilirdi. Bizi insanoğlunu yarattıysa beni bir kadın olarak saçlı yaratmış. Eğer saçımızın görünmesi haramsa günahsa Cenabı Allah niye böyle yarattı o zaman? Allah'la aramdaki bütün engeller kalktı demiştim ya işte Kur'an'ı bize yorumlayan erkek tefsirciler - önce de dediğim gibi Kur'an'daki ayetlerin günümüze kadar değişmeden geldiğine kesinlikle ve kesinlikle inanmıyorum - kendine göre bir ayeti eviriyor çeviriyor kendine göre şekillendiriyor. Bunun ticareti dönmeye başladı. Herkes kendi menfaati için veya grubunun menfaati için tefsir etmeye başlamış bence. O yüzden erkek tefsircilerin ne dediği hiç umurumda değil. Tefsir yapanların birçoğunun yaşamlarına baktığınız zaman dinle alakası olmayan şeyler ortaya çıkıyor. Ben Kur'an'da Allah'ın kadının saç telini örtmesine dair bir emri olduğuna inanmıyorum. Evet, örtünmesi gereken mahrem yerlerimiz var. Buna inanıyorum ama saç bunun içerisinde değil.

Zehra Ş.:

İslam'dan önce kadınlar açık seçik giyiniyorlardı, göğüslerini açıyorlardı, kafalarını da şekilli bir tarzda hımar denen örtüyle doluyorlardı. İslam cariyelerle hür ve asil kadınlar ayrımı yapmak için böyle bir kural getirdi. Kadınları erkeklerin bakışlarından korumak için. Allah'ın ayette söylediği örtüyü göğüslerine indirmeleridir. Ben Allah'ın maksadının saç mı göğüs mü olduğunu anlamak için geçmişte bazı araştırmalar yaptım, çoğunluk başın da örtülmesi gerektiğini söylüyordu. Bence şimdi kadın algısı değişti, kadını kadın yapan başındaki kıl değildir, vücudunun başka yerleridir.

Görevi başı soğuktan, sıcaktan veya darbelerden korumak olan saç tüm insanlar için özellikle de kadınlar için zarafetin ve güzelliğin bir işareti olmuştur. Görünümü tamamlaması açısından da kadınlar ve erkekler için estetiğin bir ölçüsüdür. İnsanlar yaşadıkları coğrafyanın, kültürün veya inançlarının etkisiyle saçlarını değişik şekillerde kullanmışlardır. Düğün, cenaze gibi özel günlerinde farklı biçimlerde şekillendirerek duygularını saç şekilleriyle ifade etmişlerdir. Kesildiğinde canımızı yakmayan ve insanlar için hayati bir öneme sahip olmayan saçlar şiir, resim ve müzik gibi sanat dallarına, efsanelere, edebiyat, din ve hatta siyasete dahi konu olmuştur. Bazı primer inanışlarda ruhun ve gücün sembolü olarak kabul edilen saç ritüellerde bu anlamlarda kullanılmıştır.²⁶⁴ Nitekim Kuran'da Hud suresinde²⁶⁵ geçen perçem

²⁶⁴ Nermin Öztürk, Antropolojik Ve Sosyolojik Açından Saçlar Ve İnançlar, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 25, sayı. 25, ss. 7-28, Şub. 2008

kelimesi alnın ön kısmındaki saçlar demektir ve burada gücün, kuvvetin, kontrol, denetim, hâkimiyet ve yönetimin simgesi olarak yorumlanmıştır. Yine hac farızasında ve umrede erkekler ve kadınlar saçlarını keserler, bu uygulama ruhlarının ve bedenlerinin Allah'a ait, onun tasarrufunda olduğunun sembolik bir ifadesidir. Saça verilen şekil yas, sevinç, mutluluk, üzüntü gibi duyguların yanında ruhun, gücün ve statünün de temsili olarak tarih boyunca pek çok işleve sahip olmuştur.

Kadın bedeninin erkek tarafından sadece cinsel arzuları giderme ve üreme aracı olarak algılanması neslini korumak isteyen erkeğin kadın üzerinde hâkimiyet kurmasına ortam sağladı. Kadının saçlarını örtmesi olgusunu sosyolojik ve psikolojik açıdan değerlendirdiğimizde fiziksel bakımdan kadından güçlü olan erkeğin kadının bedeni ve ruhu üzerinde hâkimiyet kurmasının sembolik bir ifadesi gibi görünüyor. Din, gelenek ve kültürel yapının etkisiyle yapılan kadın tanımı yıkılması yüzyıllar alacak olan katı toplumsal cinsiyet kalıpları oluşturdu. Örneğin ressam Frida Kahlo (1907-1954, Meksika) kendi yaşam öyküsü üzerinden toplumun kadına dayattığı rolleri, geleneksel ve modern kadın kimliklerini sanatıyla eleştiren bir ressamdır. “Kesilmiş Saçlı Otoportre, 1940”²⁶⁶ adlı eserinde elindeki makasla saçlarını kesmiş, erkek takım elbiseli bir kadın vardır. Resimde Frida'nın geleneksel kadın rolünü reddettiğinin ifadesidir kesilmiş saçlar.

Burada insanlığın tecrübelerini dikkate almadan kadın konusunda bir yargıya varmak elbette doğru olmayacaktır. Anakronizm hatasına düşmemek için olgular tarihsel bağlamında ve dönemin kendine has şartları ve değer yargıları açısından değerlendirilmelidir. Burada amacımız geçmişin gerçekliğini ve tüm sosyal şartları kabul ederek bugün ile geçmiş arasındaki bağlantıyı yakalamaya çalışmak için iz sürmek ve bugün olan bitene dair bir ipucu bulmaya çalışmaktır.

Çalışmamıza katılanlar arasında neden saç örtmek gerektiğini bilemediklerini söyleyen görüşmecilerimiz olduğu gibi kadını güzelleştirdiği için örtülmesinin istendiğini söyleyen görüşmeciler de var. Fakat görüşmecilerimizin yarısından fazlası (11 kişi) Allah'ın doğrudan saç kestemediğini, maksadın kadının cazibesini örtmesi olduğunu söylemişlerdir. Bazı görüşmecilerimiz de uygulamaya dönemin sosyal şartlarının gereği olarak baktıklarını, günümüzde böyle bir uygulamaya gerek olmadığını ifade etmişlerdir.

2.12. Ahlak, Din ve Başörtüsü İlişkisi

Ahlak bireyin insanlarla ya da bir topluluğun birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen ilke, değer, norm, töre ve yasaklarla belirlenmiş bir ilişkiler kompleksidir.²⁶⁷ Ahlakın kaynağı ve Tanrıyla olan ilişkisi binlerce yıldır insanların sorguladığı bir konudur. “Ahlakın temeli nedir? Pozitif, bilimsel ve rasyonel ahlak yasalarına ulaşabilir miyiz? İdeal ve evrensel bir ahlak sistemi var mıdır? Din ahlak için önemli ve gerekli bir olgu mudur?” gibi sorular ahlak tartışmalarında cevapları aranan sorulardır.

²⁶⁵ Hud/56: “Ben, benim de rabbim, sizin de rabbiniz olan Allah'a dayandım. Çünkü her canlının kontrolü O'nun elindedir. Şüphesiz rabbimin yolu dosdoğru yoldur”. Kaynak <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/H%C3%BBd-suresi/1526/53-56-ayet-tefsiri> Erişim tarihi 20.02.2022

²⁶⁶ <https://www.arthipo.com/tr-tr/frida-kahlo-kirpilmis-sacli-otoportre.html> Erişim tarihi: 28.03.2022

²⁶⁷ Doğan Özlem, Kavramlar ve Tarihleri, 1. Baskı, Notos Yay., İstanbul, 2016, s.131

Ahlak sadece düşünsel bir faaliyet olmayıp eylemselliği de gerektirir. Bu noktada din ödül ve ceza mekanizmasıyla ahlaki ilkelerin hayata geçirilmesinde bir isteklendirme kaynağı olabilir. Dini kuralların ahlaki bir yönü olduğu için toplumda dindar kişilerin ahlaklı olması gerektiğine dair bir beklenti vardır. Fakat din, ahlak ve insan olgularının her biri ultra kompleks bir yapıya sahip olduğu için “dindar olmak aynı zamanda ahlaklı olmaktır.” ya da “ Tanrısız olmak insanı ahlaksızlaştırır.” gibi kesin yargılara varamayız. Örneğin dindar bir tüccar işinde hile yapabilir veya ateist bir kişi dürüst bir tutum sergileyebilir.

Bu bağlamda katılımcılarımıza din ve ahlak arasında bir bağ olup olmadığı konusundaki fikirlerini öğrenmek için “Sizce ahlakla dinin bir ilişkisi var mıdır?” ve “Sizce başörtüsüyle ahlak arasında bir ilişki var mıdır?” olmak üzere iki soru yönelttik. Görüşmecilerimizden ahlak ve din arasında bir ilişki olduğunu düşünenlerin görüşleri şu şekildedir:

Berrak K. :

Yani sonuçta bütün dinlerde, sadece İslam'dan da bahsetmiyorum, bütün dinlerin ortak amacı aslında ahlaklı bir insan üretmek. Tamam, belirli yaptırımları oluyor, belki fiziksel yaptırımları da oluyor ama aslında asıl amaç bence ahlaklıdır. Önce ahlak inşa edilmeye çalışılır dinlerde. Zaten öldürmeyin, şunu yapmayın, bunu yapmayın tarzında ayetler de ahlak inşa etmekle alakalıdır. Önce ahlaklı olacaksınız ki zaten bunları yapmayasın. Toplumsal değerler açısından da önemlidir bu, sadece din açısından da değil. Din toplumu düzenleyen bir sistem olduğu için önce ahlakı inşa etmeli, sonra toplumu.

Hafsa A.:

Aslında din doğru uygulandığında hayatta seni ahlaklı bir insan yapabilir. Çünkü dinin sana söylediği sadece kapan, namaz kıl, oruç tut değildir. Şu an ahlaklı bir insan dediğin kişinin taşıdığı özellikler zaten Kuran'ın seni yönelttiği şeyler.

Bilge S.:

Kesinlikle var. İnanç varsa anlam var, inanç yoksa anlam yok yani bu dünyayı inançlarımızla anlamlandırıyoruz. Anlam varsa da anlam içinde belli prensipler olmalı. O prensipler de ahlak yani ahlakı belirleyen kesinlikle dindir. Nietzsche Muhammed'i çok övüyor. Çünkü Nietzsche'nin bir üst insan anlayışı var ve o üst insan anlayışında toplumun ahlakını kabul etmeyip ve kendi ahlakını hakim kılabilen insanı hayal ediyor. Düşündüğüm zaman gerçekten insan kendi içinde kendi prensipleriyle bunu oluşturabilir. Olmayan bir şeyi hayal etme konusunda gerçekten çok üstünüz. Nitekim Kant da aynı şekilde belli bir fayda olmadan veya Tanrının vaatleri olmadan insanın iyi olabileceğini söylüyor. Ama bunu topluma bir kişi dayatıyor genelde. Mesela Muhammed kendi ahlakını toplumun dayatması olmadan herkese, bütün insanlığa yaydı. İbrahim ve İsa da aynı şekildedir. Ama bunu toplumda herkes yapamıyor, sürü oluyor. Genelde bir kişi üst insan olabiliyor ve insanlar korkutularak ahlaklandırılmaya çalışılıyor maalesef. Bütün toplum tek tek ahlakı bulamaz, çok güç bence bu, çok zor. İnsan ahlaki prensipler için değil

faydası için bir şeyler yapıyor. Bu anlamda illaki bir manevi korku gerekiyor. İbn Rüşd'ün de bu konuda söyledikleri var. Kuran'ın ortalama insana hitap ettiğini söylüyor. İki türlü iyi vardır ona göre; bir cennet için iyi olanı yapmak, bir de hakikate ulaşmak için. Kant'ın ödev ahlakı da böyledir. Avrupa toplumlarının dindar olmayan kesimlerinde suç oranlarına baktığımız zaman durum ortada (gülümseme), belki bunu ahlaki hukukla yapabiliriz ama yine etki etmeyebilir. Çünkü ceza oranı arttıkça suçlu oranı da artıyor. Mesela Teksas'ta, diğer taraftan Norveç'te ölüm cezası yok ve insanlar hapisanelerde bile yüksek standartlarda yaşıyorlar ama suç oranları çok düşük ve Teksas çok dindar bir bölge olmasına rağmen Norveç'te dindar oranı çok düşük.

İlahiyatçı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni Atiye T.:

Bir ilahiyatçı bakış açısıyla din ve ahlak arasında bir ilişki olduğunu söyleyebilirim. Din insanları ahlaki olarak olgunlaştırıyor. Din ahlaki kurallar belirliyor ve bu çerçevede insanları bir arada yaşatmaya çalışıyor.

İlahiyatçı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni Sibel S.:

Din güzel ahlaktır ilkesi benim için peygamberin en önemli sözüdür, en önemli ilkesidir. Peygamber ahlaki bir yapı, bir sistem kurmak ister. İnsanların güzel ahlaklı, erdemli birey ve toplum inşa etmelerini ister. Ben böyle inanıyorum.

Zeynep E.:

Öncelikle bence ahlak olmadan din de olmaz. Günümüzde bunun birçok örneğini görüyoruz. Beş vakit namazını kılan ve diğer ibadetlerini yapan bir birey kolaylıkla hırsızlık yapıyor, kul hakkı yiyebiliyor, eşini ve çocuklarını ihmal edebiliyor, Tanrı'nın istemediği birçok davranışı rahatlıkla sergileyebiliyor. Bu sebeple ilk olarak Tanrı'nın istediği dini tam anlamıyla yaşayabilmek için güzel ahlak sahibi olmak gerekiyor. Ahlakı burada bir ağacın kökü olarak düşünebiliriz. Kök olmadan ne gövde ne dal ne de yaprak olur. Bence ahlak ve din bir bütün olarak düşünülmelidir.

Ahlak ve din arasında ilişki yoktur görüşünde olan katılımcılarımız ise düşüncelerini şu şekilde ifade ettiler:

Sosyolog akademisyen Doçent Dr. Feride Güçlü.:

Artık yok. Dinin ahlak inşasında bir etkisi olduğunu düşünüyordum ama artık bunu düşünmüyorum. Bir insan olarak değerlerimi sorgulayabilecek bir noktaya geldim bugün... Şimdi Müslüman kesimde düşünmekten yana hep bir korku vardır. Felsefeden bir korku vardır. Aman kayarız da düz yoldan mı çıkarız. Zaten sen inanmıyorsan senin için kimse yere yeşil renkli bilyeler atamaz yani bunlar dogmatiktir. Bunların çaresi yoktur. Ama ben düşünüyorum yani devamlı düşünüyorum. Namaz kılmak çok önemli bir eylemdir. Diyorum ki şimdi günde 5 vakit namaz kılmak kâinatın sahibinin karşısına beş vakit çıkmaktır. Dünyalık hiçbir makamın, mansıbın olmadığı bir yer. Aşkın bir tek varlığın karşısına çıkmak için 24 saatinden birini veriyorsun. Bu bir anlamda zordur, bir anlamda kolaydır. 24 saatten birisini

veriyorsun, öyle bir huzura gidiyorsun. Öyle de huzura gidiyorsan eğer o huzurda O'nunla bir saniye, 1 dakika bile bir araya gelebiliyorsan, bir buluşma sağlanıyorsa bu kalpte senin artık kötülük yapamaman gerekiyor. Ayet "namaz insanı münkerattan alıkoyar" diyor. Neden alıkoyar? Çünkü bu buluşma ile yıkanmışsın sen ya diyor. "Şu ırmakta bir günde 5 kere yıkanırın kir pas kalır mı?" diyor. Senin abdestin de seni kirden pastan arındırır. Şimdi beşine beş katan adamlardan, kadınlardan okkalı yalanlar duyuyorsun. Ahlaksızlıkla başkasının hakkını gasp etme duyuyorsun. Tamamen gayri ahlaki eylemin bu namaz eylemini yapan kişilerden çıktığını düşünürsen bir de hiç utanma, bir sorgulama falan görmediğimde de böyle bir sorgulanma olmalı diyorum ya. Bugün gündüz düşünüyordum. Allah'ım dedim bu insanlara, hem bu Fetö'de hem de bu iktidar ekiplerinin içinde doğru söyleyeceğine inansam, gerçi bu insanlardan doğru bir şey de çıkmadı da, yani hem namaz kılıp da hem bu rüşveti nasıl alıyorsun diye sorsam. "Hem namaz kılıp da hem bu soruları nasıl çaldınız? Hem namaz kılıp da hem yakınınızı hak eden Anadolu çocuğunun yerine neden koydunuz?" diye sorma imkânı olsa keşke. Yine hani kadınlara sordum ya ben çalışmamda, güzellikle dinin kapanma meselesini nasıl bir arada düşünüyorsun? Bu daha basit bir soruydu ama bu soruya cevap verebilecek bilgi yoktu. Hem namaz kılıyorsun tesettürlü hem nasıl çıplak hakkında bu kadar ahlaksız konuşabiliyorsun diye böyle bir araştırma yapılabilir ama yapamazsın, bunu da yapamazsın. Bunu eyleyen sosyal aktörlere sorabileceğimiz bir şey değil çünkü bunlar. Bu sorulara cevap verecek kişiyi nerede bulacaksın? Kim cevap verecek ki, böyle bir şey yok. Bediüzzaman'ın bir kanıtı vardı yani Tanrıyı kanıtlaması. Kâinat kitabı, Kur'an kitabı ve bu ikisini eylemde birleştiren Hz Peygamber, sonra dördüncüsünde de dedi ki "vicdan", evet vicdan. Vicdanı koyuyor. Çünkü bugün kendini Müslüman ilan edenlerin eylemlerine falan baktığında ahlak dediğimiz şey nedir yani ahlak nedir? Bunun tartışılması gerekir. Ahlaklı toplum hayatı için insanın kendi hayatını düzenleyen kurallar bütününde toplumun genelinin faydasını gözetmiyorsa zaten din ne yapsın. Kısacası dinin ahlak üzerinde bir etkisi olduğunu artık düşünmüyorum. Önce düşünüyordum ama şimdi son gördüklerimden sonra düşünmüyorum hiç düşünmüyorum.

Hatice S.:

Hayır, kesinlikle yok. Aksine dini kuralların insanı daha çok ahlaksızlaştırdığına inanıyorum. Zira örneklerle bunu ispatlayan birçok toplum ve devletler var.

Hümanur D.:

Bence ahlakın dinle alakası yok. Dindar bir zihne göre evet var. Ahlak dine göre biçimlenmiş yani din bir şeye ahlaksız dedi diye insanlar o şeye ahlaksız demişler. Mesela dindar birine göre başörtülü kadın ahlaklıdır, başörtüsüz veya pantolon etek giyen kadın ahlaksızdır. Benim anlayışımda ahlak "iyi olmak"tır. İyiliği sırf "iyi" olduğu için yapmak... İyiliği Tanrı istiyor diye değil sırf iyi olduğu için yapmak bence kıymetlidir.

İlahiyatçı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni İnci F.:

Ahlak ile din arasında bir bağlantı yoktur. Bence ahlakın kaynağı kültürel ve bilişsel evrimimizle ilgilidir. Ahlak bireysel düzeyde dindar olmayı gerektirmez. Toplumsal düzeyde de insanlarla birlikte yaşama ve birbirlerinin haklarına karşı sorumlu olma bilincini yerleştirmektir. Bir insanın ahlaklı olup olmaması, dindar olup olmamasına bağlı değildir. İyilik de kötülük de kendisine dindar diyen ya da dine mesafeli duran kişiler tarafından gelebilir. Dindarların az olduğu İskandinav ülkelerinde hırsızlık, yolsuzluk ve adaletsizlik gibi toplum refahını engelleyen kötülüklerin az olması buna karşılık Müslüman ülkelerde bu gibi olayların sıkça yaşanması dinin ahlakla ilgisi olmadığını gayet güzel şekilde özetliyor. Hatta bence din insanları ahlaksızlaştırıyor. Neden mi? Çünkü yaptıkları kötülükleri Allah adına yaptıklarını söyleyip meşrulaştırıyorlar. Sonsuz merhamete sahip olan Yüce Allah onları eninde sonunda affedecek, cennetine alacaktır!!

Mihrace U.:

Yoktur. Din ve ahlak birbiriyle bağlantılı değildir. Şayet bir insan kötü ahlaklıysa veya bir kötülük yapacaksa buna din mani olamaz.

İlahiyatçı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, araştırmacı yazar ve gazeteci Dr. Sultan Neval Ş.:

Ahlak kelime olarak sözlükte huy, davranış, literatürde ise “yaratılışa uygun davranış” olarak geçer. Kişi ister inansın ister inanmasın “insan” kimliğine uygun davranış içindeyse yaratılışa uygun olacağı için ahlaklıdır. Din bunu anlattığı için dindarın ahlaklı olduğu düşünülür. Oysa inançtan bağımsız olarak insan olmak ahlakı barındırır.

Şeniz C.:

Yok. Benim aslında bu konuda düşüncemi en çok değiştiren Peygamber Efendimiz' in veda hutbesi oldu. Veda hutbesine başlarken “Ey insanlar!” diye hitap ediyor. Öncelikle insanlığa hitap ediyor. Daha sonra belki 3-4 maddesinde falan “Müslümanlar” diyor. Öncelikle bütün insanlara iyiliği, güzelliği, doğruluğu emretmesi, kinden, nefretten ve düşmanlıktan uzak tutması benim için çok büyük bir ölçü oldu. Eğer bizim dinimiz evrensel bir dinse, dini kurallar evrensel öncelikle insana dayalı olmalı yani sadece ve sadece bu dine mensup olan kişilere hasmış gibi kabul edilmemeli. O yüzden bu benim bakış açımı çok değiştirdi. Din ve ahlak arasında fersah fersah mesafe var. İnsanlar bir dine inanabilir ama ahlaklı olmak apayrı bir konu. Toplumsal ahlak, sosyal ahlak, iş ahlakı, aile ve çevre ahlakı, bütün canlılara karşı davranış biçimi ayrı bir ahlak. Bunlar çok ayrı ayrı alınacak şeyler. Ben kısaca söyleyeyim, ahlak ve din arasında çok büyük fark var. Ahlakta dinin etkisi yok.

Zehra Ş.:

Bence dinin ahlakla bir alakası yok. Çünkü bakıyorsunuz dinsiz insanlarda da ahlak var, dindarlar arasında da ahlaksızları çok var.

Yirmi görüşmecimizin % 60'ı “Sizce ahlakla dinin bir ilişkisi var mıdır?” sorusuna “Hayır” cevabını verirken; “Sizce başörtüsüyle ahlak arasında bir ilişki var mıdır?” sorusuna % 90'ı (18kişi) “Hayır” cevabını vermiştir:

Hatice S.:

Kısmen var. Başörtüsü kullanan bir kadın ahlak gelişimine göre geleneksel dönemi yaşıyor. Yani iyi çocuktur. Kadınların çoğu bu evrede kalmıştır. Üst düzey bir düşünme yapısı olmamakla beraber kendini ahlaklı olarak düşünür. Ve bu şekilde davranmaya çalışır.

İlahiyatçı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, araştırmacı yazar ve gazeteci Dr. Sultan Neval Ş.:

Evet var. Başörtülü bir kadının bir İslam rahibesi gibi kendini dünyadan arındırdığını düşünerek, “Tanga külot giydiğini duyuyoruz, içki içtiğini görüyoruz türbanlıların” diyerek onları kendi dindarlıklarının günah keçisi ilan eden insanların ahlakla ilgili çok ciddi problemlerinin olduğunu düşünüyorum.

Bilge S.:

Kesinlikle yok. Bu bence içsel bir boyuttur. Şekilsel ritüeller, kaç rekât namaz kıldığın, ne yaptığın, ibadetler, dinin, dindar olmanın veya Allah'a ne kadar inandığının bir göstergesi değildir. Çünkü dindarlık biraz farklı oluyor bence.

Zeynep E.:

Hayır yoktur. Çünkü gerek çevremizdeki insanların yaşantılarında gerek birçok araştırma sonuçlarında da başörtü ile ahlak arasında bir ilişki olmadığını rahatlıkla görebiliyoruz. Başörtülü bir birey olmasına rağmen dindar olarak düşünülen bir kişi ahlaktan uzak davranışları kolaylıkla sergileyebiliyor. Veya başörtüsü olmayan bir başka kişide de aynı tutumu görmek mümkün.

2.13. Başörtü ve Dindarlık İlişkisi

Araştırmamıza katılan kadınlara din algılarında başörtüsünün yerini tespit etmek ve buna bağlı olarak kendilerini dindar hissedip hissetmediklerini öğrenmek için “Sizce başörtüsüyle dindarlık arasında bir ilişki var mıdır?” sorusunu ve bu konuyu daha da açmak için “Başörtüsünü çıkardıktan sonra kendinizi “dindar” olarak değerlendiriyor musunuz? Niçin?” sorusunu yönelttik. Kadınların % 75'i ilk soruya “hayır” cevabını vermiştir. Dindarlıkla başörtü arasında bir ilişki kurmayan 15 kadından 14'ü kendini “dindar” olarak değerlendirirken bir görüşmecimiz “Başörtüsünden öncede kendimi dindar olarak tanımlamıyordum, o yüzden sonrasında da tanımlayamam.” (H.A) diyerek kendini “dindar” olarak değerlendirmedini belirtmiştir. “Sizce başörtüsüyle dindarlık arasında bir ilişki var mıdır?” sorusuna “Hayır, yoktur.” diyen kadınların görüşlerinden bazıları şunlardır:

Berrak Kaya:

Yok. Elbette insanlar dinleri için örtünüyorlardır ama ben başörtülü gördüğümde bu dindardır demiyorum.

İlahiyatçı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, araştırmacı yazar ve gazeteci Dr. Sultan Neval Ş.:

Ataerkil zihniyet ile sonradan yaratılan Emevi dini başörtüsünü şart koşar. Ancak bu Allah'ın Kur'an'da istediği bir din kuralı değildir. Eğer kişi geleneksel olarak din adı altında Emevi dinine iman etmişse bu dinin kurallarına göre başörtüsü takmalıdır. Ama eğer Kur'an bilincine sahip ise dişiliğini saklaması gereken yerlerde nasıl istiyorsa o şekilde dişiliğini saklar. Bu ister başörtüsü olur isterse kişiliğinin baskın özelliklerini ortaya koyarak olur. Dindarlıkla ilişkili olan nesne değil davranış biçimidir. Benim dişiliğimi ortaya koymadan sosyal ortamlarda var olma düşüncemi oluşturan dindarlığımıdır mesela. Ama aklım ve aldığım eğitim bunun başörtüsü ile ilgisi olmadığını farkına varmamı sağlamıştır.

Zehra Ş.:

Başörtüsü ile dindarlık arasında hiçbir ilişki yok bence. Başında başörtü olup da ruhu fahişe olan pek çok kadın var.

Zeynep E.:

Olduğunu düşünmüyorum. Başörtüsü kültürel bir olaydır. İnsanların sonradan ortaya çıkardığı bir olgudur. Din ise insanlığın doğuşundan beri hep var olan ve Tanrı'nın, insanların yaradılış gayesine ulaşmak, bize sunulan imkanlara bir teşekkür fırsatı vermek için oluşturduğu kurallar bütünüdür.

Başörtüsü ile dindarlık arasında ilişki olduğunu belirten kadınların görüşleri ise şu şekildedir:

Sosyolog akademisyen Doçent Dr. Feride G.:

Tabi ki ben başörtüsünü Allah istiyor diye taktım. Tabi ki dindarlığın bir uzantısı olarak taktım. Yoksa ben başörtüsü niye takayım ki, takmam. Allah'la ilişkinin önemli olduğunu düşünmeme rağmen başörtüsünü çıkarıp attım ama ilişkisi vardır. Şöyle olabilir, bugün siyasi anlamda bir rant elde etmek isteyen kişiler kendi görüntüleri ile de kendilerini ispat etmek istedikleri için tesettüre giriyor olabilirler. Yani riyakârlığın bu boyutları vardır, hem de çok vardır. Şu anda günümüzde siyasi kaygılarla, görünmek için bunu yapanlar var. Ben ne dedim? “Artık görünmek istemiyorum.” dedim. Çünkü başörtüsü görünmenin dilsiz aracı haline gelmiştir. Hani normalde örtünün başkasının dikkatini çekmemeye anlamı vardı ya, o sebepten görünürlük alanına başörtüsüyle girmiştir kadın. Ben bu şekilde görünmez olmak, silinmek istiyorum. Şimdi görüldüğü için örtünebilir kadın, ona bir şey diyemeyiz. Ama bir özne, dindar, kendisini İslam dini kapsamında konumlandıran bir özne niye başını örter? Başörtüsü emir olduğu için tabi. Niye başörtüsünü açar? Benim için özel bir şey bu yani başörtüsünün emir olduğunu inkâr etmekle dinin sınırları içerisinde çıkma gibi bir tehlike var. O yüzden oraya hiç girmiyorum ben...

Hatice S.:

İllaki var. İnandığı Tanrının onu cezalandırmaması için örtünenlerin yanında topluma uyum sağlamak adına örtünenler de var.

Hümanur D.:

Evet var. Eğer bir kadın dindarım diyorsa başını kapatmalı, çünkü onun inandığı Tanrı saçını kapatmasını istiyor.

Rana K.:

Bence bir kadın dindarsa başını örtmesi lazım, başörtülü değilse yeterince dindar değildir.

İlahiyatçı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni Sibel S.:

Normalde tarihsel süreçte tabii ki de bir ilgi var. Eskiden beri başörtüsü pek çok inanç biçimlerinde varmış, özellikle de tek tanrılı dinlerde. Bizim dinimizde örtünme bir emir olarak kabul edilmiş. Bu emri uygulayan binlerce insan var binlerce yıldan beri. O anlamda çok direkt bir ilgi var ama bana göre bugün de aynı ilişkinin kurulması zorunluluğu yok. O yüzden ben açtım ama hala bu ilişkiyi kurup ayeti gerçekte emir ve farz olarak algılayan insanların da dindarlığını sorgulamıyorum. Bence onlar da dindar insanlar ve bunu böyle algıladığı için sürdürüyorlar. Bu çok saygıdeğer bir şeydir bence.

“Başörtüsünü çıkardıktan sonra kendinizi “dindar” olarak değerlendiriyor musunuz? Niçin?” sorusuna kadınların % 75’i “Evet” cevabı vermiştir. Bir katılımcı, “İnançlı olarak değerlendiriyorum. İnandığım bir Allah var. Muhafazakârlar kadar dindar değilim ama Allah'a inanıyorum.” (A.T) diyerek kendisini dindar değil fakat inançlı olarak değerlendirdiğini belirtmiştir. Sorumuza “Hayır” diyen 4 katılımcımızın görüşleri şu şekildedir:

Hatice S.:

Hayır dindar olmadığım için başımı açtım. Daha önce de dindar değildim.

Hümanur D.:

Ben şu an hiçbir dine inanmıyorum. Çünkü Kur'an çelişkilerle dolu. Kendi döneminde cahillerin ahlaksızlıklarını gidermek, onları dize getirmek için oluşturulmuş bir anayasa. Eğer Muhammed "Bana Tanrı diyor" demeseydi, "Melek bana getirdi." demeseydi kimse onun söylediklerini uygulamayacaktı. Eğer kendi de buna inandıysa şizofren olmalı. Ne yani şimdi, insanlarla konuşan, sürekli gelip giden melekler şimdi yuvalarına mı döndü?

Rana K.:

Ben kendimi hiçbir zaman dindar olarak değerlendirmedim. Dinin benden istediklerini, başörtüsü, namaz gibi, içimden gelerek sevgi ile yapmadım, korku ile yaptım. Bu yüzden kendimi dindar olarak görmüyorum.

Kendini “dindar” olarak değerlendiren katılımcıların görüşleri ise şöyledir:

Sosyolog akademisyen Doçent Dr. Feride G.:

Tabi ki. Şöyle, dindarlık dediğiniz şey nedir? Önce bunu sormak lazım. Dindarlık dediğiniz şey benim için benim Allah'ımla kurduğum ilişkidir. Ben başörtümü de onunla ilişki kura kura çıkardım. Yani onunla ilişkisiz olduğum bir anım yok. Bunu göze aldığım bir anım yok. Ne başörtülü ne de başörtüsüz kalbimden o ilişkiyi çıkarmadım. Başörtü bir hikâye, onu artık kullanmıyorum ben, o kadar.

İlahiyatçı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni İnci F.:

Elbette dindarım. Çünkü bence din tanrıya beni yarattığı için, evren aracılığıyla yaşamımı sürdürebilmek için imkânlar sağladığı için, nimetler verdiği için şükretmek ve iyi bir insan olup başta kendim olmak üzere çevrem, ülkem ve bütün insanlık için iyi işler yapmaktır. Din genel manada bir kutsala inanma, ona bağlılık hissetme ve bunun bir ifadesi olarak da ona ibadet etmedir. İslâm'da bunu tevhit ve salih amel olarak buluruz. Bir Allah'a inanma ve ona kulluk etme. Ben bir yaratıcıya inanıyorum ve ona minnet duygumu ifade etmek için bir takım ritüeller ve iyilikler yapıyorum. O halde dindarım.

Bilge S.:

Evet. Çünkü benim için din başkasının hakkını gasp etmemek, insanlara zarar vermemek, Allah'ı sevmek ve onun üzerine düşünmek yani böyle şeyler olduğu için gerçekten bunları yapmaya çalışınca mutlu oluyorum ve kendimi dindar olarak görüyorum.

İlahiyat mezunu ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni Sibel S.:

Evet, dindar olarak değerlendiriyorum hatta daha dindar hissediyorum, çünkü inandığım şeyi gerçekleştiriyorum. Başörtüsünün kesin bir zorunluluk olarak emredilmediğini düşündüğüm için Rabbimle aramda bir sorun hissetmiyorum.

İlahiyatçı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, araştırmacı yazar ve gazeteci Dr. Sultan Neval Ş.:

Başörtülüyken dindar değilmişim meğer, şimdi daha çok dindarım... Allah'la barıştım her şeyden önce...

Zehra Ş.:

Evet, kendimi dindar olarak görüyorum. Çünkü başörtülü veya başörtüsüz hayatımda herhangi bir değişiklik olmadı. Ben yine dinine bağlı, Rabbini seven bir insanım.

Modernleşmeyle beraber ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi alanda yaşanan değişimin sonuçlarından biri de kadınların bu alanlara girmesi ve kendilerine verilmeyen bir takım hakları kazanmasıdır. Kadınların eğitim alması ve iş hayatına girmesi bu değişimi hızlandırmış ve çok geniş alanlara yaymıştır. 19. yüzyıldan bu yana yaşanan sosyo-kültürel değişim dini tutum ve yaşantılarda da kendini göstermiştir. Din belli bir inanç sistemi ve kurallar çerçevesinde gerçekleştirilen ritüelleri olan bir yapıyken modern toplumda dini kurallar ve yaptırımlar da değişimden payını almıştır. Daha dogmatik olan geleneksel din algısı ve dindarlık

yavaş yavaş yerini modern hayata özgü, daha kişisel yeni bir din anlayışına bırakmıştır.

Dini yaptırımlardan uzak, şekilciliğe mesafeli, dini bir vicdan işi olarak gören modern insanın dini algılaması ve dindarlık tanımındaki değişimi katılımcılarımızın görüşlerinde de görebiliyoruz. “Rabbini seven bir insanım.”(Z.Ş); “Rabbimle aramda bir sorun hissetmiyorum.”(S.S) ifadelerinde de görüldüğü gibi kişinin kendisini dindar olarak tanımlaması dini ritüeller, ibadetler, emir ve yasaklara itaat etmeye endeksli olmaktan çok Tanrı ile kurulan bireysel ilişkiye bağlıdır.

2.14. Kişilik Gelişiminde Dinin Etkisi

İnsanın dünya görüşü, yaşam tarzı, tutumları, duyguları, inanışları, eğilimleri, ilgi ve yetenekleri kişiliğini oluşturan parçalardır. Bu bakımdan kişilik bireyi “kendi” yapan bu özelliklerinin bütününden oluşur. Çok boyutlu ve karmaşık bir yapıya sahip kişilik “Bireyin bedensel ve devimsel yapısının, bilişsel ve duygusal tepki biçimlerinin, benlik oluşumunun özgün, karmaşık ve dinamik bir bütünü.” şeklinde tanımlanır.²⁶⁸ Kişiliğin çok yönlü ve kompleks yapısını anlaşılır kılmak için psikologlar pek çok kuram ortaya koymuşlardır. Oluşumu çok küçük yaşlara dayanan kişilik çevrenin sosyo-kültürel yapısına göre değişir ve olgunlaşır. Kişilik gelişiminde etkili olan en önemli faktörlerden biri de dindir. Erken yaşlardan beri gerek ailede gerekse okullarda çocuğa verilen dini eğitim bireyin dünya görüşünü ve yaşam tarzını etkileyen önemli faktörlerdendir. Din ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşime dayalı ilişki toplumu oluşturan insanı da doğal olarak etkilemektedir. Pek çoğumuz bir din seçmez, çevremizde yaşanan dinin içine doğar ve o dinin inanç ve ibadet esaslarının ailemizdeki uygulanma biçimine göre yetiştiriliriz.

Araştırmamıza katılan kadınların başörtüsü kullanma ve bırakma kararlarını verirken takındıkları tutum nihayetinde kişiliklerinin bir yansımasıdır. Bu bağlamda katılımcıların kişilik inşasında dinin etkisinin farkında olup olmadıklarını tespit etmek için “Sizce kişilik oluşturmada dinin etkisi var mıdır?” sorusunu yönelttik. Görüşülen kadınların hemen hepsi bu etkinin farkındadır (% 95). Fakat bazı görüşmecilerimiz dinin insan üzerindeki etkisinin dinin yapısından çok dini yaşayan dindarlardan kaynaklandığını söylemişlerdir. Örneğin, görüşmeci M.U., “Kişiye inandığı dinin etkisi ahlaki açıdan elbette olur. Küçük yaştan beri dinin kurallarıyla büyüyorsun ve bu kurallar kişiliğimizi etkiliyor ama bence ülkemizde din değil toplum bu konuda daha baskın.” diyerek kişilik üzerinde dindar toplumun dinden daha etkili olduğunu ifade etmiştir. Aynı görüşe sahip görüşmeci H.A. da düşüncesini şu sözlerle dile getirmiştir: “Dinin etkisi değil de toplumun etkisi var. Dini yanlış yaşayan toplumun etkisi var. Toplumun insan üzerinde yaptığı etkiyle kendi olamayan bireyler ortaya çıkıyor”.

Dinin kişilik üzerindeki etkisinin olumlu-olumsuz yanlarına değinen görüşmecilerimiz de olmuştur. Örneğin G.A., “Kişilik oluşturmada dinin etkisi

²⁶⁸ Raim Bakırcıoğlu, Ansiklopedik Eğitim Ve Psikoloji Sözlüğü, Anı Yayıncılık, 1.Baskı, Ankara, 2012, s.754

olduğunu düşünüyorum. Örneğin baskıcı bir din algısı ile büyüyen bireylerde çeşitli kişilik bozuklukları olabiliyor.” diyerek baskıcı din algısının olumsuz etkisi olacağını dile getirmiştir. R.K. da bu görüşe paralel bir görüşe sahiptir: “Evet, var fazlasıyla hem de. Eğer dinin etkisi olmazsa, din insanları rahat bırakırsa insan gideceği yolu daha rahat seçebilir. Din insanı özgür bıraksaydı dini reddetmezlerdi. Din baskısı yüzünden insanlar ateist oluyor”. Katı din eğitiminin kişi üzerinde olumsuz etkisi olduğunu düşünen bir diğer görüşmecimiz de A.G.’dir: “Özellikle bizim ülkemizde verilen din eğitimi ezber ve kurallar öğretme üstüne, ahlak çok eksik kalıyor. Eğer küçük yaşta katı bir dini eğitim alırsanız bu kişiliğinizi etkiler elbette ancak olumlu yönde etkilemesi pek olası değil”. Görüşmeci S.N.Ş. yanlış din eğitiminin ve dindarlık anlayışının kişilik üzerinde yıkıcı etkisi olduğu görüşünü şu sözlerle ifade etmiştir: “Allah Kur’an’ı yol haritası olarak göndermiştir. Kişiliğimiz yolculuk için gerekli her tür malzememizdir. Bunlar sağlam olsun ister Allah. O yüzden söylediklerini (ayetleri) dikkate almayı dindarlık olarak düşünürsek kişiliğimizde etkili olmalıdır. Ancak bu, bugünkü dindarlık anlayışının doğru olduğu ve kişiliği geliştirdiği anlamına gelmez. Bize en çürük malzemelerle istif yapmayı öğretiyorlar yolculuk için maalesef (Bunun nasıl olduğunu “Din Dersi Dinimi Yedi” adlı kitapta anlattım). Yine katılımcı B.S. de aynı noktaya temas etmiştir: “Din ile birlikte büyüyoruz ve hayatı onunla anlamlandırıyoruz. Çoğu zaman insan da hayatı nasıl anlamlandırıyor o şekilde yaşamaya çalışıyor. Eğer gerçekten bunu etkin bir şekilde yapabiliyorsa çok olumlu etkileri oluyor bence. Doğru şekilde öğrenirse ama bence toplumumuzda ters tepiyor bu. Doğru şekilde Kuran’a ulaşamıyoruz, çocuklara ulaştıramıyoruz”.

Dinin kişilik üzerinde olumlu veya olumsuz bir etkisi olduğunu düşünmeyen görüşmecimiz Ş.C. düşüncesini şu şekilde gerekçelendirmiştir:

Kısmen olabilir. Fakat bu bulunduğu ortamda dinin nasıl yaşandığına da bağlı. İnsanın kişiliğini içinde bulunduğu şartlar etkiliyor. Yaşadığım yer, görüştüğün insanlar, ailen. Hani bir laf vardır ya, kişi etrafında sık görüştüğü beş kişinin ortalamasıdır, diye. Ben kişinin ahlakını dinin şekillendirdiğine de çok fazla inanmıyorum. Evet, kötülük yapmak gibi bazı şeylerden alıkoyuyor olabilir. Açıkçası din beni sadece ve sadece kötü hırs ve kötülük yapmaktan bir parça alıkoyuyor olabilir. Yok, ben dinin kişiliği etkilediğine inanmıyorum. Kişi kötülük yapacaksa din onu durdurmuyor.

Dinin kişilik üzerinde olumlu etkisi olduğunu düşünen görüşmecilerimizin açıklamaları ise şöyledir:

Zeynep E.:

Evet, kişilik oluşumunda dinin etkisi vardır. Çünkü din güzel ahlakı da içinde barındırarak bize sunulmuştur. Gerçek din anlayışının bilinçli bir şekilde öğrenilmesinin bireyin kişilik oluşumu ve gelişimine büyük katkı sağladığı kanaatindeyim.

Zehra Ş.:

Dinin insan karakterinin kötü taraflarını törpülediği yerler vardır. İyilik, doğruluk, güzellik gibi değerleri kişiliğe yerleştirmek istemesi bakımından

olumlu etkisi vardır. Mesela kul hakkına girmemek, yalan söylememek dinin insanda olmasını istediği güzel davranışlar.

İlahiyatçı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni Sibel S.:

Evet, kişilik oluşturmada dinin etkisi var ama insan olgunlaştıkça kişiliklerini değiştirebilir yani ömür boyu aynı dini kişiliği sergilemek zorunda değil.

İlahiyatçı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni İnci F.:

Kişiliğin temelleri çocukluk yaşlarında atılır. Kişide doğuştan var olan bazı özellikler yakın çevre yani aile ve doğup büyüdüğü kültüre göre gelişir ve çocuk yaştan başlayarak olgunluk dönemi de dâhil değişikliğe uğrar. İnsan tek başına yaşayan bir canlı değildir, toplum içine doğar ve Adlerci tabirle toplumsal ilgi ile büyür. Çocuk ailesini sevdiği için onların davranışlarını gözler, düşüncelerini örnek alır, yaptıklarını yapmak için çaba gösterir. Dindar bir çevrede büyüyen çocuk etrafındaki dindar kişilerin dindarlık biçimlerinin aynını ya da benzerini benimser. Çocuğun dini tutum ve davranışları büyük oranda içinde yetiştiği çekirdek aile ve bazı durumlarda da geniş aile çevresinin ürünüdür. Kişi dindar bir ailede yetişip büyüye elbette o ailenin dini yaşayışından etkilenecektir ama burada dikkat etmemiz gereken husus dinin o çevrede nasıl yaşandığıdır. Eğer kişi muhafazakâr, dindar bir ailede yetiştiyse o kalıplar içerisinde bir dünya görüşü oluşturur. Şayet seküler bir ailede yetiştiyse yaşam tarzı da ona göre bir değişiklik arz eder. Her ne kadar kişiliğimizin bizim bilinçli tercihlerimiz dışında şekillenmesi can sıkıcı görünse de bu kalıcı bir durum değildir. Kişiler istedikleri ve emek verdikleri taktirde kişilikleri üzerinde değişiklikler yapabilirler. Elbette genetik bir durum söz konusu değilse.

2.15. Din Eğitimi Yaşı

Din ve onun yaşamdaki görünümü olan dindarlık inanç, ibadet, bilgi ve duygu boyutları olan çok katmanlı olgulardır. Kişinin inandığı din hakkındaki bilgileri dindarlığın bilgi boyutunu oluşturur. Bu boyutlar arasında birbirini etkileme olabileceği gibi hiçbir etkinin yaşanmadığı durumlar da olur. Örneğin kişinin din hakkında çok fazla bilgisi olduğu onun inançlı olduğunu göstermez yani kişi bilir ama inanmaz veya kişi ibadet eder ama yaptığı ibadetler hakkında çok bilgi sahibi olmayabilir. Bu çerçevede katılımcılarımızın dini yaşamlarının bilgi boyutunu öğrenmek istedik. Bilgi öğrenme yaşını ve kaynağını tespit etmek için “Dini bilgilerinizi ne zaman almaya başladınız?” sorusunu yönelttik. Dini bilgi öğrenme yaş aralığı 5-10 yaş olan katılımcılarımızın oranı % 85 gibi yüksek bir düzeydedir. Fakat katılımcıların tamamı dini bilgilerini 15 yaş ve öncesinde almıştır diyebiliriz. Bu yaş aralığını çok daha önceye taşıyan bir görüşmeci, “Kendimi bildim bileli. Sanırım ilkokul falan hatırlamıyorum.” demiştir. Dindar toplumlarda dini bilgiler ailede ve çocuk henüz konuşmaya başladığı dönemlerde verilmeye başlar. Örneğin pek çok dindar ailede çocuk henüz konuşmazken bile “Allah kaç?” şeklinde bir soru sorulup çocuğun işaret parmağını kaldırması öğretilir. Yine bu bağlamda katılımcı H.S., “Doğduğumdan beri dini bilgi alıyorum. Geleneksel ailelerde olduğu

kadarıyla.” demiştir. Ayrıca bir görüşmecimiz (S.N.Ş.) dini eğitimini İlahiyat fakültesinde aldığını, küçük yaşlarda gittiği Kur’an kurslarının bilgi edinme amacıyla değil yaz tatilini değerlendirmek amaçlı olduğunu söylemiştir.

Katılımcıların 15’i dini bilgilerinin kaynağı hakkında da bilgi vermiştir. Verilen bilgilere göre kadınların % 30’u (6 kişi) dini bilgilerinin ailesinden almıştır. Yedi görüşmeci ilkökul çağında Kur’an kurslarına gittiklerini söylemiştir. Bir görüşmecimiz ilk dini bilgilerinin İmam Hatip Ortaokulunda aldığını söylemiştir. Görüşmecimiz F.G. ise “13 yaşında bulabildiğim kitapları okuyarak. Hani belli bir tedrisattan geçemedim. Benim kişisel okumalarım oldu.” diyerek ilk dini bilgilerinin kendi gayretleri sonucu öğrendiğini belirtmiştir. Görüldüğü gibi katılımcılarımızın büyük çoğunluğu dini eğitimini erken yaşta gidilen Kur’an kurslarından ve aileden almıştır.

2.16. Bilgiye Ulaşma Yöntemi

Araştırmamızda görüşmecilerimizin başörtüsü konusunda verdikleri kararların temelinde yatan güdünün bilgi temelli mi yoksa duygu temelli mi olduğu sorusuna da yanıt aramaya çalıştık. Bunu öğrenmek için katılımcılara bilgi edinme ve enformasyon hakkında bir takım sorular sorduk. Burada maksadımız “Verilen kararın doğruluğu var mıdır?” sorusuna yanıt bulmak değil katılımcılarımızın nasıl bilgi edindiklerini ve bir bilgiyi ne gibi süzgeçlerden geçirdiklerini ve kararlarında etkili olup olmadığını anlamaktır. Bu amaçlarla katılımcılara iki soru yönelttik: 1. “Öğrendiğiniz bilginin doruluğuna nasıl ikna olursunuz? Bilgiye ulaşma tekniğiniz nedir?” 2. “Başörtüsü kullanmak ve bırakmak konusunda nasıl bilgi sahibi oldunuz? Sahip olduğunuz bilginin doğru olduğunu düşünüyor musunuz?”

Görüşmecilerimizin bilgiye ulaşma yöntemleri konusundaki soruya verdikleri cevapla başörtü örtme ve kullanmama kararını etkileyen bilgileri edinme yöntemlerini karşılaştırmak için aynı katılımcının her iki cevabını beraber verdik:

Ayşegül.G.:

Nesnel bir bilgi ise kaynağına gidip kesinliğini sorgularım, öznel bilgilerde bu mümkün olmadığı için doğruluk hep muallâk kalıyor. Bilimsel verilere bakarım kısacası.

Açıkçası Kur’an’daki ayetten bilgi sahibi olmadım, gittiğimiz sohbetlerde diyanete bağlı hocalar ya da ailedeki ve çevredeki herkes başörtüsünün Allah’ın emri olduğunu ve kullanılması gerektiğini söyledi. Ben de henüz 17 yaşlarındaydım, büyüklerin bir bildiği vardır mantığıyla baktım sanırım. “Bunca insan yanlış anlayacak değil ya” dedim kendi kendime. Daha sonra okudukça Kur’an’da açık bir şekilde bu emrin olmadığını fark ettim. Malum ayet üzerine farklı tefsirler vardı. Orada kastedilenin saç olmadığını düşünüyorum. Ne kadar doğru bilemiyorum tabi ki çok açık ve net bir ayet değil.

Berrak K.:

Çok fazla araştırırım. Yani kafama yatması lazım. Bilgiye birçok yerden, farklı şekilleri, farklı normlarıyla çok fazla yerden bakarım. En sonunda o bilginin benim kafama yatması lazım. “Evet, bu mantıklı bir açıklama. Berrak, bu kabul edilebilir.” demem lazım.

Bu tekniği öğrenmekte kullanmadım tabii (Gülme). 13-14 yaşlarındaydım. Aslında başörtüsü bir kılık-kıyafeti değiştirme hevesiydi. Sonra ben bir şey yapıyorsam en iyi şekilde yapmalıyım. Zaten açıldığında insanlar o yüzden şaşmıştı. O sureci çok iyi geçirdim. Tesettüre çok uydum fakat sonrasında düşünmeye başlayınca, ki ben düşünerek araştırarak karar vermeye çalışan bir insanım, burada bir şeyin çeliştiğini gördüm. Mantığımla çelişiyordu. Cevap veremez hale geliyordum ve artık diyordum ki bunu öteleyemezsin. Ben bir süre dışarı da çıkmadım. Şöyle bakıyorum, mantığıma yatmayan bir şey yapıyorum ben. Bunu takıp dışarı çıkamam diyordum, yani benim bunun kararını önce sağlam bir şekilde vermem lazım. Bunun benim mantığıma uyması lazım ki ben bunu yapabilir hale geleyim. Aslında bir süre bu konuyu ötelememin sebebi de buydu, mantığıma yatmayan bir şey bulursam kim ne derse desin açacağımı biliyordum. Ondan dolayı bir sene boyunca çok iyi araştırdım. Artılarını eksilerini araştırdım. Pek çok hocadan araştırdım. Bir haftada verilmiş bir karar değil bu. Hayır, ben tamam şu anda inanmıyorum şeklinde bir karar da değildi. Doğru ya da yanlış demiyorum. Bu kendimce verdiğim bir karardı.

Hatice S.:

Bilimsel bir bilgi ise anladığım kadarıyla inanırım ki zıddını iddia edecek durumum yok. Diğer konularda ise araştırır, karşı düşüncelere de mutlaka takılırım. Dini bilgilerin ise bir bilgi olduğunu düşünmüyorum. İnsanları aynı kategoriye sokabilmek ya da ayırıştırabilmek için belirlenen kurallar. Bir mantığı yok.

Ailem istedi diye başımı örttüm. Bir mantığı olmadığını düşündüğüm için de açtım.

Hümanur D.:

Görmediğim hiçbir şeye inanmam, bilgiye insanlardan duyarak değil kendim okuyarak, araştırarak, karşılaştırmalı okuma yaparak ulaşıyorum. Hiçbir zaman tek kaynağa bağlı kalmam.

Başörtüsü konusu tamamen ruhsaldı. Kulaktan duyma "yapman gerek" sözüyle kapattım. Ruhsal olarak mutlu hissetmediğim için de açtım. İnsan bilgiyle kapanmaz, tamamen baskıyla kapanır. İnanan için Allah baskı yapıyor. Sonuçta dinde özgürlük falan yok!

İlahiyatçı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni İnci F.:

Duyduğum bir bilgiyi karşılaştırmalı bir şekilde için uzmanlarından öğrenmeye çalışırım. Kitapları kurcalarım, üzerine yapılmış akademik çalışmalara, makale tez ya da doktora çalışmaları varsa onlara bakarım.

Başörtüsünü kullanmaya başladığım yaşlar küçük olduğu için o yaşlarda böyle bir araştırmaya girmedim ama başörtüsünden vazgeçme sürecim tam bir araştırmayla oldu. Çünkü uzun süre eşarp kullandım ve bu benimle özdeşleşmişti. Bundan vazgeçmek çok da kolay değil. Üzerine okumalar, araştırmalar ve düşüncelerin olduğu uzun bir süreç istiyor. Dinde doğa bilimlerindeki gibi kesin doğrudur diyeceğimiz bir bilginin olduğunu düşünmüyorum. Bana göre doğru olan sana göre doğru olmayabilir. Mesela dindeki miras paylaşımı konusu. Sen diyorsun ki kadın artık çalışıyor, iş ve ticaret hayatında emeği var, ülke ekonomisine katkısı var, erkeklerle eşit haklara sahip olmak istiyor, bu mirasta da böyle olmalı. Ama geleneksel bir dindar bunun doğru olmadığını düşünüyor. Peygamberin o dönemdeki uygulamasının evrensel olduğunu, şimdi de kadına 1/2 verilmesi gerektiğini düşünüyor. Şimdi senin doğrun ile onun doğrusu çakıştı.

Bilge S.:

Yeni bir bilgi ile karşılaştığım zaman çok eleştirel bakarım. Eksiklerini görmeye çalışırım. Aksi görüşte olan insanların görüşlerini bilirsem tatmin oluyorum. Ama genelde çok kabul edemiyorum, gerçi arada kaldığım zamanlar da oluyor yani kabul ettiğim kesimleri oluyor, eleştirdiğim kısımları da. Ama sürekli değişiyorum bu konuda. Çünkü yeni görüşlere açık olmak gerekiyor.

Kapandığım zaman Sünni din algısının içindeydim ve kalıplar içinde düşünüyordum. Söylenenler, yorumlar, hadisler de dâhil sanki hepsi kesin doğruymuş gibi geliyordu, daha az sorgulayarak kabul ediyordum. O yüzden biraz da böyle ruhsal bir boyutla kapandım. Daha iyi olacağını, yapmam gerektiğini, bunu yapmak zorunda olduğumu düşünüyordum. Sorgulayarak yani bu sadece başörtü değil, benim başka konularda da, mesela Kur'an'a karşı gerçekten özgür bir şekilde başka aracı olmadan düşünebileceğimi ve kendi yolumu kendim çizebileceğimi hissettiğim zaman da açılmalı mıyım kapanmalı mıyım diye diğer kaynaklara bakmadım. Sadece kendime güvendim. Çünkü çok fazla aracı bilgiyle inanmışım, hareket etmişim. Hiç unutmuyorum, hadis vardı, eğri kaburgaya benzetiyordu kadını Hz Muhammed. Onunla uğraşmayacaksın yoksa kırılır, o zaten eğridir falan şeklinde yorumlayan insanlar da var. Ben doğru kabul etmiyorum, hem bana mantıklı da gelmiyor ama saygım var öyle düşünenlere de. Ben kendi aklımla neyin doğru, neyin yanlış olacağını bulabilirim. Marmara İlahiyat'tan arkadaşlarım vardı onlarla din üzerinden konuşuyoruz bana demişti ki, "Ebu Hanife'yi mi eleştiriyorsun? Sen kimsin ki!" diyerek bana haddimi bildirmişti (gülümseme). O da benim iyiliğimi istiyor, kötülüğümü istediğini düşünmüyorum ama bundan sonra dedim, Allah bana bir akıl vermiş, düşünün diyor. Kendim hareket etmeliyim, kendime güvenmeliyim. Başka araçlara, âlimlere tabi ki danışabilirsin ama İbrahim de düşünerek buldu ve inandı. O yüzden benim için İbrahim çok önemli bir karakter ve böyle bir hikâyenin de insanlara ilham veren önemli bir boyutu var.

Mihrace U.:

Önce Bana ulaşan bilgi konusunda tanıdığım bir yetkin kişi varsa çevremde ona sorarım araştırma yönümü belirlemek için, daha sonra kitaplardan araştırırım, farklı kaynaklardan bakarım, farklı bakış açılarından yararlanırım yani tek doktora gitme derler ya, bir bilgi için de karşılaştırma yaparım, aklıma yatan hangisi ise onu kabul ederim.

Başörtüsü kullanmaya çok küçük yaşlarda bilinçsizce, baskıyla başladım. Daha sonra bu konu ile ilgili araştırma yaptım. Neden bunu örttüğüme dair sorgulamalar yaptım. Yorumuna güvendiğim çağdaş düşünürleri dinledim. Kitaplardan araştırdım. Klasik kaynaklara bakıp karşılaştırma yaptım ama geleneksel yorumlar benim sorularıma cevap vermedi. Çünkü ben o tarihlerde yaşayan bir kadın değilim. Toplumsal şartlar değişti. Mesela Nurettin Yıldız diye biri var. Ondan nefret ederim. Onun zihniyetine sahip olanlara göre kadınlar evlere hapsedilsin, mümkünse sokağa çıkmasın. Çünkü o zihniyete göre açık veya kapalı bütün kadınlar fitneye sebep verirler. Devamlı kontrol altında tutmak lazım kadınları! Onlar kendilerini kontrol edemezler! Böyle kişilerin kadınlara saygısı yok. Onların aşağılayıcı konuşmaları beni dinden de soğuttu. Bir de peygambere ait hadisler de uyduruyorlar. Ben kadınlara gereken saygıyı gösteren, insan muamelesi yapan hocaları dinliyorum. Yaşar Nuri Öztürk, Edip Yüksel, İhsan Eliaçık gibi hocaları dinledim. Onların söyledikleri bana ve yaşadığım çağa daha uygun geldi ve aklıma yattığı için başörtüsünü çıkardım.

İlahiyatçı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni Sibel S.:

Mesela “Siyasetle ilgili bir tartışmada geçen konu nerede geçti? Hangi kaynakta yer aldı? Hangi haber sitesinde? Hangi videoda geçti?” gibi sorularla konunun kaynağını bulmaya çalışırım. Eğer benim hâkim olduğum bir konu değilse bir de karşıt görüşleri okurum. Bir haber okusam hemen bu habere inanmak yerine o haberle ilgili tarama yapmayı tercih ederim. Konuyla ilgili başka söylenen şeyler var mı, karşı görüşler var mı, ben buna bakarım.

Bir kere ben İmam Hatip ve İlahiyat eğitimi aldım. Kur'an yorumlama, kutsal metin yorumlama konusunda farklı teknikleri bilimsel olarak da öğrendim. Bunun farklı farklı yorumlama biçimlerine de çok tanık oldum. Farklı mealler, farklı tefsirler konusunda da bilgim var. Örtünme ayetleri ile ilgili farklı yorumların hangi temele dayandığını biliyorum ama ondan sonrasında yorumlama süreci tabii ki de kendim üzerinden oluyor. Aklıma yatan, benim hayatıma uyan, benim hayatımı kolaylaştıran veya beni mutlu, huzurlu hissettiren biçimi seçiyorum. Bu bir seçim yani burada hiçbir zaman nihai bir doğru olmadığına eminim. Hakikati bulduğumu düşünmüyorum. Bu kadar fazla yorum öğrendikten sonra örtünün farz olmadığını düşünüyorum. Ama yarın bir gün bunun dışında da bir şey düşünebilir, farklı bir inanışa da sahip olabilirim, buna da açığım.

İlahiyatçı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, araştırmacı yazar ve gazeteci Dr. Sultan Neval Ş.:

Bilimsel düşünce sistemini kullanırım. Sonuçta ben bir akademisyenim. Bilgi sürekli yeni bilgilerle güncellenen bir şeydir. Verilerin sürekli olarak bütünlük içinde değerlendirilmesi gerekir. Bilimsel yöntemlerin hepsini kullanmaya çalışırım. İslam bilginlerinin sıraladığı salim akıl, selim duygu vs.nin artık geçerliliğinin olmadığını biliyorum (Hatta bunu pandemi döneminde verdiğimiz zoom derslerinde youtube kanalında tüm Türkiye'ye açık bir şekilde yükleyerek anlatmıştım. -9. Sınıflar Bilgi ve Din Ünitesi-).

Kullandığım zamanlarda bilgim yoktu, itaatim vardı. Bıraktığım zaman ise İlahiyat Fakültesindeki ayet incelemeleri derslerim, Prof. Dr. Hüseyin Atay'ın öğrencisi olmam bilgiyi tamamlama noktasında bana çok yardımcı oldu. Şahsi tecrübelerim ve gözlemlerim ile sahip olduğum bilgiyi test etme şansına sahip oldum.

Zehra Ş.:

Birinden bir şey duyduğum zaman hemen inanmam. Kendim araştırır, doğru kaynaklara ulaşmaya çalışırım.

Başörtüsünü küçük yaşta takmıştık. O zaman araştırma soruşturma yok tabii ki. Fakat başörtüyü bırakma konusunda da doğru bilgiye ulaşmaya çalıştım; ayet-hadis araştırırken tek bir hocadan dinlemedim ya da tek bir kaynaktan değil farklı pek çok kaynaktan okuma yaptım. Çoğunluğu hep aynı yorumlardı: hımarın başörtüsü olduğu. Sadece Yaşar Nuri'nin yorumu değişti. Edindiğim bu bilgilerden dolayı günaha girmemek için çoğunluğun söylediğini kabul ettim.

Zeynep E.:

Öncelikle mantık çerçevesinde değerlendiririm. Daha sonra bu konuda farklı görüşleri okurum, araştırırım ve gözlemlerim. Hangisi daha somut, daha realist, mantıklı geliyorsa o fikre ikna olurum.

Başörtüsünü babamın baskısıyla taktığımı söylemişim, bilinçli bir karar değildi. Fakat bırakırken yukarıda bahsettiğim gibi araştırdım, izledim ve okudum. Hem açık insanları hem de kapalı insanları gözlemledim, karşılaştırmalar da yaptım ve bunların sonucunda sahip olduğum bilginin doğru olduğu fikrine iyice sarıldım.

Katılımcıların % 55'inin kendilerine bir bilgi ulaştığında araştıran sorgulayan insanlar olduğunu görüyoruz. Erken yaşta başörtü kullanmaya başladıkları için herhangi bir soruşturmaya gidilmemiştir. Ayrıca burada bilginin kaynağının genelde aile ve yakın çevre olduğunu görüyoruz. Başörtü bırakma kararı noktasında ise bu konuyla ilgili bir soruşturma yapılmıştır. Katılımcıları başörtü bırakma kararına götüren saik başörtü konusunda edinilen bilgilerdir diyebiliriz.

Katılımcılarımızın % 40'ı ise araştırılсын veya araştırılmasın nihayetinde bu kararın duygusal olduğunu belirtmişlerdir:

Ebru Ö.:

Araştırmam, bilmeden hakkında konuşmam.

Bilgiden çok hissetmek, o his anlatılmaz, zaten şu an kelimelere dökemediğim gibi.

İlahiyatçı Gamze A.:

Kaynak taraması yaparak ve araştırarak.

Başörtüsü kullanma bilgisini Kur'an-ı Kerim'de geçen ilgili ayet aracılığıyla edindim. Bırakmak için herhangi bir bilgiye ihtiyaç duymadım, bu tamamen duygusal bir durumdu. Ama yine de ilgili ayetle ilgili araştırmalarımı yapsam da kesin bir bilgiye ulaşamadım.

Meryem C.:

Bazı durumlar vardır, tartışmaya açık olmayan bazı doğrular vardır göreceli. Kitaplardan araştırmam ya da o konu ile ilgili eğitilmiş insanları dinlerim. Bana mantıklı gelen bilgileri tercih ederim.

Yok. Başörtüsü ile ilgili hiç ilmi bir araştırma yapmadım, içimden nasıl geliyorsa öyle hareket ettim.

Rana K.:

Çevremde çok fazla danışacak insan yok, bu yüzden sosyal medyada makale araştırmam, konu ile ilgili karşılaştırmalı okuma yaparım ve çoğunluğa göre karar veririm.

Başörtüsüyle ilgili kararım bilgiyle ilgili değildi, tamamen duygusaldı. Duygularıyla hareket ettim.

Hafsa A.:

Öğrendiğim bilginin doğruluğunu araştırmıyorum. Ben çok sorgulayan bir insan değilim. Bilgiyi bana ulaştıran kişiye güvenmem yeterli. O yüzden güvendiğim bir insansa arkasını araştırmam.

Başörtüsü kullanmak konusunda bilgi sahibi olmadım. Çevremde öyle gördüğüm için ailemin özendirilmesiyle kapandım. Aileden aldığım bilgiyi hiç sorgulamadım. Bırakmak konusunda da "herkes açık" dedim. Açılmak beni kötü bir insan yapmaz diye düşündüm. Çünkü o psikoloji vardı. Allah'tan akrabalarım da açık insanlar vardı da o şekilde kendimi ikna ettim.

Şeniz C.:

Araştırmakla. Aksi fikirde, ters fikirde olan kişileri, antitezleri dinlerim ve bunların doğruluğunu araştırır bir sentez yaparım. Karşı fikirleri dinleyerek karşılaştırma yaparım ve buna dair net belgeli araştırma yapılmışsa onları dikkate alırım. Açıkçası içime sinmesine bakarım. Doğru mudur yanlış mıdır şeklinde kendi muhasebemi yaparım.

Başörtüsünü bırakırken araştırma yapmıştım. Kadının saçının telinin görünmesi bin yıl yanmasına sebepmiş bilmem ne... O kadar güzel işler yapıyorsun. Nasıl diyeyim, belki bir sokak hayvanı önüne bir kap su

koyuyorsun, susuzluktan kavru lan kişiye bir bardak su veriyorsun, bir lokma ekmek veriyorsun. Hayatımdaki birçok mağdur olmuş, sıkıntıda olan insanlarla çok soframı, evimi paylaştı m. Bunu da çok kişi bilir çevremde. Demem o ki koskoca kâinatı yaradan Allah bütün bunların hepsini, bütün iyilikleri yok sayıp da senin sadece saçının bir teline ebedi olan âlemi mi mahvedecek? (Kahkaha). Kur'an okumayı biliyorum ama çok ayet aklımda tutamam. İnsan kendine lazım olanı aklında tutarmış da hani gerekli olmayan bilgiyi de beyin kendi kendine bir süre sonra silermiş. O süreçte başörtüsü ile ilgili ayetler kafamın içerisinde dönüyordu. Dedim ya, ben alıştı rma dönemi ile açtım başımı. İçten içe iş te acaba mı ki gibi ufaktan kenarından sorguladı ğım oldu. Acaba yapmasam mı ki filan ama sonra bakıyorum diğer tarafta düşündüklerim daha ağır basıyor. Zamanla herhalde bu düşünceler iyice ağır bastı ki o sorgulamaların hepsi kafamdan silindi. Hepsi kafamdan silindi. şu an dediğim gibi daha öncesinden karşımda çok gaddar, çok katı kurallı, sinirli, her şeye sinirlenen, öfkelenen, kızan, her şeye ceza veren hatta bunu bir gün, iki gün veya 10 dakika, 5 dakika ile değil 1500 yıl, 50 bin yıl sürdü ren, yarattı ğı kuluna öfkesi, kini bitmeyen bir Allah vardı. şu an bakış açım değişti. İnandı ğım Allah çok daha merhametli ve huzur veriyor, hem vicdan olarak hem ruhi olarak.

İlahiyatçı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni Atiye T.:

Bilimsel olarak kanıtlı yorsa doğru olduğunu kabul ederim. Okurum, araştırırım, bilimsel kaynaklarına bakarım.

Başörtüsünü içsel dünyamda bazı şeyler yaşayarak bıraktım. Tanrı tasavvurunda, inancın değişmesinde bilginin çok önemi olmuyor, bir anda çıkarttım attım.

Sosyolog akademisyen Doçent Dr. Feride G.:

Din konusunda bilgiye ulaşmakta tosladı ğım yerler var. Bilimsel bilgide bu kolaydır, çok kolaydır. Bilimsel bilgide kaynağına bakarsın yaparsın, edersin, yine de yanlış yapma ihtimalini düşünürsün. Ama bir kanaat önderi bir şey söylemiştir, doğru da olabilir, mesela çocukluğumda arkadaşımın annesi, ahiret annem doğru söylüyordur diye düşünüyordum. Ama sonrasında onun içindeki bilgisizlikten kaynaklanan çelişkileri fark ettiğimde söylediğim şey suyd u, tatlı insan, çok maneviyatlı insan ama yanılabilir yani.

şimdi farz neymiş, anlamı nedir? Allah'ın emrini nereden öğreniyoruz? Kur'an'dan tabi. Ahzab suresi 59. ayette örtünme var. Kur'an'ı Türkçesinden okuyoruz. Bunun yorumu yoktur. O zaman demek ki Allah emretmiş. Orada gençken beni etkileyen teyzenin sözünü ben Kur'an'da görmeseydim inanmazdım. Mesela ilahiyatçılar, Arapça bilenler "ma meleket eymanühüm" kelimesinde bilmem ma'nın nereye düştü ğü, burada kimlerin kastedildiğiyle ilgili farklı yorumlar ortaya çıkarıyorlar. Yani ben okuduğum bir şeyi Kur'an ve hadisle temellendirdiysem, gençliğimde de böyleydi, şüphe etmem ama mesela şöyle bir şey okudum. Teşrife burası benim için bulanık bir konu. Cübbeli, çok saygı duyuyorum kendisine, saygın bir âlim olduğunu düşünüyorum, hangisi sahih hadis, hangisi değil biliyor. Ben bilmiyorum. Riyazü's-Salihin aldım okudum. Mesela bir hadis biliyorum. Belki o kitapta

vardır. Var mıdır yok mudur bilmiyorum. Şimdi hadiste diyor ki, bir kadın eşinin bütün vücudu cerahatlarla dolu olsa, o kadın onu yalasa yalasa eşinin hakkını yine ödeyemez diyor. Şimdi bunu benim peygamberim söylemiş midir, söylememiş midir? Ne yapacağım şimdi ben, ya söylediye ne olacak, peygamberime tokat mı çakacaksın? Ben bunu hangi durumda söylemiştir diyorum. Yani şimdi beni biraz tanıyorsun, ne konuşabilecek tahmin edersin, böyle bir şey yani peygamberim söylemiş mi? Mesela bazı konular var takıldığım, bunlardan biri de ensest konusu. İslam bana cevap veremiyor. Hz. Âdem' in çocukları ensest ilişkiden ürüyor, atlıyorum geçiyorum. Bir kölelik konusunda İslam bana cevap veremiyor. Kutsal kitap bana cevap veremiyor cariyelik konusunda. Dinden çıkma noktasına gelmişimdir. Buraların cevabı yok. İnandım, iman ettim diyorum geçiyorum. Müslüman olarak emanetsin bitti. Ben hiçbir şeyin açıklamasına kesin şudur şeklinde girmiyorum. Açıklama bilimsel bir şeydir. Açıklamaya gidersen bir yerde toslarsın. Açıklama yok veya açıklanamaz dini metin. Ben inandım, inanma noktasından da çıkmak istemiyorum.

2.17. Verilen Karardan Emin Olma

Araştırmamıza katılan kadınlara dini bilgi seviyelerini başörtüsünü bırakma konusunda verdikleri karar için yeterli bulup bulmadıklarını sorduk. Bu soruyu sormadaki amacımız kadınların kendilerini dini bilgi açısından yeterli görmeleri veya görmemelerinin onlara duygusal ve zihinsel açıdan yaptığı etkiyi tespit edebilmektir. Kadınların % 55'i dini bilgi bakımından kendilerini yeterli bulduklarını söylerken, % 35'i yeterli görmediklerini söylediler. Kendini yeterli görmeyen kadınların hepsinin başörtüsünü bırakma kararını duygusal saikle verenler olduğunu tespit ettik. Örneğin başörtüsüne dair bilgi konusunda kendini yeterli görmeyen görüşmeci M.C. "Hayır yok. Daha doğrusu bu konuda araştırma yapmadım." demiştir. Ş.C. "Hayır, yeterli görmüyorum. Aslında umursamıyorum (gülme)." diyerek bu konudaki bilginin kendisi için önemli olmadığını ifade etmiştir.

Görüşmecilerden H.S. dini bilginin bilimsel bilgiye ulaşma gibi bir yöntemle elde edilemeyeceğini, buranın inanç alanı olup herhangi bir sorgulamaya izin verilmediğini şu sözleriyle ifade etmiştir: "Dini bilgi dogmatiktir. Zorlayıcı ve değişmezdir. Benim anlayışında olan bilgi ise tartışmaya ve mantık yürütmeye açıktır. O yüzden dini bilgi birikimim olduğunu düşünmüyorum. İnanç alanı tartışmaya açık değildir". Dini bilginin hassas ve imani bir yönü olduğunu vurgulayan görüşmecimiz F.G., "...Her zaman şunu söylüyorum: "Hayır Allah'ım. Sen ne istediysen ne emrettiysen senin istediğin şekilde inandım iman ettim". Bitti." diyerek hassas alanlara girmek istemediğini belirtmiştir.

2.18. Türkiye’de Din Eğitimi

Din eğitimi Hz. Muhammed’in Mescid-i Nebevi’nin giriş bölümüne inşa ettirdiği suffe denilen bölümde kalan ilim talebelerine kadar götürülebilir. Eğitim dediğimiz olgu temelde insanlara yaşamlarında gerekli olacak bilgi, beceri, duygu ve davranış kazandırma faaliyetidir. Spesifik olarak din eğitimi tüm bu kazanımları dini değerler doğrultusunda sağlamayı amaçlamaktadır. Türkiye’de dini eğitim ilköğretim-lise arasında verilen zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi ile “Temel Dini Bilgiler” ve “Hz.Muhammed’in Hayatı” gibi bazı seçmeli derslerden oluşur.

Kendileri de din eğitimi almış olan görüşmecilerimize Türkiye’deki din eğitiminin durumunu sorduk. Son yıllarda Türkiye’de gerek başörtüsünü bırakan kadınlar hakkında gerekse deist-ateist gençler hakkında çokça tartışma yapılmıştır. “Türkiye’deki din eğitimi nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizce insan ve toplumun ihtiyaçlarına cevap veriyor mu?” sorusunu sormamızdaki amaç “Yaşanılan sorunların oluşmasında kurumlarda verilen din eğitiminin rolü var mıdır? Türkiye’de din eğitimi ne durumdadır?” sorularına cevap aramaktır.

Eğitim alanının içinde oldukları için önce eğitimci görüşmecilerimizin cevaplarını vermek istiyoruz:

İlahiyatçı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, araştırmacı yazar ve gazeteci Dr. Sultan Neval Ş.:

Bu konu üzerinde özel olarak çalışıp kitap yazdım: Din Dersi Dinimi Yedi adında. Kitapta 1924’ten 2019’un sonunda kadar (yıllık planlar da eklenerek) din derslerinde yapılan Kur’an’a göre yanlışları, Pedagojiye göre yanlışları, Kültürel ve Siyasi yanlışları, ilgili din dersi okul kitaplarında paragraf paragraf inceledim. Hatta bir rapor hazırlayıp (Din Eğitimindeki Yanlışlar ve Çözüm Önerileri) hem kitabın arkasına ekledim hem de Cumhurbaşkanı RTE’ye ve dönemin Milli Eğitim Bakanı Ziya Selçuk’a gönderdim.

İlahiyatçı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni İnci F.:

Dinin insan hayatında hem psikolojik hem de sosyolojik fonksiyonları vardır. Dinin insanın yaşadığı acılar, ayrılıklar, yalnızlık, ölüm, hastalık gibi üzücü durumların yanında sevinç, mutluluk getiren olaylara karşı tutumunu belirleyici rolü vardır. Buyurduğu ahlaki ilkelerle de cömertlik, dürüstlük, vefa, hoşgörü, eşitlik, sadakat, güvenilirlik gibi erdemlerle sosyal hayatı tanzim etmeye çalışır. Yani din insanın hayatını hem psikolojik hem de sosyolojik açıdan anlamlandırır ve hayatına bir değer katar. Din insanı iyiye ve güzele götürmeli. Din eğitimi bunları kazandırmanın yanında ayrıca dindarlığın farklı yaşama biçimlerine karşı hoşgörülü olmayı da sağlamalı. Ben bunların hiçbirini Türkiye’de verilen din eğitimi ile kazanacağımızı düşünmüyorum. Nitekim toplumdaki adaletsizliğe, yükselen gelir eşitsizliğine, farklı düşüncelere ve inançlara yapılan saygısızlığa baktığımızda bu ilkelerin hiçbirinin sokaklarda değil kitap sayfalarında olduğunu görüyoruz maalesef.

İlahiyatçı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni Atiye T.:

Tabii ki Türkiye'de verilen din eğitimi yeterli değil. Çocuklar, gençler anlattığımız konulara İnanmıyorlar. Sonra aileler biz de şu konuyu anlatmayın, bu konuya girmeyin diyorlar. Halk Nihat Hatipoğlu izliyor ve bizden hikâye istiyor. Biz halka istediklerini veriyoruz ama çocuklar bunlara inanmıyor. Müfredatın 7. sınıf konularından olan melekler, cinler çocukların kafalarını çok karıştırıyor. Çocuklara peygamberlerin hayatını anlatıyoruz, sütanneleri, amcası, halaları şuymuş gibi isimler, bunlar çocuklara ne kazandırır ki?

İlahiyatçı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni Sibel S.:

Çok büyük oranda değil. Ben bugün bir eğitimciyim. Müfredatın hala daha bugünü yakalayabildiğini ve bugüne hitap edebildiğini düşünmüyorum. Daha çok kırsal ve geleneksel bir toplum biçimi için uygun bir müfredat olduğunu düşünüyorum. Ama artık modern bir hayatı, modern bir şehir hayatını deneyimleyen insanların özellikle dini konularda hayatlarındaki olaylarla ilgili din üzerinden düşünmelerinde eksik kaldıklarını düşünüyorum. Bunun da din eğitimi sorunu olduğunu düşünüyorum. İnsanların modern hayatla ilgili karşılaştıkları sorunlara dini eğitim cevap vermiyor.

Eğitimci Hatice S.:

Dersin adı din ve kültür dersi olduğu için geleneksel bilgileri aktaran bir din eğitimi var. Yani insanları sorgulamaya, tartışmaya, düşünmeye sevk etmediği için toplumun ihtiyacını karşıladığını düşünmüyorum. Sonuçları da bu fikrimi destekliyor.

Eğitimci Zeynep E.:

Verildiğini düşünmüyorum. Öncelikle çocuklara ahlaki değerler konusunda iyi bir eğitimin verilmesi gerektiğine inanıyorum. Toplum olarak birbirimize saygı duymuyoruz. Karşılıklı anlayış ve hoşgörünün çocuklukta temellendiğini düşünüyorum. Fakat mevcut sistemde buna ağırlık verilmediğini görüyorum. Bu durum eğitim içerisinde yer alan öğrencilerin zaman zaman olumsuz davranışlar sergilemelerine, ahlaki değerlerin bilincinde olmadıkları için hatalar yapmalarına neden olabiliyor. İlk olarak ailede başlayan ahlaki eğitimin bazı ailelerin sosyokültürel yapısından dolayı verilmediğini, okulda da yeterli ahlaki eğitimi alamadığından kaybedilmiş birer birey olarak karşımıza çıkabildiğini görüyoruz. Bu yüzden eğitim sisteminde köklü bir değişiklik yaparak öncelikle çocuklara ahlaki değerlerin kazandırılması gerektiğini düşünüyorum.

Eğitimci Ayşegül G.:

Tamamen ezbere dayalı ve maalesef Kur'an'dan uzak bir din eğitimi var. Din tarikat ve cemaatlerin elinde kendi din anlayışlarına göre insanlara aktarılıyor. Toplumun ihtiyaçlarından ziyade kendine mürit yetiştiren bir din anlayışı var. Fayda vermediği gibi zarar verdiğini düşünüyorum.

Eğitimci Berrak K.:

Tabii ki vermiyor. Hiçbir alanın eğitiminin vermediği gibi din de vermiyor. Sınavları geçmek için öğrencilere verilmiş tekdüze bilgilerle dolu sistem. Onların da işe yaradığını görmüyorum zaten. Öğrenciler de sınavı geçmek için öğreniyorlar. Aman oturayım da şu an şu dini bilgiyi edineyim diyen çok azdır. Edebiyatta da matematikte de bu böyledir. Biz hayata geçirilmesi için eğitim vermediğimiz için öğrencilerin bunu içselleştirebilmeleri çok zor.

Görüldüğü gibi eğitim alanındaki katılımcılarımızın hepsi Türkiye'deki din eğitimini yetersiz buluyor. Müfredatın günümüz doğa ve beşeri bilimlerle uyumsuzluğu, ahlaki değerleri içselleştirememeye, düşünme ve sorgulamaya değil ezbere, ön kabule dayalı ve sınav odaklı olması gibi konular değinilen sorunlardan bazılarıdır. Bir katılımcı (Z.Ş.) "Dini eğitimin kamusal yönü konusunda herhangi bir fikrim yok." diyerek bu konuda fikri olmadığını belirtmiş, bir diğer eğitimci katılımcı da yorum yapmak istememiştir. Sorumuza cevap veren katılımcılardan bazılarının cevapları şöyledir.

Hümanur D.:

Bence din eğitimi yerine ahlak eğitimi verilmeli. Din insanların ufuklarını daraltarak evrene ve bilime bakışlarını sınırlandırıyor. Bir kere bilim ve din uyuzmaz, çakışıyorlar. Kur'an'ın anlattığı şeylerin bilimde karşılığı yok. Bunu gören çocuklar ya dini seçip bilimden uzaklaşıyor ya da bilimi tercih edip dinden uzaklaşıyorlar, din onlara saçma geliyor. Bence toplumu ahlaksız yapan dindar Müslümanlardır. Dini kullanıp makam, para ve güç kazanıyorlar. Dinle insanlar ticaret yapıyorlar. Din ortadan kalksa ne yaparlar acaba?

İlahiyatçı Gamze A.:

Türkiye'deki din eğitimini yeterli ve güvenilir bulmuyorum. Müfredatta geçen konuların hala eski kulaktan dolma bilgilerle geleneği devam ettirme ısrarında olduğunu düşünüyorum

Mihrace U.:

Hayır. Ülkemizde çoğu insanın bilinçsizce dini yaşadıklarını düşünüyorum. Okullarda din eğitimi veren öğretmenlerin kendi fikirlerine ve ideolojilerine göre çocukları yönlendirdikleri düşünüyorum. Bu yüzden çok önyargılı, şekilci bir toplumumuz var.

Rana K.:

Türkiye'deki din eğitimini yeterli seviyede görmüyorum. Müslümanlar insanı dinden soğutuyorlar. Ben sosyal medya paylaşımları yapıyorum. Başörtüsünü çıkarmamla ilgili de bir paylaşım yapmıştım. Videonun altına yapılan yorumlar çok üzücüydü; cehennemde yanacaksın, keşke Allah'ın adını ağzına almasaydın, bir kadının saçlarını eşinden başka bir erkek görürse asla cennete giremez... gibi. Bu insanlara nasıl bir din eğitimi veriliyor? Herkes korkarak dini emirleri yapıyor. Allah'ın merhametinden, şefkatinden bahsedilmiyor, sevdirelerek anlatılmıyor. Böyle bilgiler neredeyse yok. Bizim toplum olarak Allah'ın merhametli olduğunu vurgulayan anlatımlara ihtiyacımız var. Allah'ı sevdirecek ve onun bizi ve bütün insanları çok sevdiğini anlatan yazılara,

hikâyelere ve bilgilere ihtiyacımız var. İnsanlar Allah hakkında yeterince bilgiye sahip değiller. Daha çok peygamber anlatılıyor. Peygamberin hayatı çok güzel, onun hayatını okumayı da çok seviyorum fakat peygamberin yaşadığı kültürle bizim yaşadığımız dönem ve kültür çok farklı. Kur'an'da çelişkiler var. Mesela anneme "Allah kadın mı, erkek mi?" diye sormuştum bir keresinde, beni "dinle ilgili fazla soru sorma, yoksa dinden çıkarsın" diyerek uyardı.

Şeniz C.:

Türkiye'de din eğitimi yok. Bence din sömürüsü var sadece. İnsanların sahip olabilecekleri çok daha güzel şeyler varken azla yetinmeyi öğreten bir din olamaz. Ben bunu kabul etmiyorum. Belki temelleri çok uzun süre önce atıldı. Ama şu 5-6 yıldır Türkiye'de kaliteli bir din eğitimi yok maalesef. Tamamen ticaret, tamamen sömürü var. Din kullanılarak insanları hipnotize etme yöntemi var.

Bir katılımcı (M.C.), "Ben dini eğitimin insan ihtiyaçlarına cevap verdiğini düşünüyorum fakat insanlar yaptıklarında özgürler." diyerek sorunun din eğitiminde değil insanda olduğunu belirtmiştir.

2.19. Sosyal Yaşamda Dini Referansların Yeri

Görüşmecilerimizin yaşadıkları zihinsel ve duygusal dönüşümün sonrasında gündelik hayatlarında dinin yerini tespit etmek istedik. Bunu için "Sosyal hayattaki sorunlarınızın çözümünde dini referans alır mısınız?" ve karşılaştıkları bir soruna veya soruya çözüm ararken görüşlerine başvurdukları bir düşünür veya akım olup olmadığını öğrenmek için de "Dini konularda takip ettiğiniz ve görüşlerine itibar ettiğiniz bir düşünür veya ekol var mı?" sorusunu yönelttik.

Katılımcı kadınların % 45'i dini referans aldıklarını fakat bunun daha çok hoşgörü, kul hakkı yememe, yalan söylememe, sabır ve dua etmek gibi ahlaki değerler ölçüsünde olduğunu söylediler. Örneğin E.Y., "Duanın gücüne inanırım, sadece ihtiyacım olduğunda değil de her zaman dua ederim ve şükür ederim. Elimizdekilerin kıymetini bilelim. O yüzden asla isyan etmemeyi öğrendim. Sorunlarımı bu şekilde halletmeye çalışıyorum." demiştir. Yine görüşmeci M.C., "Evet. Karşılaştığım problemlerde dua ediyorum, ruhsal anlamda rahatlıyorum. Dinimizin yasakladığı şeyleri yapmamaya çalışıyorum, mesela dedikodu yapmamak, kul hakkı yememek gibi." Demiştir. S.S. ve A.G. dini referanslarının Allah ve peygamber olduğunu söylemişlerdir: "Genellikle ilk referans aldığım şey Allah ve peygamberdir. Onların bu konuda nasıl davranmamı istediğini her zaman öncelerim" (S.S.).

Dinin referans alınması görüşmecilerimiz için iş, eş, arkadaş veya meslek seçiminden ziyade sosyal ilişkilerdeki ahlaki değerler noktasında önemlidir. Dinin, mesela, dindar bir arkadaş, içkili bir ortamda bulunmama veya namaz kılan bir eş gibi pratik hayattaki etkilerine değinilmemiştir. Örneğin bir görüşmecimiz (C.T.), "Dini referans alırım. Mesela arkadaşlık ilişkilerimde dini kurallara, nasihatlere dikkat ediyorum. Fakat içki satılan bir yerde de çalışmışım. Kendim içmediğim için durumu toplumsal veya dini olarak da düşünmedim." demiştir.

Dini referans almadığını söyleyen görüşmecimiz B.S., “Hayır. Samimi cevap vereceğim (gülme). Çok dikkate almıyorum. Daha doğrusu bazı konularda şahsi düşünmek gerekiyor. Mesela arkadaşlıklarım dindar mı, değil mi, Müslüman mı vs.? “Gayrimüslimlerden uzak durun.” diyor ayet, neyi kastettiğini bilmiyorum ama tarihi bir olayla ilgili de olabilir, ama ben arkadaş seçiminde Kuran’ın bu ayetine bakmıyorum.” ifadesinde bu konuya değiniyor. Bu görüşe paralel olarak dini referans almadığını söyleyen M.U.’nun bu konudaki yaklaşımı şu şekildedir:

“Hayır. Ben hayatımda dini referans almam. Gerek iş arkadaşlarımla gerek özel hayatımdaki ilişkilerimde olsun veya iş seçimimde dini referans almıyorum. İnsanların yaşantılarını başkalarının inanışlarına göre ayarlamalarından hoşlanmıyorum. Beni ilgilendiren kişinin ahlakıdır, dürüstlüğüdür. Günlük hayatımda aldığım kararları kendi doğrularıma göre alırım.”

Rana K.:

“Hayır almıyorum. Eğer ben dini referans alsaydım eşimle evlenmezdim, eşim alkol alıyor. Arkadaş, eş, iş seçimi olsun hiçbir sosyal işimde dini referans almam, kendi ahlaki ilkelerim doğrusunda hareket ederim.”

Katılımcılarımızın % 15’i dini konularda takip ettiği düşünürler olduğunu söylemişlerdir. Dini konularda takip ettikleri düşünür olmadığını fakat fikirlerinden faydalandıkları düşünürler olduğunu söyleyen görüşmecilerimiz de olmuştur. Mustafa Öztürk, Mustafa İslamoğlu, İhsan Eliaçık, Hüseyin Atay, Hakkı Yılmaz, Düccane Cündioğlu, Ömer Özsoy, Hayri Kırbaşoğlu, Fazlur Rahman, Şebüsteri katılımcılarımız tarafından verilen isimlerdendir. Görüldüğü gibi kadınlar tarafından verilen isimler modern dönem düşünür ve yazarlarıdır.

2.20. Din-Siyaset İlişkisinin Karar Aşamasında Etkisi

Dini inançlarla siyasi uygulamaların çeliştiği durumlarda katılımcılarımızın takındığı tutumu öğrenmek ve aldıkları kararlarda yarattığı etkiyi tespit etmek için “Şu andaki hükümetin din-siyaset ilişkisindeki tutumunun bu kararınızda bir etkisi oldu mu?” sorusunu yönelttik. Görüşmecilerimizin % 15’i sorumuza “evet” derken, % 85’i “hayır, etkisi olmadı” dediler. Örneğin “evet” cevabı veren görüşmeci İ.A., “Elbette o zamanki hükümete bağlı bazı dini kurumlarda olan olayların (görüntü-eylem tutarsızlığı gibi) yaşattığı bir soğuma durumu söz konusuydu, evet.” diyerek siyasetçilerin eylem ve söylem tutarsızlığının kendisinde yarattığı olumsuz etkiye değindi. Siyasetin kararlarında doğrudan bir etkisi olmadığını fakat başörtülüken hükümet taraftarı bir profil sunuyor olmaktan rahatsızlık duyduklarını belirten görüşmecilerimiz oldu.

Bilge S.:

Yani temelde yok ama ben de oluşturduğu rahatsızlık konusunda var yani bir yan etki olarak var. Çünkü kapalı kesim dindarların yapmış olduklarından, günümüz dindar toplumundan çok uzağım. Kendimi kesinlikle onlarla birlikte

ifade etmek istemem, öyle söyleyeyim. O yüzden olayın bu duruma gelmesine sebeplerinden bir tanesi de hükümet diye düşünüyorum.

Mihrace U.:

Etkisi olmadı ama hükümetin din-siyaset ilişkisini doğru bulmuyorum... Ayrıca başörtülü olduğun zaman seni siyasi olarak bir tarafa koyuyorlar. Şimdi kimse bir tarafa çekemiyor.

İlahiyatçı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni İnci F.:

Başörtüyü çıkarmamda siyasi tutumun direkt olarak bir etkisi yok ama başörtülü olduğun zaman senin hep hükümet yanlısı olduğun düşünülüyor ve ben bundan çok rahatsız oluyordum. Başörtüsü kullanmayarak bu etiketten de kurtulduğum için de ayrıca mutluyum açıkçası.

İlahiyatçı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni Sibel S.:

Hükümetle din ve dindarlığın eş tutulmasına da çok karşıyım. Örtülü olduğun dönemde direkt bu hükümetle eşleştirilmekten son derece rahatsızlık duydum ve bunu direkt olarak da insanlara söylüyordum. Ama ben açıkçası buna bir refleks olarak açılmadım. Bunu yaşayan insanların olduğunu biliyorum, artık bundan nefret ederek örtüsünü açan insanların olduğuna da tanık oldum. En azından bir arkadaşım bu durumun ikinci sırada bir sebep olduğunu söylediğinde çok şaşırdım ama benim için önemli bir durum yoktu.

İlahiyatçı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, araştırmacı yazar ve gazeteci Dr. Sultan Neval Ş.:

Başörtüsü takmaya başladığımda yıl 1993'tü. O zamanlar başörtülü kızlar üniversiteye sokulmüyordu. İrtica korkusunun her yeri sardığı, şimdiki adı FETÖ olan yapılanmanın Nurculuk adı ile örgütlenmeye başladığı yıllardı. 1995'te başörtüsünü çıkardığımda da durum daha farklı değildi. Şu anki hükümet başa geldiğinde 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı'nda İslam Tarihi Bilim Uzmanı unvanı ile araştırma görevlisiydim. Şu anki hükümet benim başörtüsü kararında değil de üniversiteden ayrılıp Milli Eğitime öğretmen olarak başlamamda etkili oldu diyebilirim.

2.21. Türkiye'de Başörtüsüyle Verilen Mücadelenin Yönü

Türkiye'nin özellikle son on yıllardaki siyasi tarihine baktığımızda yoğun olarak tartışılan konu dindarlara yapılan baskılardır. Uygulanan baskıların da ibadet etme özgürlüğünden çok kadın kıyafetlerindeki kısıtlamalarda olduğu göze çarpar. 2013 yılında başörtüsü konusundaki yasaklar kaldırılmış olmasına rağmen başörtüsü mevzu popülerliğini her zaman korumuştur. Bu konunun sürekli gündemde tutulması kadınların saçlarını açmaları için hala baskı yapıldığı fikrini uyandırmaktadır. Öte yandan sosyal medyada saçlarını örtmek istemeyen kadınların paylaştıkları resimler İslami camiada yankılanmıştır. Kadınların dindar ailelerinin baskısıyla saçlarını kapattıklarını anlattıkları farklı sosyal medya platformları ortaya çıkmıştır. Yaşanılan

bu gelişmeler modernleşmenin bir uzantısı olarak kabul edilen sekülerleşmeden Türkiye'nin de hissesini aldığını söyleyen akademisyenleri²⁶⁹ haklı çıkarmaktadır.

Türkiye'deki her iki kutbu göz önünde bulundurarak katılımcılarımıza hem kendi deneyimlerinden hem de çevrelerinde gördüklerinden yola çıkarak cevaplamalarını istediğimiz “Sizce Türkiye’de kadınların saçını açması için yapılan baskılar mı daha fazladır, yoksa kadınların saçını kapatması için yapılan baskılar mı daha fazladır?” sorusunu yönelttik. Görüşmecilerimizin % 50’si kadınların kapanması için yapılan baskıların daha fazla olduğunu söyledi. Örneğin H.S., “Şu an Türkiye de kadınların başını kapatması için baskı olduğunu düşünüyorum. Bu belki de Konya’da yaşadığım için öyledir. Buralardaki görüşe göre kadınların başı açıksa erkekler cinsel dürtülerini engellemeyebilirler. Onlara mobbing uygulayabilirler. Bunda da suçlu erkek değil, aslında onu bu duruma düşüren kadındır!” demiştir. Yine görüşmeci İ.F. şunları söylemiştir: “Başörtüsü çıkarmak için zamanında baskılar yapılmış devlet kanalıyla ama halk bunun çözümünü kurumlardan uzak durarak bulmuş. Modern devlet olarak Türkiye yaklaşık 10 senedir bu sorunu kurumsal anlamda çözdü. Ama daha çok kırsal kesimlerde yani geleneksel dindarlığın yaşandığı yerlerde bu konuda çok fazla baskı var ki bu baskı bir yasayla çözülecek gibi değil. Bu kimi zaman görünmeyen bir baskı şeklinde oluyor, kimi zaman sözlü veya şiddete varan şekillerde oluyor. Bence başörtüsü kullanılması için yapılan baskılar çok daha derin ve çözüme ulaşması devlet kanalıyla başörtülülere yapılan baskıdan kurtulmaktan çok daha güç ve daha uzun zaman alacak”. Görüşmeci H.D. hem kendi deneyimlerinden hem de çevresinden gördüklerine dayanarak, “Şu anda kadınların başlarını kapatması için dindarlar tarafından baskı yapılıyor. Nitekim benim etrafımda birçok kız var bu şekilde baskı gören.” demiştir.

Katılımcılarımızdan % 15’i durumun her iki taraf için de eşit olduğunu söylerken bazı katılımcılar sorunu kadın hakları açısından değerlendirip Türkiye’de kadına yapılan baskının olmaması gerektiğine vurgu yapmıştır:

İlahiyatçı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, araştırmacı yazar ve gazeteci Dr. Sultan Neval Ş.:

Adının ne olduğu önemli değil, Türkiye’de kadına yapılan baskı fazladır. Kadın Türkiye’de ataerkilliğin bir malzemesi yapılmak istendiği için dini veya ekonomik veya kültürel her türlü baskı bu amaçlara hizmet edecek şekilde kullanılmaktadır. Ha, işe kadın tarafından bakınca da dünyanın hiçbir yerinde olmadığı kadar bu ataerkil zihniyete direnç gösterenin Anadolu kadını olduğunu görüyoruz. Ben bunun sebebinin Türk kültüründeki hatun/kadın anlayışının bir şekilde genlerimizde olması olduğunu düşünüyorum. Ve tabii bu genlere güvenen Mustafa Kemal Atatürk’ün çabaları yadsınamaz. Araştırılıp üzerinde çalışılabilir elbette.

Berrak K.:

Bence ikisini karşılaştırmak çok doğru değil. Çünkü ikisi de yanlış. O ondan fazla, bu bundan fazla demek mantıksız. İkisinin de yanlış olduğunu bilmek ve ikisini de yapmamak gerekir. Her iki halde de kadına yapılan haksızlıktır.

²⁶⁹ Volkan Ertit, Sekülerleşme Teorisi, Liberte Yay., 2019

Biri birinden fazlaysa ne olacak ki? Bu bizim nasıl bir işimize yarayacak? Bu bilgiyle neyi değiştirebileceğiz ki?

Bazı katılımcılarımız Z ve Alfa kuşağı diye adlandırılan neslin bu tür baskılara direnç gösterdiğini söylemişlerdir. Bu kuşağın önceki nesillerle karşılaştırıldığında bireyselliklerine düşkün olduklarını ve itaatkâr eğilimde olmadıkları için çevrelerinden gelen her türlü zorlamayı reddettiklerini belirtmişlerdir.

Meryem C.:

28 Şubat döneminde başörtülülere çok baskı yapıldı başörtüsünden vazgeçmeleri için, çok üzücü yıllardı. Artık ülkemizde siyasi olarak kurumsal açıdan hiçbir baskı, zorlama kalmadı şükür. Kapanma konusunda bazı geleneksel aileler de kızlara baskı yapıyor. Karşılaştırma yapamıyorum ama kurumsal baskı kalktığından beri herkes başörtüsünde hür. Baskı yapan ailelerin de çocuklarını bu konuda özgür bırakmaları gerekiyor. Günümüz çocukları kendi kararlarını almada daha rahatlar önceki nesillere göre.

Zeynep E.:

Tabi ki de kadınların başını kapatması için yapılan baskılar daha fazladır. Haberlerde görüyoruz ki bu sebepten bile birçok kadın mağdur oluyor, zarar görüyor. Ben Z kuşağı ve sonraki kuşağın böyle baskılara boyun eğeceğini düşünmüyorum. Onlar daha özgür ruhlu ve onların ebeveynleri daha bilinçli.

2.22. Başörtünün Farz Olmasına Dair Katılımcı Görüşleri

Araştırmamızda katılımcılarımıza dinin başörtüsü uygulaması hakkındaki görüşlerinin daha net anlaşılması için “Başörtüsü kullanmayı bırakmanızın nedeni nedir? Aslında başörtüsünün İslam’ın bir emri olmadığını yani farz olmadığını düşünmeniz mi? Yoksa başörtüsü takmanın farz olduğuna hala inanıyor musunuz? Eğer böyleyse başörtüsü kullanmayı niçin bıraktınız?” sorusunu yönelttik. Bu soruyu sormadaki amacımız araştırmanın içinde katılımcının bu konudaki görüşünü net bir şekilde söylememiş olabileceğiydi. Görüşülen kadınların % 50’si başörtüsünün farz olmadığını, % 40’i farz olduğunu belirtmiştir. Bir görüşmecimiz, “Bilmiyorum. Farz değil diyemem ama eğer farzsa neden farz? Bunu net olarak açıklayamadığım için başörtüsü kullanmayı bıraktım.” diyerek araştırmış olmasına rağmen zihninde netleşmediğini dile getirmiştir. Bir diğer görüşmecimiz ise hiçbir dine inanmadığını fakat kutsal kitapta yazdığı için emir olduğunu söylemiştir: “Ben dine inanmıyorum ama dinde başörtüsü var, kutsal kitapta yazıyor, peygamber de bunu uygulamış” (H.D.).

Başörtüsünün farz olmadığını söyleyen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni İ.F.’in açıklamaları şöyledir:

Saçları örtmenin Allah’ın bir emri olmadığını düşünüyorum. Olaya daha çok kültürel ve sosyolojik olarak bakıyorum. Düşünsenize, başörtüsü ayeti diye kabul gören Nur suresi 31. ayet geldiği zaman peygamberin ayeti uygulaması nasıl olmuş? Bütün kadınlar, hürü, cariyesi, esiri veya fahişesi hepsi saç da

dâhil kapatmışlar mı? Bu konuda Hz. Aişe'ye pek çok şey söylemiş gelenek. Herkes kara kargalar gibiydi, peygamber kolunun bir kısmını gösterdi, şuraya kadar görünür vs. şeklinde. Ben bunlara itibar etmiyorum. Allah eğer saçı kapatırmak isteseydi “saçlarını ve gerdanlarını örtünler” derdi. Peygamber bütün kadınlara, cariyesi, esiri veya fahişesini ayırt etmeden emri yerine getirmeleri gerektiğini tebliğ ederdi. Eğer bu ayet saç da dahil emirse Peygamber bu emre rağmen cariyelerin öylece baş ve gerdan açık gezmelerine izin verir miydi? Madem Allah'ın emriyse bütün kadınlara uygulanmalı değil miydi? Hem saç geleneksel yorumlarda değinildiği kadar çok çok önemliyse Kur'an metninin başka yerlerinde de değinilmez miydi? Kur'an metnini içerik olarak analiz ettiğinizde Kur'an'ın hiçbir yerinde doğrudan saç ifadesi kullanılmıyor, bu çok önemli bence. Ayrıca emrin yönü saça değil göğsedir. Bütün kadınlara değil hürlere olduğu için de dönemsel sosyolojik bir uygulamanın tezahürüdür. Tıpkı köleler, miras, evlilik, boşanma veya zina gibi. Ben Allah'ın özellikle ‘saçı’ kapatmayı emrettiğini düşünmüyorum. Öyle düşünenlere de olaya tarihsel bakmalarını tavsiye ediyorum, tıpkı 4 kadınla evlenme gibi. “Kur'an'da var” diyenler “neden cariyelere yok!” diye sormalıdır. Velev ki saç örtmek var, ona da tarihsel bakmalı derim. Her iki kabulde de saç örtmek sonucuna ulaşmıyorum.

Bilge S.:

O dönemde çok etkilendiğim bir film olmuştu Bab Aziz adında. Orada Allah'a giden yol dünyadaki insan sayısı kadardır diyordu, ya hepimizin farklı bir yolu var, beni cesaretlendiren oydu. Düşüncem ayeti reddetmek değil, sadece şekli anlamın ayette belirtildiği şekilde zorunlu olmadığı. Sonuçta bedenini ortaya koyarak dışarıya çıkmadıktan sonra aslında o kuralı yerine getirdiğimi düşünüyorum. Ayeti kabul ediyorum fakat şekli boyutunun zaman içerisinde değişebileceğini düşünüyorum. Ayette ifade edilen örtünme şeklini farz olarak görmüyorum.

Hatice S.:

Ben hiç bir dini kuralın farz olduğuna inanmıyorum. Yani benim zihnimde neyi yapıp neyi yapmadığımı deftere geçiren, not alan bir Tanrı yok. Sadece bulunduğumuz coğrafi bölgenin kuralları olarak görüyorum.

Başörtüsünün farz olduğunu düşünen görüşmecilerimizden bazılarının görüşleri ise şu şekildedir:

Zehra Ş.:

Başörtüsünün farz olduğunu düşünüyorum. Başımı açmamın sebebi eşimle olan ilişkim ve daha sonrasında yaşadığım iş tecrübeleridir. Bu konuda kendimi suçlu hissettiğimi söylemişim.

Hafsa A.:

Hala inanıyorum farz olduğuna, Kur'an'da yazan bir ayeti yok saymam ama bu bir tercih meselesi, ben yapmamayı tercih ediyorum bu farzı.

SONUÇ

Tarih boyunca kadınlar erkekler tarafından onlara biçilen konumları gereği eğitim, ekonomi ve politika gibi sosyal hayatın farklı alanlarından uzak tutulmuştur. Kadınlar eğitim yoluyla erkeklere yoldaş olabilecek yeterliliğe ve zekâyâ sahipken önlere kesilmiş ve sonuç onların doğalarına bağlanmıştır. Dünya düşünce tarihinde kendisine hayran olunan önemli düşünürler dahi çağlarının etkisinden kurtulamamış, bu yönde bir açılım yapamamıştır. Örneğin Aristoteles erkeklerin kadınlardan doğal olarak üstün olduklarını vurgular. Ona göre kadınların düşünce kabiliyetleri azdır ve onu dahi kullanamadıkları için yönetilmeye muhtaçtırlar. Yine kadınla erkek arasında mental bir hiyerarşi olduğuna inanan Spinoza “Siyaset Üzerine” adlı eserinde kadınların doğaları gereği erkeklerle eşit olmadığını, zihinsel açıdan farklı oldukları için erkekleri yönetme yetkisine sahip olmadıklarını söyler.

Ancak antropologlara göre avcı-toplayıcı topluluklarda yaşamı devam ettirebilmek için kadın ve erkek yan yana yürümüşlerdir. Bu eşitlik insanların on bin yıl önce bitkileri toplamak yerine ekip yetiştirmeleri ve bunun için yaşadıkları çevreyi değiştirmeye başladıklarında sarsılmıştır. Köy ve kasabaların kurulmasıyla mülkiyet ve veraset kavramları ortaya çıkmış, artık hakimiyet fiziksel olarak güçlü ve mal varlığı olanların yani erkeklerin eline geçmiştir. Dolayısıyla cinsiyetler arası ilişkiyi de kapsayan sosyoekonomik bir hiyerarşi oluşmuştur. Kadının yaşam alanı babasının kızı, erkeğin karısı ve yine erkeğin çocuklarının annesi olarak evle sınırlandırılmıştır.

Konu dinlere geldiğinde de farklı bir durum görülmez. Genel anlamda ifade edecek olursak geleneklerle kültüre yerleşmiş kadın rolleri dinle beraber tanrısal bir boyut kazanmış ve bu durum kadının kendi konumunu kabullenip içselleştirmesine yol açmıştır. Yahudi kaynaklarına baktığımızda Eski Ahit’te kadınlarla ilgili olumsuz ifadeler olsa da bazı olumlu ifadeler de vardır. Yaratılış metnine göre hem erkek hem kadın Tanrı suretinde yaratılmıştır. İsrailoğullarının Hz. Musa liderliğinde Mısır’dan çıkışı, denizin yarılması ve on emrin indirilmesi gibi gelişmelerde kadınlar daima erkeklerin yanında olmuştur. Diğer kültür ve dinlerden farklı olarak Yahudi tarihinde kadın kahramanlara ve peygamberlere de rastlanmaktadır. Dini anlamda kadın ve erkeğin sorumluluğu aynıdır. Sosyal anlamda ataerkil bir sistem hâkimdir fakat çevre halklara göre sistem daha esnektir. Bu esnek yapının izleri Tevrat’ta geçen Miryam, Noadya ve Hulda gibi kadın peygamberlerin ve hem bir hâkim hem de peygamber olan Debora gibi kadınların hikâyelerinde gözlemlenebilir. Yine şehir meydanlarındaki kutlamalara erkeklerle beraber katılmaları, enstrüman eşliğinde şarkılar söylemeleri, şiir okumaları kamusal alan diyebileceğimiz bu alanlarda kadınların kendilerini rahatça ifade edebildiklerini gösterir. Fakat Eski Ahit’te geçen kadının Âdem’in kaburga kemiğinden yaratılması hikâyesi diğer semavi dinlerin bakış açısını da menfi etkilemiş, kadının ikinci sınıf bir cins olarak algılanmasına neden olmuştur. Çalışmamızın konusu olan başörtüsü bağlamında baktığımızda Yahudi kadınlarda başı açık olma bir utanç kaynağıdır. Saçları açık kadının yanında dua edilmez. Saçları açık, sokakta yüksek sesle konuşan kadını kocası mehrini ödemededen boşayabilir.

Hıristiyanlıkta kadına baktığımızda kadınla ilgili konular Hz. İsa'dan çok Pavlus'un mektuplarında karşımıza çıkmaktadır. Burada da kadın yine erkeğin hâkimiyeti altındadır. Toplumsal olarak ailedeki rol paylaşımında erkek kadının başıysa da aile içinde karı-koca hakları açısından "Erkek karısına, kadın da kocasına hakkını versin. Kadının bedeni kendisine değil, kocasına aittir. Bunun gibi, erkeğin bedeni de kendisine değil, karısına aittir." ayetine bağlı olarak görece eşitlik söz konusudur. Saçları kapatma İncil'de emredilmiştir. İlgili pasaj şu şekildedir: "Dua ederken ya da peygamberlik sözü bildirirken başını bir şeyle örten her erkek kendi başını küçük düşürür. Dua ederken ya da peygamberlik sözü bildirirken başını örtmeyen her kadın da kendi başını küçük düşürür. Bu, saç tıraş etmekle aynı şeydir. Böyle durumlarda kadın başını örtmüyorsa saçını da kestirsin; eğer saçını kısacık kestirmek ya da tıraş ettirmek kadın için küçültücüye, o zaman örtün." Görüldüğü gibi Hıristiyan kültüründe başörtüsü kullanma kadın bedeninin mahrem olmasından ziyade ayette geçen hiyerarşiye bağlı bir statü sembolüdür. Ayrıca "dua ederken" ifadesi saç örtmenin sadece kilisede dua ederken gerekli olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Adet haline gelen başörtüsü zamanla uygulamadan çıkmış, sadece kiliseyle sınırlı kalmıştır. Günümüzde ise bu konuda bir zorunluluk olmayıp kadınların tercihine bırakılmıştır.

Kur'an'da kadın ile ilgili ifadelere baktığımızda, örneğin yaratılış konusunda, diğer semavi dinlerdeki algıdan farklı olarak kadının yasak meyveyi yediğine ve günaha aracı olduğuna dair bir ifade yoktur. Meyveyi kadın ve erkek ikisi beraber yemiş, ikisi af istemiş ve affedilmişlerdir. Aslında Kur'an'la birlikte kadına yüklenen günah kaldırılmış olmasına rağmen aynı görüş gelenekte yaşamaya devam etmiştir. Kadın hakları dönemin şartlarına göre ıslah edilmiş, mirastan pay almış, evliliklere sınırlandırılma getirilmiştir. Toplumsal statü bakımından kadın ikinci sınıf insandır. Daima erkeğin idaresinde olmalıdır. Cahiliye dönemi sınıfları olan cariye, hür ve fahişe kadın algısı İslamiyet'ten sonra da devam etmiştir. Bu bağlamda başörtüsü hür kadınların bir kıyafeti olup hür-cariye-fahişe kadın arasındaki farkı temsil eden bir üniformadır. Burada kadının Müslüman olması veya olmaması yasayı belirlemede konu dışında tutulmuş olup maksat hür kadını saldırgan Arap erkeğinin tecavüzünden korumaktır.

18. yüzyıldan sonra kadınlar haklarını kazanma adına verdikleri mücadeleyle seslerini duyurmaya başlamışlardır. Özellikle 20. yüzyılda kadınlara sosyal, ekonomik ve siyasal pek çok hak tanınmıştır. Örneğin 1913'te devlet memuru olarak çalışmaya başlamışlar, 1924'te erkeklerle eşit haklarla eğitim almaya başlamışlar ve 1934'te seçme ve seçilme hakkına sahip olmuşlardır. Bugünün kadınları ve erkekleri aynı koşullar altında yaşıyor olsa aynı konumda olabilirlerdi. Tarihte kadın algısını araştırmamızın amacı kadınların bugün yaşadıkları zorlukların nedenlerine dair bir soruşturma yapmaktır. Çalışma boyunca edindiğimiz bilgiye göre dünyadaki bütün kadınların bugün yaşadıkları her türlü şiddet ve ikinci sınıf muamele tarihte yaşananların, kabul edilen kadın algısının bir uzantısıdır. Gün geçtikte iyiye giden bir durum yaşandığı inkâr edilemez bir gerçektir. Dönem dönem yaşanan gelişmeler, adım adım ilerlemeler kuşaklar boyunca birikerek büyük değişiklikler yaratmıştır. Arzumuz değişen ve gelişen insan zihninin ürettiği evrensel ve insani değerlerden tüm insanların cinsiyet, ırk, inanış ve düşünce ayırt etmeden faydalanmasıdır.

Modernizmin ve sekülerleşmenin etkisiyle değişen din algısı Müslüman toplumlarda da etkisini göstermiş, dini uygulamalara getirilen farklı yorumların da etkisiyle din dogmatik yapısını kaybetmeye başlamıştır. İnsanlar tarafından farklı algılanan din pratikte de farklı şekillerde yaşanır hale gelmiştir. Bu bağlamda dini bir uygulama olan başörtüsüne getirilen farklı yorumlar kadınların dindarlık biçimini etkilemiştir. Müslümanım diyen bir kadının başörtü kullanması gerekliliği kişisel tercihe bırakılmış, ‘başörtüsüz dindar kadın tipi’ farklı dindarlık biçimlerinden biri haline gelmiştir.

Bu çalışmada başörtüsü takmayı bırakan Müslüman kadınların psikolojilerini, bırakma sürecinde yaşadıkları duyguları ve sıkıntıları anlamaya çalıştık. Bunun için çalışmamıza katılan kadınların dini ve dini kuralları nasıl algıladıklarını, Tanrı tasavvurlarını, ahlak ve din arasında nasıl bir bağ kurduklarını ve tesettürü burada nereye yerleştirdiklerini çözümlmek için onlara bu bağlamda sorular sorduk. Bu dönüşüm geleneksel ataerkil sisteme bir tepki mi, duygusal bir istek mi veya değişen din ve Tanrı anlayışının yansıması olan bilinçli bir tavır mıydı? Bu dönüşümde süreç nasıl işledi ve kadınların bu kararı almalarındaki temel etkenler nelerdi? Günün sonunda gelinen noktada kadınlar kendilerini nasıl hissediyorlardı? Bu sorular çalışmamızın ana problemlerini oluşturmaktadır. Amacımız başörtüsünü bıraktıktan sonra bu kadınların dini anlamda pozisyonlarını teolojik açıdan tartışmak değil kendilerini dindar hissedip hissetmediklerini, değişen din ve Tanrı algılarını bilmek ve düşüncelerini anlamaya çalışmaktır. Bize görünenin altındaki görünmeyen noktalara temas edip içsel/zihinsel deneyimi anlamaktır.

Görüşülen kadınların % 75 gibi yüksek bir oranı dindar bir ailede/çevrede dünyaya geldikleri için dini bir yaşamla iç içedirler. Bu kadınların din anlayışlarının oluşumunda dindar anne veya baba ya da her ikisi, dindar yakın çevre, dini eğitimin ağırlıkta olduğu bir okula gitme gibi pek çok faktörün etkisi vardır. Dolayısıyla başörtü kullanmaya başlamaları içinde buldukları ortamın sonucudur. Fakat bu kadınların bazıları saçlarını örtme kararının açık, bazıları ise örtük bir baskının ürünü olduğunu söylemişlerdir. Dindar aileden gelmediklerini söyleyen kadınların genç yaşta Tanrıya ve dine duydukları merakla edindikleri dini bilgi onlara bir kadın olarak Allah’a karşı ilk vazifeleri olan başörtüsü kullanma kararını aldırıştır.

Süreç hakkında edindiğimiz bilgilerden önce genel anlamda şunu ifade etmemizde fayda vardır: İnsan rasyonel ve duygusal bir varlıktır. Yaşadıklarını, hissettiklerini bilme, anlama ve anlamlandırma ihtiyacı hisseder. Bu tarih boyunca böyle olmuştur. Yaşadığı dönemin ona sunduğu güncel bilimsel, dini veya kültürel bilgiler ışığında yaşamına anlam verir. Daha çok bireyci bir anlayışta olan, sorgulayıcı ve eleştirel düşünce biçimine sahip bu çağın insanı da aynı şekilde dünyayı ve içinde yaşadığı toplumu bütün yönleriyle bilmek ve anlamak istemektedir. Burada dikkat çekmek istediğim husus modern insanının eleştirel bir yaklaşımla ve analitik düşünme biçimiyle olayları değerlendirmesi ve geçmişteki gibi kolektif bir dünya görüşünde olmayıp bireysel kimliğin daha baskın olduğu bir toplum felsefesine sahip olmasıdır. Görüşülen kadınların hikâyesine bu bağlamda baktığımızda neden aileleri ve toplumun pek çok üyesi tarafından kabul gören meseleleri tekrar sorguya çektiklerini anlayabiliriz. Örneğin bu durumu “Ben çok sorgulayan bir insanım.” diyen katılımcımızda görebiliyoruz. Gerek “Neden saçımı örtmek zorundayım? Neden kadınlar bu haklara sahip değiller?” gibi düşünce temelli

bir sorgulama gerekse “Neden saçlarını örtmek istemiyorum?” gibi duygu temelli bir sorgulama olsun süreç bütün katılımcılarımızın bir şekilde düşüncelerini, inançlarını, duygularını ve isteklerini sorgulamaya gitmeleriyle başlamıştır. Konu ile ilgili farklı alanlarda yapılan ilmî araştırmalarla edinilen verilerin zihinde işlenmesi sonucunda değişen din algısı ve bunun uzantısı olarak değişen Tanrı tasavvuru görüşmecilerimize saçlarını örtmeme kararı aldırılmıştır. Başlangıçta geleneksel ve dogmatik bir yapıya sahip din algısı süreç sonunda daha esnek hale gelmiştir. Dini uygulamalar tarihsel olarak ele alınmış ve uygulamanın hedefi merkeze alınıp aynı hedefin farklı şekillerde sağlanabileceği düşünülmüştür. Korkulan, tehdit eden, cezalandırıcı Tanrı yerini merhamet eden ve affeden sevgi dolu bir Tanrı’ya bırakmıştır. Dindarlığı Tanrı’yla kurulan ilişkinin samimiyetine bağlayan görüşmecilerimizin hemen hepsi kendilerini dindar olarak değerlendirmişlerdir. Dindar kadınların başörtüsünün farziyetine dair verdikleri bilgiler ışığında beş tip düşünce biçimi geliştirdikleri gözlemlenmiştir:

1. Tip: Farz olduğunu düşünüyorum. Kendimi suçlu hissediyorum.
2. Tip: Farz olduğunu düşünüyorum. Ben böyle tercih ettim. Suçlu hissetmiyorum.
3. Tip: Emir (farz) olabilir ama cezalandırılacağımı düşünmüyorum.
4. Tip: Farz olduğunu düşünmüyorum. Emir evrensel değil tarihseldir.
5. Tip: Farz olup olmadığını bilmiyorum. Neden saç? Kur’an bunu açıklamamış.

Görüşmelerden çıkardığımız önemli bir husus dindar olduğunu belirten insanların ahlaki değerler üzerinde ibadetler kadar hassas olmadıklarını düşünen görüşmecilerimizin güzel ahlaki dinden bağımsız değerlendirmeleridir. Ahlaklı olmak için dinin şart olmadığını bütün görüşmecilerimiz dile getirmiştir. Görüşmelerimizden çıkardığımız bir diğer sonuç kadınlarda tesettür algısının giderek değiştiği yönündedir. Tesettürün anlamının saç örtmek değil, kadının bedenini cinsel bir obje gibi sunmaması ve giyimini cazibesini ortaya çıkarmayacak şekilde tercih etmesi olduğu kadınların ortak görüşüdür.

Katılımcılarımız yaşanan süreci zihinsel ve duygusal anlamda zor atlattımlardır. Konu ile ilgili yaptıkları araştırmaları değerlendirme, her yeni bilgide duygularını yeniden gözden geçirme ve çevrelerinden aldıkları olumlu veya olumsuz eleştiriler sürecin ne kadar zor ilerlediğini göstermektedir. Katılımcılarımızın beyanlarından çıkardığımız en önemli sonuç birkaç katılımcımız hariç hemen hepsinin günün sonunda kendilerini daha mutlu, özgür ve huzurlu hissetmeleridir. Yaptıkları araştırmalar üzerine bilişsel bir efor sarf etmeleri, duygu durumlarını kontrol etmeleri, bunun hızlı bir karar olmaması, kararlarından pişman olmamaları ve aldıkları kararın yaşam görüşleri ile uyumlu olması bu kararın bilinçli bir karar olduğunu göstermektedir.

Çalışma sonucunda araştırma problemlerine bazı cevaplar bulduğumuzu söyleyebiliriz. Çalışmamız içerisinde de belirttiğimiz gibi toplum bireyi, birey de toplumu etkiler. Bütün insanların biricikliğini kabul edip onlarla saygı çerçevesinde ilişki kurmak en temel insani vazifemizdir. Tesettür konusunda kanaatimize gelince,

kadın teşhir edercesine bedenini sunmamalı, erkek de saldırgan tavırla kadına yaklaşmamalı, her iki taraf da insanlık zemininde buluşmalıdır.

KAYNAKÇA

- AĞÇOBAN, Sıddık, Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi ve İslam’da Kadının Yeri Üzerine Tartışmalar, Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD), Haziran, 2016; 2(1): 14-24
- AHMAD Feroz, Modern Türkiye’nin Oluşumu, Çev.Yavuz Alogan, 1.Baskı, Sarmal Yay., İstanbul, 1995
- ADLER Alfred, Bireysel Psikoloji, çev. Ali Kılıçoğlu, 5. Baskı, Say Yay., İstanbul, 2018
- AKARSU Beyhan ,Bilimsel Araştırma Tasarımı, 1.Baskı, Cinius Yay., İstanbul, 2019
- ALTINTAŞ Ramazan, Cahiliye Arap Toplumunda Kadın, Makale(Diyanet Resmi Web Sitesi)
- APAYDIN H.Yunus, “Tesettür”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara,2011, Cilt: 40
- APAYDIN H.Yunus, “Klasik Fıkıh Literatüründe Örtünme”, İslâmiyat, 2001
- ARİSTOTELES, Poetika, Çev.İsmail Tunalı, Remzi Yay.,İstanbul, 1993
- ARSLAN Esat, Tamamlanmamış İslam Yazıları Endülüs’te Raks, 1.Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul, 2010
- ARSLANTÜRK Zeki, Din Sosyolojisinin Konusu, Din Sosyolojisi El Kitabı, Editörler. Niyazi Akyüz, İhsan Çapçioğlu, 5.Baskı, Ankara, 2018
- ATEŞ Süleyman, Örtünme, Kuran Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi
- AYVERDİ İlhan, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 1.Baskı, Kubbealtı Yayınevi, İstanbul,2010
- BAKIRCIOĞLU Rasim, Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü, 1.Baskı, Anı Yayınevi, Ankara 2012
- BALTACI Ali, Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, 2018
- BALTACI Ali, Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2019, Cilt 5, Sayı 2
- BAŞAK Suna, Erol Güngör’ün Modernleşmeye Bakışı Ve Modernleşme Bağlamında Oluşturduğu Aydın Tipolojisi, Temmuz 2016
- BAYRAKTUTAN Osman, Nihat Demirkol, Türkiye’deki Bazı Kadınların Tefsir Çalışmaları, Uluslararası İslam Ve Kadın Çalıştayı, Editörler. İlyas Altuner, Mustafa Karatay, Iğdır Üniversitesi Yayınları, Iğdır, 2018
- BERGER Peter L.,Thomas Luckman, Modernite, Çoğulculuk ve anlam Krizi, Çev. Mustafa Derviş Dereli, 2.Baskı, Heretik Yay., Ankara, 2016
- BERKTAY Fatmagül, Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın, Metis Yay.,1996,İstanbul
- BERMAN, Marshall, Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor, 1.Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1994
- BİLECİK Sümeyra, Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi, Değerler Eğitimi Dergisi, Cilt 15, No. 33, Haziran 2017
- BİLGİN Beyza, İslam’ da ve Türkiye’ de Kadınlar, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 36

- BOYACI N.Petek, Platon'da Kadın Sorunu Üzerine Bir Tartışma, FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 2014 Güz, sayı: 18
- CEVİZCİ Ahmet, Felsefe Sözlüğü, 3.Baskı, Paradigma Yay., İstanbul, 1999
- COŞKUN Seyit, Özgürlük Problemi: Spinoza ve Kant, Dört Öge-Yıl 4-Sayı 8-Ekim 2015
- ÇAKMAK Fatih, Din Eğitiminde Program Geliştirme ve Aile Faktörü, Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.1, Nisan 2013
- ÇELİK Celaledin, Dindarlık Tipolojilerine Metodolojik Yaklaşım, İslamiyat Dergisi, C.8,S.2, Nisan-Haziran 2005
- ÇİĞ Muazzez İlmiye, İnanna'nın Aşkı, Kaynak Yay., İstanbul, 2019
- ÇİĞ M.İlmiye, Kuran,İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni, Kaynak Yay, İstanbul, 2005
- ÇİÇEK Cem Atıl, Selçuk Aydın, Bülent Yağci, Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 9, 2015
- ÇİFTÇİ Adil, Din Sosyolojisine Giriş Ya Da Meleklerle Ağıt, 1.Baskı, Ankara okulu Yayınları, Ankara, 2017
- DEMİRBAĞ Nesibe,Tez, Kuran Perspektifinde Fitri, Dini ve Ahlaki Bir Olgu Olarak Örtünme, Ankara, 2006
- ÇÜÇEN A.Kadir, Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(İLKE), Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı
- DİREK Zeynep, Türkmen Buket, Cinsiyetli Olmak Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar, Derleme, Yapı Kredi Yay.,İstanbul, 2007
- ELİADE Mircea, Dinin Anlamı Ve Sosyal Fonksiyonu, ,Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990
- ELİADE Mircea, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, 1.Baskı, Kocabalı Yay., İstanbul, 2003
- ELMALILI Yazır M. Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, Zehraveyn Yayınları,2007
- EROL ALTINIŞIK Esra, Yüksek Lisans Tezi, Nilüfer Göle'de "Batı-Dışı Modernlik" in Bir İmkânı Olarak Türk Modernleşmesi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2017
- ERTİT Volkan, Sekülerleşme Teorisi Sekülerleşen Türkiye'nin Analizi, 1.Baskı, Liberte Yay., Ankara, 2019
- ERTİT Volkan, Endişeli Muhafazakârlar Çağı Dinden Uzaklaşan Türkiye, 4.Baskı, Orient Yay., Ankara, 2016
- ERTİT Volkan, Sekülerleşme Teorisi, Muhafazakâr Düşünce, Yıl: 10 - Sayı: 37 Temmuz – Ağustos – Eylül, 2013
- EVKURAN Mehmet, Ortaçağ Paradigması Ve Siyasal Düşüncenin Evrimi, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt. 2, Sayı. 4, 2003
- EYİGÜN Canan, Kant'ın ve Foucault'nun Gözünden Aydınlanmaya Bakmak, Etkileşim Dergisi, Üsküdar Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Akademik Dergisi
- FİLİZ Şahin , "Başörtüsü" Söyleminin Dinsel Temelsizliği Ve İslam Felsefesi Açısından Eleştirisi, Yeniden Anadolu Ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 8. Baskı, Antalya, 2008
- FROMM Erich, Sevginin ve Şiddetin Kaynağı, 5.Baskı, Payel Yayınevi, İstanbul, 1990

- GIDDENS Anthony, Modernite ve Bireysel-Kimlik Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum, 1.Baskı, Say Yay., İstanbul, 2010
- GIDDENS Anthony, Sosyoloji, Hazırlayan. Cemal Güzel, 1.Baskı, kırmızı Yay., İstanbul, 2012
- GÖLE Nilüfer, Modern Mahrem, Metis Yayınları, İstanbul,1991
- GÖKALP Ziya, Türk Ahlakı, Türk Kültür Yayını, İstanbul
- GÖKALP Ziya, Türkçülüğün Esasları, Varlık, Ankara, 1968
- GÖKALP Ziya, Türk Töresi, Kültür Bakanlığı,1976
- GÖRMEZ Mehmet, “İlahi Dinlere Göre Başörtüsü”, İslâmiyât, c.4, sy.2, Nisan-Haziran 2001
- GÜÇ Ayşe, İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları, Uludağ Üniv., İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17 (2)
- GÜRKAN S.Leyla, Yahudi Geleneğinde Kadın Algısı, Bütün Yönleriyle Yahudilik, Dinler Tarihi Araştırmaları-VIII, Ankara, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2012
- GÜRKAN S.Leyla, Yahudilik, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yay,İstanbul,2012
- GÜRKAN, Salime Leyla, “Tesettür” (Diğer Dinlerde), DİA, TDV, İstanbul 2011
- FİDAN İbrahim, Cahiliye Şiirinde Kadın İmgesi, Dini Araştırmalar, Kadın Özel Sayısı
- GÜZEL Murat , “Simgesellik(ler), Siyasal Nomos ve Tahayyül”, Tezkire, 2001
- HATEMİ Hüseyin, İlahi Hikmette Kadın, 4. Baskı, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1999
- HATİBOĞLU Mehmet S., “Tesettürden Türbana”, İslâmiyât, Cilt IV, Sayı 2, Ankara 2001
- HAYTA Akif, Anneden Allah’a: Bağlanma teorisi ve İslâm’da Allah Tasavvuru, Değerler Eğitimi Dergisi, 4 (12), 2006
- HEYD Uriel, Türk Ulusçuluğunun Temelleri, Çev. Kadir Günay, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1979
- İMAMOĞLU Tuncay, Ortaçağ Batı Dünyasında Din-Siyaset İlişkisi ve Sekülerleşme Seyrine Genel Bir Bakış, Marife, Yıl.1, sayı.2
- İNANCIK Halil, Atatürk ve Demokratik Türkiye, 3.Baskı,Kırmızı Yay., İstanbul,2007
- KARAASLAN Selda, 1980 Sonrası Türk Toplumunda Din Eksenli Dönüşümlerin Kadın Kıyafetlerinin Değişimine Yansımaları, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Din sosyolojisi Bilim Dalı, İstanbul, 2010
- KASABA Reşat Editör, Çev. Zuhul Bilgin, Türkiye Tarihi 1839-2010 Modern Dünyada Türkiye, Kitap Yayınevi
- KAYA Ferat, Yorumsamacı Yaklaşımda Anlama Kavramının Önemi ve Pozitivizm Eleştirisi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Nisan, 2019, sayı.22
- KAYA Mahmut, Batı Dışı Modernleşme Örneği Olarak Türkiye Modernleşmesi: Süreklilikler, Kopuşlar ve Çatallanmalar, Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/2 Winter 2015, p. 545-564

- KAYA Ceren İrem, Türkiye’de Kadınların Başörtüsü Mücadelesinden, Başörtüsüyle Mücadelesine Görünür Olma Çabası Ve Pratikleri, *International Journal of Social and Humanities Sciences (IJSHS)*, 3(2)
- KAYPAK Şafak, Cumhuriyet Dönemi Modernleşme Sürecinde Değişen Kadın Kimliği, *Uluslararası Medeniyet ve Kadın Kongresi (13-16 Ekim 2014)*, Cilt I, s.33-66, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2016, Ankara
- KEYDER Çağlar, 1990’larda Türkiye’de Modernleşmenin Doğrultusu, *Türkiye’de Modernleşme Ve Ulusal Kimlik*, Editörler. Sibel Bozdoğan Reşat Kasaba, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2005
- KHOSRAVI Zohreh, Din Eğitiminde Suçluluk ve Utanç, *Talim Dergisi: Journal of Education in Muslim Societies and Communities*, 2
- KOÇ Mustafa, Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 17 Yıl: 2004/2*
- KONYALI Mehmet Vehbi, *Ahkâm-ı Kur’aniye*, Bahar Yay., İst., 1966
Kutsal Kitap Yeni Dünya Çevirisi
- KORKMAZ Arif, Feminizmin Modern Dönem Kur’an Tefsirine Etkileri: Tefsir Sosyolojisi Üzerine Bir Deneme, *İnsan ve Toplum Bilim Araştırma Dergisi*, Cilt.6, Sayı.2, 2017
- KORKMAZ Arif, Toplumsal Değişim ve Devamlılık Bağlamında Cahiliye–İslam İlişkisi: Hukuk ve Giyim-Kuşam Örneği, *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, Cilt.4, Sayı.1, 2020
- KORKMAZ Arif, *Modernleşme ve Din, Din Sosyolojisi* (Ed.: Emine Öztürk), Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2020
- LUCKMAN Thomas, *Görünmeyen Din Modern Toplumda Din Sorunu*, Çev. Ali Coşkun, Fuat Aydın, Osman Coşkun, 2.Baskı, İstanbul
- MARSHALL Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev: Osman Akınbay, Derya Kömürcü, 1.Baskı, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999,
- MOHAMMED TAHA Mahmoud, *İslam’ın İkinci Mesajı*, Çev. Barış Baysal, 1.Basım, İstanbul, 2008
- ONGUN Selin, *Başörtülü Kadınlar Anlattı: Türbanlı Erkekler*, 1.Baskı, Destek Yayınevi, İstanbul, 2010
- ÖZÇELİK YILMAZ Bedriye, “Tarihsel ve Teolojik Açılardan Kadının Örtünmesi Sorunu”, *İslami İlimler Dergisi*, 2009
- Özlem DOĞAN, *Kavramlar ve Tarihleri*, 1. Baskı, Notos Yay., İstanbul, 2016
- ÖZTÜRK Mustafa, *Klasik Tefsirlerdeki 'Tesettür' Formu Üzerine*, İslâmiyat TV, 2001
- ÖZTÜRK NERMİN, *Antropolojik Ve Sosyolojik Açından Saçlar Ve İnançlar*, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 25, sayı. 25, ss. 7-28, Şub. 2008
- ÖZTÜRK Y.Nuri, *Türkiye’ yi Kemiren İhanet Allah ile Aldatmak*, Yayınevi: Yeni Boyut, İstanbul, 2008
- ÖZÜDOĞRU Büşra, *Beyaz Feminizm ve Öteki Kadınlar*, Siirt Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı.12, 2018
- PAÇACI Mehmet, *Çağdaşçı “Kur’an’da Kadın” Yorumunun Eleştirisi Yazısı*, İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi Kur’an ve Tefsir Akademisi Araştırmaları: 2, İstanbul, 2010
- SANCAR Serpil, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İletişim Yay., 2014, İstanbul

- SELMAN Adnan, Aile-Din İlişkisi ve Aile İçi Roller, Akademia Sosyal Bilimler Dergisi, 2018, 4(1)
- SEVİM Ayşe, Feminizm, 1.Baskı, İnsan Yay., İstanbul,2005
- SHAYEGAN Daryush, Yaralı Bilinç Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni, Çev.Haldun Bayrı, 1.Basım, Metis Yayınevi, İstanbul, 1991
- SLATTERY Martin, Sosyolojide Temel Fikirler, 6.Basım, Sentez Yay., İstanbul, 2014
- SÜNTER Emel, Feminizm ve İslam’ da Kadın Tartışmaları, Uluslararası İslam ve Kadın Çalıştayı, Iğdır, 9 Haziran 2018
- ŞEFKATLİ TUKSAL Hidayet, Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri, 4. Baskı, Otto Yay., Ankara, 20012
- ŞENER Gülüm, Sosyal Ağlarda Kimlik ve Cemaat, Mostar Dergi, Sayı 62,2010, Yıl 5
- TAŞPINAR İsmail, Yahudi Geleneğinde İlahî Kelâm Tasavvuru: İskenderiyeli Philo ve Logos Doktrini, Milet ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi cilt 8 sayı 1 Ocak – Nisan 2011
- TORUK İbrahim, Türkiye’ de Başörtüsü Sorunu ve Yazılı Medyada Sunumu, Türkiyat Araştırmaları Dergisi,
- TOSUN Mebrure, Yalvaç Kadriye, Sümer,Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı, T.T.Kurumu Yay., Ankara, 1989
- TURAN Şerafettin, Türk Kültür Tarihi, 7.Basım, Bilgi Yay., Ankara, 2014
- ÜNAL M.Süheyl, Modern Toplumda Dinsel Bireycilik, Dokuz Eylül Üniv. S.B.E., Felsefe Ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, İzmir, 2007
- ÜNAL M.Süheyl, Bireycilik ve Din, Din Sosyolojisi El Kitabı, Editörler. Niyazi Akyüz, İhsan Çapçioğlu, 5.Baskı, Ankara, 2018,
- ÜNAL M.Süheyl, Dinsel Bireycilik: Tehdit mi, Fırsat mı?, Dini Araştırmalar, Temmuz - Aralık 2010, Cilt : 13 Sayı :37
- YILDIRIM Ali, Şimşek Hasan, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, 6. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2008
- YILDIRIM Celâl, Kur’ân Ahkâmı ve Mezhep İmamlarının Farklı Görüşleri, Bahar Yayınları, İstanbul, 1972
- YILDIZ Abdullah, “Tesettürün Fıtrîliği”, Umran, 2004
- YILMAZ Ahmet, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi, ÇTTAD, IX/20-21, (2010/Bahar-Güz)
- ZÜRCHER Eric Jan, Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, 1.Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1995
- WHITE Jenny B., Çağdaş Türkiye’de İslam Ve Siyaset, Türkiye Tarihi 1839-2010, Editör.Reşit Kasaba, Çev.Zuhal Bilgin, Yay.Kitap

SANAL KAYNAKÇA

- <https://islamansiklopedisi.org.tr/tesettur>
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/bulug>
- <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- <https://www.youtube.com/watch?v=2pGV7DK2nwc>
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42916446>

<https://www.youtube.com/watch?v=DvktZN7KpLc>
<https://www.kirmizilar.com/tr/index.php/konuk-yazarlar2/1281-erol-gungor-un-modernlesmeye-bakisi-ve-modernlesme-baglaminda-olusturdugu-aydin-tipolojisi>
<https://kadem.org.tr/turkiyede-kadin-hareketinin-tarihi-degisen-bir-sey-varmi>
<https://dergi.diyamet.gov.tr/makaledetay.php?ID=20366>
<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/527/34-ayet-tefsiri>
<https://www.haber7.com/kadin/haber/1573913-kadin-elinden-ilk-tefsir>
<https://www.biyografi.info/kisi/cemalnur-sargut>
<https://www.youtube.com/watch?v=wQVHujSGvzE>
<https://www.haberturk.com/video/haber/izle/basimi-ortmuyorum-cunku/61907>
<https://www.yenisafak.com/yazarlar/yusufkaplan/basortusu-mucadelesini-kazandik-ama-tesetturu-kaybettik-2049511>
<https://yalnizyurumeyeceksin.com>
<https://yalnizyurumeyeceksin.com/sss/>
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-46758752>
<https://yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/03/tanri-ruzgari-benim-saclarimdan-esirgemez/>
<https://yalnizyurumeyeceksin.com/2018/07/27/kahkahami-bastirmak-istemiyorum/>
<https://yalnizyurumeyeceksin.com/2018/11/29/icsellestiremediginiz-bir-seye-ne-olursa-olsun-alisamazsiniz>
<https://yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/14/is-buldugum-ve-para-kazanabilmeye-basladigim-gun-basortumu-cikaracagim/>
<https://yalnizyurumeyeceksin.com/2018/10/01/insanin-kendi-gunahinin-bedelini-odemesine-bile-tahammulleri-yok/>
<https://yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/03/tanri-ruzgari-benim-saclarimdan-esirgemez/>
<https://yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/01/kisisel-bir-butunluk-sagladigim-ve-tutarli-bir-hayat-yasayabildigim-icin-kendimle-gurur-duyuyorum/>
<https://yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/08/1997-degil-2018di-nur-serter-degil-yengemdi-ikna-odasi-ise-benim-odamdi/>
<https://www.youtube.com/watch?v=ttD13NvSyHk>
<https://www.yenisafak.com/yazarlar/yusufkaplan/iddialarimizi-ve-gencligi-yitirirsek-gelecegi-de-kaybederiz-2055895>
<https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/uzmanlar-uyariyor-10yearschallenge-akimi-yuz-tanima-icin-kullanilabilir-401893.html>
<https://tr.euronews.com/2019/01/19/sosyal-medyada-yeni-10yearchallenge-basortusu-ve-ozgurluk>
<https://www.yenisafak.com/yazarlar/yusufkaplan/basortusu-mucadelesini-kazandik-ama-tesetturu-kaybettik-2049511>
<https://www.indyturk.com/node/229751/haber/ba%C5%9F%C3%B6rt%C3%BCI%C3%BC-kad%C4%B1nlar-aras%C4%B1nda-ba%C5%9F%C4%B1n%C4%B1-a%C3%A7anlar-artt%C4%B1-m%C4%B1>
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6284&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
<https://yalnizyurumeyeceksin.com/2022/01/11/bu-mektup-yalniz-yurumeyeceksin-oznelerinin-ortak-sesidir/>

<https://yalnizyurumeyeceksin.com/2021/06/01/acilma-istegim-o-kadar-artmisti-ki-nerede-acik-bir-kiz-gorseme-gozlerim-doluyor-ve-icim-sikisiyordu/>
<https://yalnizyurumeyeceksin.com/2021/08/13/babamin-kapanma-baskisi-bitti-simdi-de-namaz-baskisi-basladi/>
<https://yalnizyurumeyeceksin.com/2020/11/14/dinde-zorlama-yoksa-ben-neden-bu-kadar-yorulmak-zorundaydim/>
<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/avret>
<https://kuran.diyinet.gov.tr/tefsir/H%C3%BBd-suresi/1526/53-56-ayet-tefsiri>
<https://www.youtube.com/watch?v=nl8vhLxM7Fw>
<https://www.arhipo.com/tr-tr/frida-kahlo-kirpilmis-sacli-otoportre.html>
<https://www.yenisafak.com/yazarlar/yusufkaplan/basortusu-mucadelesini-kazandik-ama-tesetturu-kaybettik-2049511>

EKLER

EK 1: GÖRÜŞME FORMU

Bu görüşme formu başörtüsü kullanmayı bırakan kadınların duygu ve düşüncelerini anlamak amacıyla yapılan bir araştırma için hazırlanmıştır.

Verdiğiniz bilgiler için şimdiden teşekkür ederim.

Tarih:

Yer :

Saat :

1. Yaşınız?

2. Doğum yeriniz?

3. Nerede ikamet etmektesiniz?

İl: İlçe:

4. Mesleğiniz / İşiniz Nedir?

1 () Meslek/ işsiz 2 () Esnaf 3 () İşçi 4 () Memur
5 () Öğrenci 6 () Ev hanımı 7 () Diğer

5. Aylık geliriniz ne kadardır?

6. Medeni durumunuz nedir?

7. Eğitim düzeyiniz nedir?

1 () Okuma- yazma yok 2 () Sadece okuma- yazma var
3 () İlkokul mezunu 4 () Ortaokul mezunu
5 () Lise mezunu 6 () Yüksekokul mezunu
7 () Üniversite mezunu 8 () Yüksek lisans - Doktora mezunu
9 () Diğer

8. Annenizin ve babanızın eğitim düzeyi nedir?

Eğitim Düzeyi	Anne	Baba
1. Okuma yazma Yok		
2. Sadece okuma yazma var		
3. İlkokul mezunu		
4. Ortaokul mezunu		
5. Lise mezunu		
6. Yüksekokul mezunu		
7. Fakülte mezunu		
8. Yüksek lisans-doktora mezunu		
9. Diğer...		

9. Dindar bir aileden mi geliyorsunuz?

10. Başörtüsü takma konusunda ailenizden herhangi baskıyla karşılaştınız mı?

11. Sizce dinde zorlama var mıdır?

12. Başörtüsünü ne zaman, kaç yaşında kullanmaya başladınız?

13. Başörtüsünden vazgeçme süreci nasıl başladı ve nasıl devam etti?

14. Karar aşamasında yalnız mıydınız?

15. Başörtüsü kullanmayı kaç yaşında bıraktınız?

16. Başınızı açtığınız ilk günden bahsedebilir misiniz?

17. Başörtüsünü çıkardıktan sonra çevrenizden nasıl tepkiler aldınız?

18. Başörtüsünü çıkardıktan sonra katıldığınız sosyal ya da kurumsal faaliyetlerde, ortamlarda tanıştığınız insanların tutum ve davranışlarında önceki halinize kıyaslarsanız bir farklılık hissettiniz mi?

19. Sizin gibi başörtüsü kullanmayı bırakan kadınların fikir ve duygularını paylaştıkları “Yalnız Yürümeyeceksin” adlı bir internet sitesi var (<https://yalnizyurumeyeceksin.com/>). Bu internet sitesinden haberiniz var mı? Bu internet sitesini girip oradaki yazıları okudunuz mu? Okuduysanız neler hissettiniz?

20. Sizce örtünmenin/tesettürün anlamı nedir?

21. Bu değişimi yaşarken Tanrı/Allah tasavvurunuzda değişiklikler oldu mu?

22. Bir Tanrı'nın bir kadının kafasındaki kılları örtmesini istemesi/emretmesi konusunda neler düşünüyorsunuz?

23. Allah inancınızda sevgi hissi mi korku hissi mi daha ağır basıyor?
24. Sizce ahlakla dinin bir ilişkisi var mıdır?
25. Sizce başörtüsüyle dindarlık arasında bir ilişki var mıdır?
26. Sizce başörtüsüyle ahlak arasında bir ilişki var mıdır?
27. Sizce kişilik oluşturmada dinin etkisi var mıdır?
28. Başörtüsünü çıkardıktan sonra kendinizi “dindar” olarak değerlendiriyor musunuz? Niçin?
29. Dini bilgilerinizi ne zaman almaya başladınız?
30. Öğrendiğiniz bilginin doruluğuna nasıl ikna olursunuz? Bilgiye ulaşma tekniğiniz nedir?
31. Başörtüsü kullanmak ve bırakmak konusunda nasıl bilgi sahibi oldunuz? Sahip olduğunuz bilginin doğru olduğunu düşünüyor musunuz?
32. Dini bilgi seviyenizi başörtüsü konusunda verdiğiniz karar için yeterli buluyor musunuz?
33. Türkiye’deki din eğitimini nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizce insan ve toplumun ihtiyaçlarına cevap veriyor mu?
34. Sosyal hayattaki sorunlarınızın çözümünde dini referans alır mısınız?
35. Şu andaki hükümetin din-siyaset ilişkisindeki tutumunun bu kararınızda bir etkisi oldu mu?
36. Sizce Türkiye’de kadınların başını açması için yapılan baskılar mı daha fazladır yoksa kadınların başını kapatması için yapılan baskılar mı daha fazladır?
37. Başörtüsü kullanmayı bırakmanızın nedeni nedir? Aslında başörtüsünün İslam’ın bir emri olmadığını yani farz olmadığını düşünmeniz mi? Yoksa başörtüsü takmanın farz olduğuna hala inanıyor musunuz? Eğer böyleyse başörtüsü kullanmayı niçin bıraktınız?
38. Dini konularda takip ettiğiniz ve görüşlerine itibar ettiğiniz bir düşünür veya ekol var mı?

Saat:

EK 2: KATILIMCILARIN SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

S	Adı Soyadı	Yaş	Doğum Yeri	Yaşadığı Yer	Meslek	Medeni Durum	Eğitim Durum
1	A.G	42	İstanbul	İstanbul	Öğretmen	Bekâr	Fakülte
2	B.K	27	İzmir	İzmir	Öğretmen	Bekâr	Fakülte
3	C.T.	27	İzmir	İzmir	Esnaflık	Bekâr	Lise
4	E.Y.	24	İstanbul	Antalya	Ev Hanımı	Evli	Yüksek Okul
5	F.G.	55	Anamur	İzmir	Akademisyen	Bekâr	Doktora
6	H.A.	27	İzmir	İzmir	İşsiz	Bekâr	Yüksek Okul
7	H.S.	42	Konya	Konya	Öğretmen	Evli	Fakülte
8	H.D.	25	Konya	Konya	İşçi	Evli	Lise
9	İ.F.	42	Konya	Antalya	Öğretmen	Evli	Fakülte
10	G.A	25	Yozgat	Antalya	Öğrenci	Bekâr	Yüksek Lisans
11	B.S.	24	K.Maraş	Osmaniye	Öğrenci	Bekâr	Fakülte
12	M.C.	36	Konya	Konya	İşçi	Bekâr	Yüksek Okul
13	M.U.	41	Konya	Konya	İşçi	Evli	Lise
14	A.T.	30	İzmir	İzmir	Öğretmen	Bekâr	Fakülte
15	R.K.	23	Siirt	Yalova	Ev Hanımı	Evli	Lise
16	S.S.	42	Manisa	İstanbul	Öğretmen	Bekâr	Fakülte
17	S.N.Ş.	45	İstanbul	İstanbul	Öğretmen	Bekâr	Doktora
18	Ş.C.	46	Konya	İzmir	Esnaflık	Bekâr	Lise
19	Z.Ş.	44	Konya	İstanbul	İşçi	Bekâr	Lise
20	Z.E.	22	Konya	Konya	Öğrenci	Bekâr	Fakülte